

Západočeská univerzita v Plzni

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

PODOBY PRÓZY S TÉMATIKOU OKUPACE V ČESKÉ LITERATUŘE BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anežka Pospíšilová

*Český jazyk a literatura, obor Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
léta studia (2008-2012)*

Vedoucí práce: *PaedDr. Jiří Staněk, CSc.*

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 30. 3. 2012

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce panu PaedDr. Jiřímu Staňkovi, CSc. za vstřícný přístup, věnovaný čas, ochotu a cenné připomínky, které napomohly k její konečné podobě.

Také bych chtěla poděkovat své rodině za trpělivost, motivaci a pomoc při studiu.

OBSAH

1	ÚVOD.....	1
2	ŽIDOVSTVÍ, FENOMÉN VÁLKY V ČESKÉ LITERATUŘE	2
	2.1 ŽIDOVSTVÍ	2
	2.2 FENOMÉN VÁLKY	4
3	OBDOBÍ 1945 – 1949.....	6
	3.1 JIŘÍ WEIL – ŽIVOT S HVĚZDOU	7
	3.1.1 Úvod	7
	3.1.2 Děj	7
	3.1.3 Charakteristika postav.....	8
	3.1.4 Prostředí	11
	3.1.5 Časová rovina.....	12
	3.1.6 Motivy	13
	3.1.7 Útrapy doby	14
	3.1.8 Jazyk a forma	15
	3.1.9 Kritika	16
	3.1.10 Slovo na závěr	17
4	OBDOBÍ 1950 – 1959.....	18
	4.1 KAREL PTÁČNÍK – ROČNÍK JEDENADVACET	19
	4.1.1 Úvod	19
	4.1.2 Děj	20
	4.1.3 Charakteristika postav.....	21
	4.1.4 Útrapy doby	26
	4.1.5 Jazyk a forma	27
	4.1.6 Slovo na závěr	27
	4.2 NORBERT FRÝD – KRABICE ŽIVÝCH	28
	4.2.1 Úvod	28
	4.2.2 Děj	29
	4.2.3 Hlavní postavy.....	30
	4.2.4 Prostředí	37
	4.2.5 Motivy	38
	4.2.6 Symboly	41
	4.2.7 Aluze.....	42
	4.2.8 Jazyk a forma	43
	4.2.9 Slovo na závěr	44
	4.3 JAN OTČENÁŠEK – ROMEO, JULIE A TMA	45
	4.3.1 Úvod	45
	4.3.2 Děj	45
	4.3.3 Charakteristika postav.....	46
	4.3.4 Prostředí	50
	4.3.5 Časová rovina.....	51
	4.3.6 Motivy	51
	4.3.7 Jazyk a forma	54
	4.3.8 Kritika	55
	4.3.9 Slovo na závěr	56
5	OBDOBÍ 1960 – 1969.....	58
	5.1 ARNOŠT LUSTIG – DITA SAXOVÁ	59

5.1.1	Úvod	59
5.1.2	Děj	60
5.1.3	Charakteristika postav	61
5.1.4	Motivy	65
5.1.5	Paradox	66
5.1.6	Jazyk a forma	67
5.1.7	Slovo na závěr	67
5.2	HANA BĚLOHRADSKÁ – BEZ KRÁSY, BEZ LÍMCE	68
5.2.1	Úvod	68
5.2.2	Děj	69
5.2.3	Charakteristika postav	71
5.2.4	Jazyk a forma	73
5.2.5	Slovo na závěr	73
5.3	BOHUMIL HRABAL – OSTŘE SLEDOVANÉ VLAKY	74
5.3.1	Úvod	74
5.3.2	Děj	74
5.3.3	Charakteristika postav	75
5.3.4	Motivy	77
5.3.5	Jazyk a forma	78
5.3.6	Slovo na závěr	78
6	OBDOBÍ 1970 – 1975	79
6.1	OTA PAVEL – SMRT KRÁSNÝCH SRNCŮ	80
6.1.1	Úvod	80
6.1.2	Děj	81
6.1.3	Charakteristika postav	84
6.1.4	Prostředí	85
6.1.5	Scéna	86
6.1.6	Jazyk a forma	87
6.1.7	Slovo na závěr	87
6.2	JIŘÍ KOVTUN – PRAŽSKÁ EKLOGA	88
6.2.1	Úvod	88
6.2.2	Děj	88
6.2.3	Charakteristika postav	89
6.2.4	Podtext	90
6.2.5	Scéna	91
6.2.6	Jazyk a forma	91
6.2.7	Slovo na závěr	91
7	ZÁVĚR	92
8	SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ	95
8.1	POUŽITÁ LITERATURA	95
8.1.1	Primární literatura	95
8.1.2	Sekundární literatura	95
8.2	INTERNETOVÉ ZDROJE	96
8.3	ČASOPISECKÉ ČLÁNKY A STUDIE	97
9	RESUMÉ	98
9.1	RESUMÉ	98
9.2	ABSTRACT	99

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce, jak již předesílá její název, se bude věnovat podobám próz s tematikou okupace. Jedná se o téma často zpracovávané, proto se ve své práci pokusím prohloubit tradiční povědomí o jednotlivých dílech a podat odlišný pohled na zpracování druhé světové války v české literatuře.

Cílem této práce bude interpretovat jednotlivá díla, zobecnění atributů a motivů a jejich následné porovnání. V rámci všech próz nás bude zajímat rozdílnost válečného tématu a autorova osobní výpověď, která je ještě více znatelná díky autobiografičnosti většiny děl této práce.

Primární literaturu jsem volila s ohledem na její proměny v prvních třech poválečných desetiletích. Mezi notoricky známými texty, jako je Otčenášková novela *Romeo, Julie a tma* či *Ostře sledované vlaky* Bohumila Hrabala, jsem se zaměřila i na méně známé, jako příklad bych uvedla novelu Hany Bělohradské *Bez krásy, bez límce a Pražskou eklogu* Jiřího Kovtuna. Abych mohla co nejlépe vystihnout atmosféru jednotlivých děl, bylo třeba seznámit se blíže s dobou, ve které knihy vycházely, a pochopit její problematiku, k čemuž mi dopomohly Janouškovy Dějiny české literatury.

Bakalářská práce je rozdělena do čtyř částí.

V první části nazvané „Židovství, fenomén války v české literatuře“ nejprve nastíním antisemitismus a jeho vznik v české společnosti, neboť právě seznámení s touto problematikou považuji pro další části mé práce za nezbytné. Dále se budu věnovat fenoménu války, který ovládl povědomí široké veřejnosti a stal se primárním tématem české literatury poválečných let.

Zbývající tři části práce jsem rozdělila podle časových období, zařadila jsem do nich vybraná díla, kterými se budu zabývat a pokusím se o jejich podrobnější rozbor. U každého z děl se zaměřím na určité atributy – přiblížím vznik díla, který často souvisel se životem autora, stručně seznámím s hlavní dějovou linií, budu se věnovat charakteristice ústředních postav, popíši prostředí a časovou rovinu, vyzdvihnu některé motivy, zmíním jazyk a formu textu a přijetí díla v dané době...

V závěru práce shrnu poznatky o jednotlivých dílech a následně se pokusím o jejich srovnání.

2 ŽIDOVSTVÍ, FENOMÉN VÁLKY V ČESKÉ LITERATUŘE

2.1 ŽIDOVSTVÍ

Židovský národ nebyl v průběhu dějin v jednoduché pozici, což bych ukázala na několika vybraných dějinných příkladech. Již ve starověku byl pod babylonskou, perskou, řeckou a také římskou nadvládou. Ve středověku se jeho situace ještě zhoršila, když byl Jeruzalém podmaněn Araby, a Židé získali status Dhimmi – tj. lidé druhého řádu. V následujících staletích byli Židé obviňováni z původu černého moru, který se vždy nečekaně přehnal Evropou, neboť v obecném povědomí bylo zakořeněno, že to Židé otravují studny. V 15. století byli zas ve Španělsku tvrdě pronásledováni inkvizicí... V průběhu tří tisíc let se tak židovský národ rozšířil z Izraele, ze „země zaslíbené“ jež sám Bůh přislíbil izraelskému národu, do celého světa. Vzhledem k této diaspoře přestalo být hlavním faktorem obývané území, společné však zůstaly náboženské a kulturní tradice, které jej po celou historii striktně oddělovaly od jiných národů a oddělují dodnes.

Postupně byli Židé zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem po celé Evropě. Ovšem v 19. století nastaly v hospodářství převratné změny. Nastala industrializace a řemesla začala být vytlačována z mnoha oblastí. To vše zapříčinilo sociální problémy spojené s přistěhovalectvím Židů z východu a také skutečností, že stále více příslušníků právě židovského národa získávalo univerzitní vzdělání. Ale Židé ani přes svou inteligenci a rozhled nebyli zaměstnáváni ve veřejných službách, a proto byli neúměrně zastoupeni ve svobodných povoláních – jako lékaři, právní zástupci, spisovatelé, novináři, ale také hlavně jako obchodníci, což začínalo být mnohých lidem trnem v oku.

Situace se stávala neúnosnou hlavně v Německu. Na počátku první světové se mnoho německých Židů dobrovolně přihlásilo do armády. Když ale byla válka prohrána a Německo bylo roku 1919 prostřednictvím Versailleské smlouvy velmi poníženo a oslabeno, bylo očividné, komu se za porážku ve válce a její následky přičte vina.

V následujících letech antisemitismus začal ustupovat, ale krach na burze a následná hospodářská krize roku 1929 opět vyvolala protižidovské nálady. Stále se zhoršující hospodářská krize a vzrůstající antisemitismus vedly k volebním úspěchům NSDAP. Program strany totiž požadoval vysídlení, v případě nutnosti doslovné vyhnání Židů z Německa.

Roku 1933 se v Německu dostává k moci Adolf Hitler a tím začíná i realizace programu. Realizuje se tzv. zmocňovací zákon – Židé jsou propouštěni ze státních služeb (s výjimkou frontových vojáků a jejich synů), dále jsou vyloučeni z kulturního života a začíná bojkot německých obchodů. To vše mělo být ještě podtrženo přijetím tzv. Norimberských zákonů roku 1935. Tyto zákony upíraly Židům právo na říšské občanství a zakazovaly manželské svazky Židy a osobami s německou krví. Roku 1938 bylo rozhodnuto o vyloučení Židů z německého hospodářství a docházelo k pokusům přinutit je k masovému vysídlování ze země. To vše následovala událost známá jako „Křišťálová noc“, kdy byly zničeny synagogy, židovské domy, obchody a tisíce Židů bylo zatčeno a internováno v koncentračních táborech.

V tehdejší Československé republice byla situace pro Židy příznivější. I když protizidovské nálady zde můžeme najít již v 19. století, kdy dala tzv. Hilsneriáda podnět k propuknutí k největší vlně antisemitismu na našem území, a proti Židům vystupovaly veřejné známé osobnosti – jako byl Neruda, Palacký či Borovský.

Po obsazení Polska, tedy začátku 2. světové války, začaly systematické deportace židovského obyvatelstva na východ a roku 1941 pak masové jeho vyvražďování. Formálně se o „konečném řešení židovské otázky“ rozhodlo až v lednu 1942 na konferenci ve Wannsee.

Na otázky spojené s holocaustem (čili šoa, hebrejsky = „*neštěstí, zničení*“) se dá jen těžko přímočaře odpovědět. Určitě zde hrál roli rasově založený antisemitismus, který byl výsledkem křesťanského odporu proti Židům. Možná můžeme to vše spojit i se specifickým charakterem německého národa – jeho touze po moci a ovládnutí světa, přesvědčením o nadřazenosti árijské rasy. Nenávist k Židům vznikala kvůli jejich bohatství, majetku, inteligenci, snaživosti, vytrvalosti. Vždyť když se podíváme do kteréhokoli historického období, ať už je to starověk nebo novověk, Židé byli mnohokrát poraženi, vyhnáni, bylo jim vše sebráno, jejich domovy zničeny, ale oni se vždy vzchopili. Přišli na nové místo, usadili se tam, zapustili kořeny a dařilo se jim. V obchodu, ve vědách, vzdělávání, umění... přišli bez ničeho a vzmohli se.

Holocaust se stal praktickou aplikací „konečného řešení židovské otázky“. Padlo mu za oběť přes šest milionů Židů.

2.2 FENOMÉN VÁLKY

Již v prvních dnech po osvobození a následně po skončení 2. světové války bylo zřejmé, že poměry, které v české zemi panovaly před válkou, nebude možné plně obnovit. Válka poznamenala celý národ morálně a eticky. Fenomémem války rozumíme hlavně citové následky, které zanechal jeden z největších konfliktů lidstva na českém národu. Na lid dopadly i velké pragmatické důsledky – tj. oběti války, atentáty, různé odbojové akce. Veřejnost si teprve nyní začala uvědomovat, že za války bylo vězněno i mnoho známých a významných literárních autorů (Norbert Frýd, Závěš Kalandra, E. F. Burian), někteří dokonce zaplatili v důsledku drastických podmínek nacistických věznic, koncentračních táborů či heydrichiády svým životem (Josef Čapek, Julius Fučík, Karel Poláček, Vladislav Vančura a mnoho dalších). Ve všeobecném povědomí nadále zůstával i osud Karla Čapka a Jiřího Ortena.

Jedním ze způsobů, jak tyto následky reflektovat a interpretovat, byly legendy o odporu českého národa jako celku i jednotlivců. Vznikla tendence vytvářet mýtus, jak se český národ během okupace choval. Popisovaly se odplaty Němců za atentáty a odboj, dále hrdinství lidí, kteří skrývali Židy nebo jim pomáhali. Začaly se ovšem dostávat na povrch i pravdy o vzájemném udávání Čechů a o kolaboraci s Němci.

Ve druhé polovině 40. let vznikala literární díla bez cenzury. Vycházelo prakticky vše, kromě textů, které by jakkoli velebyly Němce nebo samotné Německo, například texty různé estetické kvality i texty o různé výpovědní hodnotě – vzpomínky, paměti přímých účastníků bojů, či odboje. Velkou část produkce v letech 1945 – 1947 zahrnovala „svědectví“ o prožité době. Vycházelo mnoho děl s autobiografickými prvky (vzpomínky, deníky), dále různé texty a díla, která nemohla vyjít před válkou a ani za války – jednalo se například o politicky angažovanou poezii.

V prvních letech po konci války zajímala Čechy hlavně odplata a pomsta na Němcích. Čtenář chtěl v této době číst literární díla především o hrdinství Čechů za války, o konci války, díla přímo namířená proti Německému národu a Němcům samotným. Dá se říci, že literární tvorba s jiným obsahem než válečným a politickým vycházela téměř bez povšimnutí.

Tvorba zabývající se válkou popisovala mnoho různých lidských příběhů, osudů.

Můžeme vzpomenout na J. Fučíka, který byl popraven roku 1943 v Berlíně pro účast v protinacistickém odboji. Jeho autobiografické prozaické dílo *Reportáž psaná na oprátce*, která byla vydána na podzim roku 1945, nám popisuje Fučíkům bezprostřední prožitek z vězení na Pankráci a čekání na nevyhnutelný konec.

Dále je nám známo velké množství lágrové literatury, z které bych nyní jako příklad zmínila Františka Emila Buriana a jeho povídkový soubor s autobiografickými prvky *Osm odtamtud*, který nám reflektuje zážitky z koncentračních táborů.

Úplně jiným tématem válečné literatury byly boje, bitvy. Často byly psány samotnými účastníky, čemuž tak bylo u Viléma Sachera, generálporučíka, spisovatele a pozdějšího signatáře Charty 77, který je autorem memoárů *Krvavé Velikonoce* a *Pod rozstříleným praporem*, jež zachycují boje na Dukle.

Dílo *Oheň proti ohni* z roku 1947 od Jiřího Muchy, syna slavného malíře a grafika Alfonsa Muchy, nám popisuje jakožto obsáhlý reportážní deník boje v severní Africe až po vítězné tažení do Evropy. Jiří Mucha sloužil za války ve Velké Británii jako válečný zpravodaj a letec na africké frontě.

Jaroslav Andrejs pod pseudonymem „Drejs“ se zase jako první v knize *Za Heydrichem stín* pokouší objasnit pozadí a průběh atentátu na zastupujícího říšského protektora Protektorátu Čechy a Morava. Podává nám svědectví o jedné z neúspěšnějších akcí československého odboje proti nacistům.

Literatura s tématem druhé světové války nám ukazuje mimo jiné i vztah člověka a dějin. Na jedné straně vidí jedince, který je navždy poznamenaný, narušený válečnými událostmi natolik, že se mu již nikdy nepodaří zařadit se do normálního běhu života a může to řešit případnou sebevraždou. To můžeme vidět v románu Arnošta Lustiga *Dita Saxová*, který vypráví příběh osmnáctileté židovské dívky, která jako jediná z rodiny přežila koncentrační tábor. Není ovšem schopna pro své otřesné zážitky začít normální život, a proto odevzdaně opouští tento svět. Na druhé straně ukazuje zase jedince, který se dokáže i přes prožité hrůzy navrátit zpět do kolektivu a identifikuje se s novou dobou.

3 OBDOBÍ 1945 – 1949

V prvních poválečných letech se v české próze začaly postupně vydělovat dvě protichůdné tendence. První z nich se snažila použít téma války jako výzvu k aktivitě, činu a kolektivismu, druhá výraznější část prozaické tvorby interpretovala především bolestnou zkušenost a osamělost jedince.¹

Jako zástupce tohoto období jsem si vybrala dvě literární díla – *Za Heydrichem stín* Jaroslava Andrejse a *Život s hvězdou* Jiřího Weila. První zmíněné dílo, které bylo vydané roku 1947, jsem bohužel neměla možnost kvůli jeho nedostupnosti podrobněji zpracovat, a proto jen zmíním, že se jedná o jeden z prvních pokusů o objasnění pozadí a průběhu atentátu na Heydricha. Druhé zmíněné dílo, román *Život s hvězdou*, jsem zvolila s ohledem na fakt, že se jedná o příkladnou ukázkou osamělosti jedince a vypjaté lidské situace, jak je již zmíněno výše.

¹ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: I. svazek 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2007. str. 235.

3.1 JIŘÍ WEIL – ŽIVOT S HVĚZDOU

3.1.1 ÚVOD

Život s hvězdou je jedním z děl reprezentujících českou literaturu pojednávající o holocaustu. Tento román přibližuje myšlení a jednání společensky segregovaného jedince a postavení pražské židovské komunity za druhé světové války. Příběh interpretuje dějiny prostřednictvím individuálních lidských osudů.

Autorem díla *Život s hvězdou* je Jiří Weil. Román vyšel roku 1949, ale krátce na to byl zakázán, neboť ihned po prvním vydání byla kniha označena kritikou za „oslavu“ zbabělosti; J. Weil byl vyloučen ze Svazu spisovatelů a nepublikoval do roku 1957. Dílo bylo ve své době bráno za dekadentní.²

Život s hvězdou je spisovatelův autobiografický román, ve kterém zachytil mnoho ze svých zážitků z období protektorátu. Jiří Weil, zrovna tak jako hlavní hrdina jeho knihy, je Žid, který se vyhnul transportu do vyhlazovacích táborů a válku prožil v úkrytech. Perzekuci se nejprve vyhnul tzv. smíšeným sňatkem roku 1942, později téhož roku fingoval sebevraždu, poté se po zbytek války ukrýval (nepřihlášen žil v židovské nemocnici, v úkrytech u svých přátel) a osvobození se dočkal v ilegilitě.

Tento román náleží do typu psychologické prózy, která do centra dění staví pasivního hrdinu, jenž je válcován historickými událostmi. Ústředním tématem knihy je tragická situace Židů za nacistické okupace – tíživá osamělost a nevyhnutelná předurčenost k likvidaci. Hlavním hrdinou je Žid žijící v útrpném čekání na předvolání k transportu. Je každodenně ohrožován zlem, a jestli chce proti němu bojovat a následně uspět, musí nejdříve zaktivizovat svoji mysl a podstoupit rozhodující boj se sebou samým.

Téma holocaustu se objevuje ještě v několika dalších Weilových knihách, autor mu mj. věnoval pásmo *Žalozpěv za 77 297 obětí*, román *Na střeše je Mendelssohn* a torzo *Zde se tančí lambeth-walk*.

3.1.2 DĚJ

Román je rozčleněn do 23 číslovaných kapitol, jeho děj vychází z reálií a atmosféry Prahy v období protektorátu.

² GROSSMAN, J. *Analýzy*. Praha:Československý spisovatel, 1991. str. 359.

Hlavní postavou je osamělý a bázlivý bývalý bankovní úředník Josef Roubíček, Žid, který pouze pasivně očekává chvíli, kdy bude spolu s ostatními povolán k transportu. Jakožto příslušník židovského národa musí za doby okupace nosit žlutou Davidovu hvězdu a snášet tíhu nových předpisů a různých omezení. Ta ho vedou ke společenské izolaci a hmotnému strádání.

Roubíček přijímá své osamění a snaží se vyhýbat okolnímu světu a postupem času mu reálný svět začne splývat se sny a vzpomínkami. Ve chvílích samoty tak vede nejčastěji imaginární rozhovory se svou dávnou láskou Růženou. Jediné, co jeho životu dává nějaký smysl, je péče o kocoura Tomáše.

Fyzicky slabému Roubíčkovu jsou přiděleny pomocné práce, nejprve zamalovávání protiříšských nápisů, poté úklid na místním hřbitově. Zde se setkává s lidmi, s kterými navazuje kontakt a jejichž život je vyměřen rovněž termínem dalšího transportu.

Hrdina sleduje, jak jeho příbuzní a známí postupně mizí v nekonečném proudu transportů, je svědkem stále vzrůstající šikany a vydávání dalších a dalších omezení. Zůstává mu jediný přítel, odvážný dělník Materna, který mu nabízí svou pomoc – chce Roubíčka přimět k návratu mezi lidi.

Když se Roubíček dovídá o sebevraždě svého přítele (k níž ho donutila vlastní žena, „árijka“), rozhodne se změnit svůj dosavadní pasivní postoj a odhodlaně vykročí k boji o svou sebezáchovu. K Roubíčkovu definitivnímu přerodu dochází paradoxně poté, kdy se z pouličního rozhlasu dovídá jména mrtvých a zaslechne i jméno Růženy. Ta byla ve dnech heydrichiády popravena. V zápětí také zjistí, že byl zastřelen i jeho kocour. Roubíček tak i přes ztrátu příbuzných a své milované, smyslu svého života, započne proměnu. Když jeho přátelé přijdou s nabídkou úkrytu, přijme ji a odchází do ilegality.

3.1.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

Stěžejní postavou románu je Žid Josef Roubíček, kolem kterého je soustředěno všechno dění. Dále v příběhu vystupují Roubíčkovu příbuzní teta a strýc, přítele Josef Materna, imaginární postava Růženy a Roubíčkův němý společník kocour Tomáš.

JOSEF ROUBÍČEK

Josef Roubíček zosobňuje postavu, jež se ocitla na hranici života a smrti. Představuje člověka obyčejného, průměrného, společensky nenápadného, který nevyniká žádnými charakterovými či fyzickými předpoklady; je přesně ten typ člověka, který by s největší pravděpodobností žil klidný, monotónní, v tomto případě úřednický život, kdyby nebyl svržen sledem historických událostí.

Bojí se přítomnosti, má strach o svůj život, a proto se vyhýbá jakékoli nápadnosti, snaží se být co nejvíc nenápadný a izoluje se od okolního světa. Pod vlivem událostí se ale také Roubíček stává citlivý k lidem ve svém okolí. Snaží se jim ochotně naslouchat a v těžkých chvílích s nimi soucítit.

Začíná trpět autodestrukcí. Strach začíná čím dál více ovládat jeho mysl. Dokonce úmyslně poškozují zařízení svého příbytku. Chce zanechat jeho zabavovatelům jen trosky poté, co bude předvolán k očekávanému transportu. *„Spálil jsem postel a skříň, spálil jsem všechno, co se dalo, protože jsem neměl uhlí a protože jsem jim nechtěl nic dát, nedostanou ode mne nic, ani staré ponožky, kterými jsem utěsnil okna a dveře, ani záclony, ze kterých jsem udělal hadr na podlahu, ani nábytek, který již spolykal bubínek.“³*

Hrdinovi příběhu pomáhá všechny strasti překonat představa Růženy, s níž v dlouhých chvílích samoty vede rozhovory. Právě jí patří Roubíčkovy vzpomínky, vzpomínky na dávnou lásku, která ale z jeho života zmizela. *„Růženo,“ řekl jsem si, „čekal jsem také na tebe mnohokrát, čekal jsem také takto tiše, třeba jsem nevěděl, přijdeš-li, a přece jsem čekal, věděl jsem, že bys ráda přišla, kdybys jen mohla, protože mě máš ráda.“⁴*

I přes zákaz, že Židé nesmí chovat domácí zvířata, ujme se Roubíček toulavého kocoura. I když se s ním nemůže podělit o nic lepšího, než jsou brambory a okoralý chleba, kocour u něj zůstává.

Jednoho dne se Roubíček zúčastní předčítání jmen lidí, kteří mají jít do transportu a být odvezeni na východ. Shodou náhod mezi nimi není Josefovo jméno – jeho karta nejspíše zapadla na dno kartotéky a on se tak vyhnul osudu všech ostatních. Tato událost ho motivuje, dochází k názoru, že chce žít a ne jen odevzdaně sledovat, jak okolo něj umírají jeho přátelé a příbuzní, že nechce být vyhazován z tramvají a donekonečna urážen

³ WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 10.

⁴ Tamtéž, str. 18.

a ponižován. To, že nemusí nastoupit do transportu, znamená, že není jeho osudem stát se pouhým číslem a jen odevzdaně čekat na smrt v některých z pracovních či koncentračních táborů.

Jenomže rozhodnutí skrýt se, utéct tak před jistou smrtí, znamená také přenést se přes mnohá morální úskalí. Pokud sám Roubíček nenastoupí do transportu, nebudou počty souhlasit, bude muset nastoupit někdo jiný. Tím by přece sebral jinému člověku naději, protože se neustále objevují zprávy o brzkém konci války a prohře Němců. I když se tyto naivní zvěsti nesou městem už přes rok, kdo ví, třeba mají tentokrát pravdu a on by skutečně někoho odsoudil k smrti. Dalším morálním problémem bylo pro Roubíčka ukrývání. Nemohl se přeci smířit s tím, že by někoho, koho třeba ani nezná, vystavoval nebezpečí jisté smrti, která hrozí za ukrývání Židů.

Poté, co se dovídá o smrti Růženy a přátel, dojde k závěru, že mu už beztak nemají co vzít. Pocítí jisté odhodlání žít i kvůli sobě samému. Roubíček sáhne po své šanci, šanci přežít. Přijme úkryt, který mu byl nabídnut přáteli, a přejde (podobně jako sám autor) do ilegality.

Z člověka, který zprvu pouze pasivně očekával nevyhnutelný příchod smrti, se stane člověk, jenž si zvolil existenci svobodného člověka.

JOSEF MATERNA

Postava dělníka Materny se může s počátku jevit pouze jako pomocná, postupem příběhu však zásadně ovlivňuje Roubíčkův pohled na svět a tím i jeho dosavadní život. Již samotná shoda křestních jmen (Josef Roubíček – Josef Materna) mohou naznačit, že jejich setkání bude osudové. Samo křestní jméno „Josef“ odkazuje k starozákonnímu jmenovci Josefu Egyptskému, což určitým způsobem předurčuje směřování postavy.

Materna je charakterovým protipólem Roubíčka – je energický, v odporu proti nacistické okupaci aktivní, má mnoho přátel, rasová nařízení se ho bezprostředně netýkala, snad proto je také téměř nezaznamenal. Roubíček zprvu nechápe Maternovo odhodlání bojovat, to se mění, když se dovídá o Růženině smrti: „*Začal jsem rozumět Maternovi.*“⁵ Oba pojí přátelství, které ještě více zesílí ve chvíli, kdy se rozhodnou společně učinit důležité rozhodnutí – Materna nabídne Roubíčkovu úkryt, přestože by to znamenalo ohrožení nejen vlastního života, ale také života jeho rodiny.

⁵ WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 213.

TETA A STRÝC

Dalšími důležitými postavami v Roubíčkově životě jsou jeho teta a strýc. Ti ho od dětství vychovávali, ale také mu dávali jasně najevo, že je jejich dlužníkem. Nevznikla mezi nimi kladná citová vazba. Neustále mu až nesmyslně také vyčítají, že je jejich zkázou, protože je kvůli němu pošlou do transportu. Vyčítán byl Roubíčkově i fakt, že je nemajetný, že mu nemohou nic vzít, a to že je jeho výhodou. Na rozdíl od něj byli teta se strýcem stále majetní lidé, což je také více ohrožovalo. Roubíček se z jejich strany dočkával omluvy až ve chvíli, kdy jsou předvoláni k transportu.

KOCOUR TOMÁŠ

I když je Roubíček bázlivý a plachý, neuposlechne říšské nařízení zakazující Židům chovat jakákoli domácí zvířata a ukryje ve svém příbytku němou tvář – kocoura. Kvůli jeho počáteční nedůvěře ho pojmenuje Tomáš (podle onoho biblického Tomáše, který byl také nedůvěřivý). Kocour Tomáš naslouchá Roubíčkově osamělému hlasu, ten s ním rozmlouvá podobně jako s Růženou. Stane se jediným společníkem tiživě tichého světa svého pána a společně s Růženou mu nahrazuje to, co mu schází nejvíce – kontakt s lidskou bytostí. Jeho život končí při toulkách zahradou, kdy je zastřelen německým vojákem.

3.1.4 PROSTŘEDÍ

Roubíčkův příběh je situován do několika málo prostorů. Všechny tyto prostory jsou omezené, protože není možné se jimi volně pohybovat – tím pro Roubíčka symbolizují vězení. Samozřejmě vnímání prostorů výrazně narušily příkazy a zákazy, v okupované zemi vymezovaly pohyb Židů na veřejnosti.

Změnily se například pojmy jako soukromý prostor a veřejné prostranství. Dřívější možnost volného pohybu ve veřejných prostorech, jako jsou parky, lesy, nábřeží apod., je najednou příslušníkovi židovského národa odpírána a životní prostor hrdiny dostává své hranice, jejichž překročení je přísně trestáno.

Prvním prostorem, se kterým se knize setkáváme, je Roubíčkův domov - činžovní byt, který pro hrdinu symbolizuje celou. Ten si ale chtějí jeho sousedé přivlastnit. Roubíčka proto trápí myšlenky na nový, ale cizí domov, který by mohl sdílet s úplně cizími lidmi.

Město, ve kterém se příběh odehrává, je bezpochyby Praha. Je dalším důležitým prostorem v příběhu. Samotné jméno našeho hlavního města však čtenář v textu knihy ani jednou nezahledne. To, že se příběh odehrává právě v Praze, se můžeme dovědět až v druhé kapitole: „*Tak by se lépe jelo do Prahy tramvají.*“⁶ Dále jsou zase zmíněny Střešovice: „*Střešovice bylo slovo, kterého jsem se bál ze všech nejvíce, znamenalo úřad, kterému jsem byl vydán do nevěle...*“⁷

Město, které může čtenář spatřit skrze Roubíčkovu subjektivní vidění, má dvojí podobu. První představu můžeme definovat jako „město těch druhých“, kde je blahobyť, kavárny, parky, zábava apod. Do této představy ale patří také okupanti, kteří vytvářejí rasistické zákony a přinášejí smrt. Druhá představa zahrnuje všechny lidi „za hranicí“, tu část města, ve které žijí ti vystěhovaní, vytlačení – tedy i sám Roubíček.

Dalším, pro Roubíčka neopomenutelným prostorem, je židovský hřbitov, na kterém mu je přiděleno pracovní místo. Společně se svými druhy vykopává a zasypává hroby a pěstuje zeleninu.

Ostatními prostory v knize hrdina jen prochází, aniž by se na nich mohl zdržet.

Pro tento román je typické vypouštění jakýkoli konkrétních pojmenování.

3.1.5 ČASOVÁ ROVINA

J. Weil ve svém románu nezmiňuje žádné konkrétní časové údaje. Víme jen, že se příběh odehrává roku 1942 za německé okupace. V celém textu se nesetkáme s datací ani s konkrétními jmény. Vše v knize je naprosto anonymizováno. Autor nejspíš předpokládal, že historické okolnosti jsou každému čtenáři dobře známy, takže by mělo být samozřejmostí je identifikovat.

Vše, co se týká pohnuté doby, se dovídáme prostřednictvím hlavní postavy románu. Ve vnímání času hrdiny nejsou zmíněny dny, jejich pořadí, názvy měsíců. V textu můžeme pouze najít pouze odkazy na roční období (ty jsou udávány přírodou). Roční období a to, jaké bylo počasí, jsou jediné konkrétní údaje, kterých spisovatel používá. Čas Roubíčkovu také vymezují nařízení, která zprostředkovává neurčitá třetí osoba.

⁶ WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 16.

⁷ Tamtéž, str. 18.

Tak jako vše je neurčitě vykreslen i čas Roubíčkových narozenin. Z děje je čtenáři patrné jen to, že je má, ale nevíme, kolik je mu let, o jeho stáří můžeme tedy jen spekulovat.

Z celé knihy může čtenář v závěru vyvodit, že pro hlavního hrdinu není důležité, jestli je leden nebo květen roku 1942, ale skutečnost, že mu byla jakožto příslušníku židovské rasy například zakázána možnost chovat domácí zvířata, navštěvovat kavárny a především ta skutečnost, že odjíždějí transporty.

3.1.6 MOTIVY

VZPOMÍNKY

Vyvolávání vzpomínek je pro Roubíčka možností, jak překonat své tíživé pocity beznaděje. Je to pro něj jediný možný způsob útěku před děsivou realitou.

Vzpomínky na vlastní minulost jsou vlastně vzpomínkami na dobu, kdy Židům náležel status člověka. To bylo to, co se nově nastolený řád snažil všemi prostředky popřít.

Postava Růženy, vysněné životní Roubíčkovy lásky, je další aspekt, který pomáhá Roubíčkově přežít krutou přítomnost. Růžena je postava fyzicky nepřítomná, již si Roubíček zhmotnil ve svých představách. Rozmlouvá s ní, obrací se na ni s otázkami i odpověďmi, jako by mu skutečně naslouchala, vede s ní imaginární rozhovory. „*Růženo*“, *řekl jsem, „prodal jsem knihu, kterou jsme četli spolu, abych si koupil falešnou jitrnici, o níž se rozdělím s kocourem Tomášem, kterého neznáš.“*⁸ Z textu je zřejmé, že Růžena není jen vysněná, ale že jedná se o skutečnou osobu z Roubíčkovy minulosti. Jejich vztah nakonec ukončil sám Roubíček.

STRACH

Jak již bylo několikrát zmíněno, Josef Roubíček je Žid. To v době druhé světové války znamenalo, že je jako každý příslušník židovského národa bezbranným a bezmocným člověkem, který nemá proti síle nacistického Německa pražádnou šanci. Podobně jako mnoho dalších je i on vůči stávající situaci zcela pasivní.

Strach je jedním z neodmyslitelných rysů Roubíčkovy postavy. Hrdina se bojí nacistů a s nimi spojované smrti, bojí se dokonce i tmy a ticha. Právě kvůli strachu nemůže

⁸ WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 47.

v noci klidně spát, ve dne ho strach doprovází doslova na každém kroku. „*Avšak někdy nemohu dlouho usnout, převaluji se v pytli, přepadá mě strach, škrtí mě, chce se mi křičet hrůzou. To, když se bojím, že si oni pro mne přijdou.*“⁹

Roubíček se snaží všemožně strachu ubránit a příliš se mu nepoddávat. Veškerá jeho snaha je ale marná až do doby, kdy začne spolu s ostatními Židy pracovat na hřbitově. Tam se krom jiného všichni společně věnují svojí zahrádce se zeleninou. Práce na ní Roubíčka nejen zaměstnává, ale i těší. Díky ní konečně nalézá potřebný klid a útěchu a jeho strach se začíná pomalu vytrácet.

I přes těžké životní okamžiky je strach přerušován tichým smíchem. Roubíček si čas od času uvědomí nejen absurditu svých obav, které stejně ničemu nepomohou, ale také celkovou absurditu doby. Občasné záchvěvy, které doprovází smích, se pro něho stávají jakousi obranou před stávající situací.

3.1.7 ÚTRAPY DOBY

Z knihy se dovídáme o útrapách, které doba přinášela Židům. Bylo jim nařízeno potupně nosit žlutou Davidovu hvězdu, která je označovala a upozorňovala ostatní, že se jedná o příslušníky „nižší“ rasy. Museli ji čistit. Byla jim zabavena větší finanční hotovost, měli pouze několik málo lístků na potraviny. Byl jim zakázán přístup na veřejná prostranství, do divadel, kaváren, restaurací, bylo jim zakázáno chovat domácí zvířata.

Sám Roubíček některé ze zákazů líčí: „*Dostával jsem čím dál tím více oběžníků, v nichž byly opět nové zákazy, dověděl jsem se, že nesmím chodit na umělecké aukce a jezdit na parníku, nesměl jsem chodit na hon a jíst vepřové maso. Snažil jsem se porozumět novým nařízením a mít je stále v paměti, nevěděl jsem, jak je mám dodržovat, nevěděl jsem také u některých, jak bych je mohl porušit.*“¹⁰ Ve své fantazii si i vykresloval scény, které by ho v jeho novém životě plném zákazů a omezení mohly potkat: „*Ale třeba přijdu do krámu a pan Halaburda mi řekne: „Tady máte vepřové maso, pane Roubíčku, jaké byste si přál, je libo žebírka nebo krkovičku a co takhle libovější?“ „Mám zakázáno vepřové maso,“ váhavě odpovím.*“¹¹ Roubíčka asi nejvíce zasáhl oběžník o jízdě tramvají.

⁹ WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 13.

¹⁰ Tamtéž, str. 35.

¹¹ Tamtéž, str. 35.

„Musil jsem chodit nyní pěšky, bylo to někdy velmi zlé, protože jsem bydlil daleko za městem, a nejhůře bylo, když jsem se vracel, někdy padal sníh a promáčel mi chatrný zimník, někdy jsem klouzal po náledí.“¹²

Židé měli být vymazáni z běžného života „normálních“ lidí. Lidé je mohli urážet, nadávat jim. Židé byli soustavně ponižováni a degradováni až na úplné dno lidské důstojnosti. Bylo potupné, jak lidé se žlutou hvězdou svážejí svůj majetek, aby ho mohli rozprodat a případně se vykoupit.

Samotná představa vyhubení milionů Židů může být pro čtenáře hrůzná. Ale promyšlený způsob masových vražd, byrokratické předpisy a zákazy, dokonalé systémy povolávání a následné deportace, budování továren na smrt a „perfektní“ způsob likvidace pozůstatků mrtvých - to vše se dostává přímo do roviny absurdity.¹³ „Absurdita“ a „hrůza“, to jsou podle Grossmana dva pojmy, které se v tomto díle navzájem prolínají a v některých případech se mohou i vzájemně zastupovat.

V knize čtenáře zarazí naprostá samozřejmost a jistá laxnost v líčení krutých událostí. Hrůzy tehdejší doby jsou popisovány jako všední záležitost, která už nikoho nevzrušuje, která nechává lidi chladnými. Sled událostí zůstává téměř bez povšimnutí. V Janouškových Dějinách české literatury je hrůza doby shrnuta takto: *„Románu Život s hvězdou naopak dominuje střízlivá, věcná deskripce každodennosti, v níž i nejbrutálnější degradace člověka nabývá podoby čehosi všedního, neosobního a automatické mašinerie.“¹⁴*

3.1.8 JAZYK A FORMA

Příběh Josefa Roubíčka je psán ich-formou. Ta je střídána plurálem v pasážích, kde se hrdina ztotožňuje s židovskou komunitou. V ich-formě jsou psány i retrospektivní sekvence. Autor používá spisovný jazyk.

Jedním z hlavních stylových prostředků jsou tematické a motivické variace (opakovaně se rozvažuje například nad vztahem člověka k hmotným statkům a z něj

¹² WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999. str. 36.

¹³ GROSSMAN, J. *Analýzy*. Praha: Československý spisovatel, 1991. str. 361.

¹⁴ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: I. svazek 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2007. str. 243.

vyplývající nelidskosti, často se v příběhu objevují motivy smrti, odcizení, viny, vzpomínek, úzkosti, strachu).

Většinu textu v knize tvoří racionální a věcný proud Roubíčkových aktuálních prožitků, pocitů a vzpomínek. Hrdina vypráví o své existenci v tehdejší světě. Vše co se vypráví, je viděno jeho očima. Samotná forma, jakou je příběh psán, nám umožňuje vstoupit do myšlení postavy, ztotožnit se s jejím pohledem na svět a poznat její pocity.

3.1.9 KRITIKA

Reakce na tento poválečný román J. Weila byly rozporuplné, po ostrém přijetí kritikou byl prakticky ihned po svém vydání vyloučen z české literatury a zmizel na mnoho let z knihkupectví a knihoven.

Dílo vyšlo v době ofenzívy dogmatického realismu¹⁵. Ten „...hlásal umění velkých společenských témat a zdánlivě tak literatuře vydobýval velké společenské možnosti. V praxi se však tyto možnosti měnily v povinnost víceméně reprodukovat hotovou a značně schematickou koncepci „světa“, na které tento realismus stál...“¹⁶ Do přísných zásad pro literaturu dogmatismu se proto nevešel ani Weilův *Život s hvězdou*. Podle Grossmana se stal se pouze ukázkou „dekadence“ a „zhoubného existencialismu“. V románu se vyskytovalo přílišné utápění v psychice člověka a samotný příběh postrádal opravdový historický rozměr. Dogmatický realismus té doby však uznával historický rozměr jen tam, kde byly zobrazovány společenské, politické, či vojenské procesy. Spíše než o samotnou literaturu a její poselství šlo především o vypracování slavných kapitol z dějin, zcela v duhu kultu osobnosti s pouhou potřebou heroizovat a patetizovat.¹⁷

Kritikou na Weilovo dílo nešetří ani Jan Štern: „A ve Weilově odporném paskvilu *„Život s hvězdou“* rozhodne se existencialistický měšťácký měkkýš skrýt se před transportem do koncentráku ne z nějaké snahy bojovat proti fašismu, ale jen a jen ze živočišného strachu. A to, že má alespoň strach o svůj život, je zde vydáváno za „hrdinství“.“¹⁸ Podle Šterna se v tomto románu dále dovídáme, že: „...průměrní lidé prý

¹⁵ GROSSMAN, J. *Analýzy*. Praha: Československý spisovatel, 1991. str. 359.

¹⁶ Tamtéž, str. 359.

¹⁷ Tamtéž, str. 359.

¹⁸ ŠTERN, J. *Boj o hrdinu v naší literatuře*. Tvorba 1951. str. 1184.

*docházeli k odvážným činům proti Hitlerovi ne z nějaké touhy po svobodě a z nenávisti proti fašismu, ale nakonec ze slepeného musu, z nedostatku jiného východiska.*¹⁹

Svou kritikou zahrnul *Život s hvězdou* i Ivan Skála. Ihned srovnal ústřední postavu románu s tehdejší dobovým požadavkem aktivního hrdiny a našel jen „*zbabělé poraženectví a kapitulantství*“.²⁰ Toto odsouzení, ke kterému dal I. Skála podnět ve svém referátu v časopise *Nový život*²¹, „*...znamenal i potlačení té tendence v české próze, která hledala různými způsoby cestu ke sblížení s francouzským existencialismem a k osobitému, domácím prostředím determinovanému domýšlení jeho podnětů*“.²²

3.1.10 SLOVO NA ZÁVĚR

Dílem *Život s hvězdou* vrcholí jedna z linií české prózy, na kterou později díky propracované psychologii postav navazují autoři jako Arnošt Lustig či Ladislav Fuks. Základem románu je vypjatá životní situace jedinice, který nejdříve pasivně očekává svůj konec, ale nakonec se i přes všechny rizika vzepře systému a bojuje za záchranu svého života.

Weilovo dílo není faktografickým popisem nebo reprezentační oslavou²³, podobně jako díla téže doby. Ze svých vlastních prožitých zkušeností se Weil pokouší vytvořit svědectví o člověku, který se sám pokouší vytvořit vlastní osud.

*„V kontextu české literatury s okupační tematikou patří tento román k prvním pokusům o zobrazení tzv. nehrdinského hrdinství.“*²⁴

¹⁹ ŠTERN, J. *Boj o hrdinu v naší literatuře*. Tvorba 1951. str. 1184.

²⁰ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: I. svazek 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2007. str. 244.

²¹ Měsíčník Svazu československých spisovatelů, zejména v prvních poúnorových letech jedna z hlavních tribun dogmatismu v literatuře. (<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=168>, cit. dne 19. 2. 2012.)

²² JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: I. svazek 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2007. str. 244.

²³ GROSSMAN, J. *Analýzy*. Praha: Československý spisovatel, 1991. str. 363.

²⁴ BLAHYNKA, M. a kolektiv. *Čeští spisovatelé 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 691.

4 OBDOBÍ 1950 – 1959

V období padesátých let se autoři ve svých dílech začali přiklánět k životní autenticitě, naproti tomu se začala vytrácet schematičnost, která předurčovala vyústění dilematu ústředních postav. Dosud byl kladen důraz na heroické příběhy, nyní byla próza vystavěna na rutíně každodennosti. K proměnam literatury patřila také častější orientace autorů na menší útvary, povídky, novely.

Z tohoto období jsem pro svou práci zvolila tři díla – *Ročník jedenadvacet* Karla Ptáčníka, *Krabici živých* Norberta Frýda a novelu *Romeo, Julie a tma* Jana Otčenáška. Již na prvním zmíněném dílu, je vidět autorův zřetelný příklon k autentičnosti. Popisuje příběh skupiny chlapců totálně nasazených v Německu na nucených pracích, který nese četné autobiografické rysy. V *Krabici živých* je také kladen důraz na vývoj ústředního protagonisty, který pod vlivem prostředí koncentračního tábora a s ním spojených událostí dochází k uvědomění a společně s tím se mění i jeho charakter. Otčenášková novela zase postihuje v celé své autenticitě okupační atmosféru strachu, který ovládal českou společnost.

4.1 KAREL PTÁČNÍK – ROČNÍK JEDENADVACET

4.1.1 ÚVOD

Ročník jedenadvacet popisující pohnuté osudy mladých lidí narozených roku 1921 je románovou prvotinou a prvním výrazným úspěchem Karla Ptáčníka. Dílo bylo vydáno roku 1954. K. Ptáčník svým dílem předznamenává druhou vlnu válečné prózy, jejímž hlavním bodem nebyla přímota dokumentu, ale vyzdvižení osobního prožitku a prohloubení psychologie postav. V *Dějinách české literatury* se dočteme, že: „*Předehrou a signálem jasného příklonu k životní autenticitě v próze se stal románový debut Karla Ptáčníka Ročník jedenadvacet (1954).*“²⁵ Toto dílo má blízko k vlně tzv. koncentračnických próz, která v 50. letech vrcholila povídkami E. F. Buriana (*Osm odtamtud*) a románem N. Frýda (*Krabice živých*). K. Ptáčník nebyl zdaleka jediným autorem, který se zabýval tématem totálního nasazení, tento obraz můžeme nalézt i v dílech dalších prozaiků, jeho osud byl však ve srovnání s ostatními lidmi nasazených na nucených pracích výjimečný.

Podobně jako mnoho válečných próz i tento román vychází z autorova prožitku. Celé tři roky (1942 – 1945) Ptáčník strávil jako člen odklizovacího mužstva v Německu, kam byl nucen stejně jako jiní narození v roce 1921 nastoupit. Roku 1944 mu ale byla z důvodu onemocnění tuberkulózou udělena zdravotní dovolená, kterou se dařilo prodlužovat až do konce války. Mohl se tedy vrátit domů.

Roku 1967 v rozhovoru pro *Rudé právo* K. Ptáčník zmínil, že si během svého nuceného pobytu v Německu vedl deník a že shromažďoval výstřižkový archív k současnosti.²⁶ „*Deník jsem si skutečně psal s vědomím, že by z toho později třeba mohlo něco být. Ale nemylme se – nikdo z nás tehdy neměl nějakou definitivní perspektivu.*“²⁷

Díky svému otřesnému zážitku v Třetí říši se Ptáčníkovi podařilo zpodobnit osud celé jedné generace, která byla zavlčena proti své vůli do „rajchu“. „*Kde se autor mohl opřít o vlastní prožitek, tam přesvědčivě vykreslil, jak se vytváří kolektiv z vyčerpaných a ohrožených lidí...*“²⁸ Ve svém románu dokázal popsat práci bez osobní svobody člověka

²⁵ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: II. svazek 1948 – 1958*. Praha: Academia, 2007. str. 314.

²⁶ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987. str. 447 (doslov Štěpána Vlašína).

²⁷ Tamtéž, str. 447 (doslov Štěpána Vlašína).

²⁸ BLAHYNKA, M. a kolektiv. *Čeští spisovatelé 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 498.

s vědomím, že jeho život je v neustálém ohrožení. Čtenáři je přibližována každodenní „mašinérie“ ve zbrojní výrobě, na stavbách, při odklizení trosk po bombardování a také těl raněných či mrtvých.

Postupně se v příběhu seznamujeme se spoustou mladých lidí sehnaných ze všech koutů Čech a Moravy, kteří byli oloupeni o život a lásku a kteří si i přes bolestný sled událostí dokázali zachovat svůj humor a hlavně víru ve šťastný konec. Autor vykresluje také postavy německých vojáků, kteří hlídali při odklizovacích pracích.

Na toto dílo volně navazuje autorův druhý román *Město na hranici* z roku 1958, který zachytil osudy severomoravského pohraničí prvních poválečných měsíců. Podle románu *Ročník jedenadvacet* byl natočen v roce 1957 stejnojmenný film režisérem V. Majerem.

4.1.2 DĚJ

Román o totálním nasazení skupiny mladých Čechů je členěn na sedm obsáhlých kapitol, které jsou dále rozčleněny na řadu číslovaných podkapitol. Časově se příběh odehrává od října roku 1942 do začátku května roku 1945.

Příběh začíná obrazem odjezdu mladých Čechů do pracovního tábora v Německu. Následně je čtenář seznámen s hlavními postavami příběhu, chlapci (Honzíkem, Lojzou, Mirkem, Rudou, Pepoušem, Olinem...) a starším Kovandou, ale i s jejich německými strážci. Do popředí autor staví postavu Honzíka, jemuž je věnována samostatná dějová linie. Je v ní líčen jeho milostný příběh s německou antifašistkou Käthe, dcerou německého pohlavára. Ti dva se společně sblíží a jejich vztah přeroste v lásku. Käthe je ovšem při své činnosti odhalena a je odsouzena na patnáct let vězení. Před nejvyšším trestem je nakonec uchráněna díky dobrému jménu svého otce. S blížícím se koncem války přibývá ztracených životů i na německé straně a vše vyvrcholí hromadným útekem z tábora před spojeneckým vojskem. Nakonec se pod vedením Kovandy a jednoho z Němců zajatci vzbouří a následně se osvobodí. Román uzavírá jejich záchrana sovětskou armádou. Ti, kteří přežili, se po letech vrací domů.

4.1.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

HONZÍK KOVÁŘ

Právě této postavě věnuje autor v románu nejvíce prostoru i sympatií. Honzík je mladý klavírista a skladatel, sympatizuje s komunismem, proto i v novém neznámém prostředí hledá cestu k antifašismu. Pro ostatní chlapce je Honzík autoritou, vidí v něm přirozeného vůdce. Své politické přesvědčení často přibližuje i svým přátelům – vysvětluje jim politickou situaci, seznamuje je se základy marxismu, dokonce jim zprostředkovává i své zkušenosti ze stranické práce. Jako jediný ze všech chlapců také dokáže úspěšně navázat spojení s protinacistickým ilegálním hnutím jak z francouzské, tak z německé strany.

Honzík se během svých protifašistických aktivit setkává s mladou německou dívkou Käthe, s níž prožívá krátký milostný vztah. Právě Käthe je důvod, proč Honzík zůstává v Německu i v době, kdy většina jeho kamarádů prchá zpět do Čech pod dojmem osvobození Paříže.

KOVANDA

Snad nejvíce pozornosti přitahuje u čtenářů paradoxně postava Kovandy. Tato postava do ročníku jedenadvacet vlastně nepatří a do pracovního nasazení se dostala byrokratickým omylem. Kovanda představuje čtyřicetiletého muže, ve kterém jako by po mnoha stránkách ožívala postava Švejka.²⁹ Je ale mnohem rozhodnější, vzpurnější a bojovnější. Se slavnou literární postavou Haška sdílí nefalšovaný humor. Kovanda, silný, ramenatý, je jako nejstarší člen kolektivu proslulý svým rebelantstvím a typickou českou paličatostí. Navzdory svému vesnickému původu ho jeho vtip a způsob mluvy zařazuje spíše mezi městský lid. Ke svým kamarádům se vždy chová solidárně a neváhá je ochraňovat a pomáhat jim i za cenu ohrožení vlastního života.

PEPOUŠ

Pepouš představuje fyzicky slabého chlapce, humanistu, věčného snílka, neúnavného čtenáře a studenta, jehož názory na život jsou značně rozkolísané. Zato měl jasno v politických názorech – byl věrným zastáncem masarykovské demokracie. V praktickém životě byl dost bezradný, byl vždy odkázán na pomoc svých přátel, byl také

²⁹ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: II. svazek 1948 – 1958*. Praha: Academia, 2007. str. 314.

velice nesamostatný – neuměl si přišít ani knoflík či si vyprat košili – o vše se mu dříve starala máma. Ve volných chvílích se Pepouš v táboře učil řečem – angličtině, ruštině, holandštině.

Po celou dobu svého nedobrovolného pobytu v pracovním táboře shromažďuje deníkové zápisky a výstřižky z novin, čímž tvoří jakýsi soukromý archiv druhé světové války. Právě Pepoušovými partiemi z deníku prokládá Ptáčník text románu a tím mu dodává na jeho autentičnosti. „*Nenacházím vnitřního klidu uprostřed událostí, v nichž klid je nesmyslným průvodcem děsu, potácím se ze strany na stranu, hledám, dohaduji se, chybuji a sám sebe nepoznávám.*“³⁰ Tyto prvky – deník, shromažďování výstřižků – jsou autobiografické; K. Ptáčník se tomuto při svém nuceném pobytu v Německu také věnoval.

Pepouš onemocněl tuberkulózou. I když se z této těžké nemoci vyléčí nadějí na lepší život a lásku, umírá nakonec při náletu na schůzce s milovanou německou ošetřovatelkou.

OLIN

Smutnou ukázkou toho, kam až člověka donutí klesnout hrůzné události doby, je postava Olina. Čtenářům se právě on vryje do paměti svou ctižádostí a zradou. Olin přichází do tábora společně s ostatními; nemůže s chlapci nalézt společnou řeč, ač by se chtěl stát jejich vůdcem. To se mu ale nepodaří a velmi brzy proto začne na ostatní pravidelně donášet a stane se přísluhovačem Němců. Z opilosti a z vlastní hlouposti u něj zvítězí nenávist a vypočítavost vůči krajanům a začne své kamarády udávat. Čím více jím Češi opovrhují, tím více je zrazuje.

Celá tragika Olinovy postavy se dovršuje v samotném závěru románu, kdy definitivně ztrácí hrdost a běží zpět za Němci, kteří ho zastřelí.

MIREK

Mirek ztělesňuje silného chlapce. Než byl odveden do Německa, byl stolařem. Až úzkostlivě dbal o svůj zevnějšek, kterým, jak s oblibou říkával, musí imponovat „skopčákům“. Svým vzhledem chtěl dát najevo, že je lepší než oni. Mirek měl ruce i povahu rváče – neustále se pral. O své budoucnosti neměl nikdy jasné představy, zato měl zcela jasno v tom, kdo může za celý problém války, bídy, nespravedlnosti, útisku a vůbec

³⁰ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987. str. 122.

všeho zlého – Němci. Právě k německému národu pociťoval Mirek upřímnou nenávist a opovržení.

Umírá společně s Rudou v polních brázdách, kde se při náletu schová. Právě toto místo mu připadalo bezpečné. „*V poli se šklebily hluboké krátery v řádce za sebou, celkem osm jich bylo, kolem každého prstenec vyrvané a navršené ornice, pod jednou hromadou ležel napůl zasypán Mirek.*“³¹

RUDA

Ruda – další z chlapců, kterého potkal stejný osud jako ostatní z „jedenadvacátníků“. Ruda vášnivě rád vyřezával – dřevěné popelníčky, rámečky k fotografiím. Jeho řezbářským náčiním se v pracovním táboře stala tenká vláskovitá pilka.

Svou smrt nachází stejně jako jeho kamarád Mirek v polních brázdách. „*Rudu našli daleko v obilí. Byl zdánlivě nezraněn, ale v bezvědomí.*“³²

LÁĎA

Láďa byl neúnavným čtenářem. Kdykoli měl jen chvíli času, tak četl vše, co mu přišlo pod ruku. „*... ležel v knize večer na kavalci, dokud služba nezhasla světlo, četl v krytu pod školou při alarmech, chodil podřepnout s knihou i na záchod.*“³³

Láďu si smrt našla v sutinách domu, který ho při výbuchu zavalil. „*Láďa ležel zakryt cihlovým balvanem zdíva a jen nohy mu trčely z té hromady. Na jedné měl těžkou vysokou botu, druhá byla jen v ponožce. Když odvalili to těžké břemeno z jeho těla, ruce jim v zoufalství poklesly...*“³⁴

LOJZA

Pro postavu Lojzy byla charakteristická jeho ostýchavost. Byl to malý neduživý chlapec, který na sebe před lidmi nerad upozorňoval. Pln sebevědomí a spokojenosti byl jen ve své malé dílně, kde podrážel a spravoval boty pro celou kompanii. Právě kvůli povaze neměli ostatní chlapci Lojzu moc v oblibě.

Lojzův osud se naplnil ve chvíli, kdy chtěl odvalit nevybuchlou bombu z dosahu svých kamarádů. To se mu povedlo; ale již se sám nestačil vzdálit a byl zabit explozí.

³¹ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987. str. 314.

³² Tamtéž, str. 314.

³³ Tamtéž, str. 207.

³⁴ Tamtéž, str. 162.

FERDA

Ferda měl postavu silného zavalitého chlapce. Než byl odvečen do „rajchu“, byl řezníkem. Povahově byl prudký a panovačný, nebylo tedy radno si s ním zahrávat. Mezi chlapci neměl přátele a ani o ně sám nestál.

KAREL KIESER

Postava hejtmana Karla Kiesera je přímým ztělesněním nacismu. Tento zakomplexovaný, ctižádostivý hrbáč si liboval v okázalostech, dobrých cigaretách a v dokonale šitých stejnokrojích. Zpočátku mu chyběla rozhodnost a schopnost samostatně řešit problémy. Nedokázal být ani pořádným vůdcem. To se však najednou změnilo – s přibývajícimi nezdary německé armády se stal neústupným a mnohem rozhodnějším. Mnohem častěji se rozčiloval a křičel i kvůli maličkostem, které by dřív přešel bez povšimnutí. Začal brát vážně svou povinnost vůči kompanii, jež mu byla svěřena; možná proto, že on sám může být jednou souzen za to, co po dlouho dobu zanedbával.

Kieser je poté, co se jeho zajatci spolu s Lipinskim vzbouří, zabit střelbou při náletu spojeneckých letadel.

HEINRICH BENT

Cynickou postavou v příběhu představuje feldvébl Bent. Jeho puntičkářství a uvážlivost plyne z dob, kdy byl mnoho let odkázán jen sám na sebe. Po svém otci zdědil v malém bavorském městě obchod. Už v předválečné době, kdy byl pokojným obchodníkem, aktivně podporoval nacismus penězi. Jeho koníčkem bylo sbírání poštovních známek, které ho provázelo již od dětských let.

Až do války se Bent zdržoval v ústraní; vyhýbal se pokud možno okázalým slavnostem a veřejným projevům. Byl tichým a skromným člověkem uzavřeným do sebe, který se snažil izolovat od okolního světa. O ženy nejevil nikdy přílišný zájem, byl až moc upnut ke své neteři, k níž jediné kdy choval vroucnější city. Válka v něm ničí vše dobré a tak se naplno oddá službě nacistickému Německu.

Také jeho, stejně jako hejtmana Kiesera, zabíjí střelba spojeneckých letadel, když se odmítá vzdát a čelí smrti do poslední chvíle. *„Vyrval z pouzdra pistoli, a zalykaje se zlostí, vystřelil celý zásobník proti tomu nalétávajícímu dravci a pak pistoli zahodil do trávy*

*a oběma rukama si zakryl oči. Dvě kulky vyrvaly několik kroků před ním hrst trávy a podřaly pevný stonek bodláku. Třetí mu roztránila lebku.*³⁵

AUGUST HILL

Svobodník August Hill byl oddaným vojákem; nikdy nepřemýšlel o rozkaze, o jeho správnosti; daný rozkaz mu byl svatý, proto ho vždy bez výčitek a jakýkoli pochyb okamžitě vyplnil. Hill byl velmi silný, panovačný a násilnický. Celý jeho život šel k jasnému cíli – k vojenské uniformě. K vězňům se choval až sadisticky.

Oženil se jen kvůli své otcovské povinnosti – jeho milá čekala dítě. Často toho litoval a vyčítal si, že jí podlehl. Mohl zůstat i nadále svobodným chlapíkem, který není svázán žádnými povinnostmi a užívá si života plnými doušky.

I August, podobně jako mnoho německých mužů, poslechl vůdcův hlas a přihlásil se do armády. Když vypukla válka, byl povolán a zúčastnil se polského tažení, kde byl však raněn do prsou a do ramene. Po uzdravení ho velení přidělilo k pracovní kompanii Čechů. Na Čechy měl vyhraněný vlastní názor. Od velitele mu však bylo jasně řečeno, že jsou dělníci (něco mezi vojáky a rukojmími), proto se s nimi musí alespoň prozatím tak jednat.

Pro Hilla si smrt přichází z rukou Lipinského. Ten ho střelí v okamžiku, kdy se snaží zabránit smrti Kovandy, kterého se Hill pokouší zastřelit.

LIPINSKI

Lipinski byl německý Polák z Pomořan; jeho matkou byla Němka, otec byl Polák. Byl vojínem bez hodnosti a ostatní němečtí vojáci se mu s oblibou posmívali kvůli jeho klopýtavé polské němčině a svým chováním mu dávali jasně najevo, že to oni jsou praví Němci a ne jen nějací Němci ze Sudet, či Pomořan. Sám Lipinski si z toho ale nic nedělal. *„Voják ze mne nikdy nebude,“ říkával, „a německý voják a Němec teprve ne. Jsem Polák. Vyrostl jsem mezi polskými lidmi a jenom mezi nimi se budu cítit doma. A vrátím se mezi ně, odpustí-li mi.“*³⁶

Lipinski byl skromný a tichý. Jeho tvář pokrývalo mnoho vrásek, na čtyřicátníka vypadal mnohem starší. Kdykoli začal vzpomínat na svou rodinu a rodnou vesnici, neubráníl se slzám. Pokaždé, když se doslechl o vítězství a o dalším postupu Rusů, jeho tvář se rozzářila. Mezi chlapci si nejvíce oblíbil Karla, za kterým pravidelně docházel na

³⁵ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987. str. 425.

³⁶ Tamtéž, str. 187.

marodku a pokaždé mu přinesl něco, čím rozveselil i ostatní chlapce – ať už to byla hrst cigaret nebo nadějně zprávy z fronty.

Když bylo vedení tábora nuceno prchnout i s vězni před postupem spojeneckých vojsk, Lipinski se přidal na stranu Kovandy a ostatních chlapců a společně se vzbouřili.

4.1.4 ÚTRAPY DOBY

V románu na čtenáře silně zapůsobí líčení zážitků z každodenní těžké práce na stavbě a při odklizení trosk nebo těl raněných či mrtvých, které se prolíná s nekonečným ponižováním a bitím. Chlapci, kteří byli vytrženi ze studií či z práce ve své vlasti a posláni na otrocké práce, prožívají také v Německu období nevyhnutelného pádu nacistické moci; to je provázeno každodenními nálety spojenců, stupňujícím se krutého zacházení ze strany Němců, jež začínají čím dál více svírat strach a obavy, protože i oni si nyní uvědomují nejistotu, zda se dožijí příštího rána.

Chlapci byli nasazeni v jednotlivých kompaniích na odklizovacích pracích, kdy bylo nutno uvolňovat silnice zatarasené zřícenými domy, upravit dlažbu zničenou hlubokými krátery od bomb či vyčerpávat vodu ze zatopených sklepů. Po náletech se často odklizení týkalo i lidských těl. Často po dlouhé hodiny chlapci odklízeli sutiny rozvalených domů a hledali pod nimi přeživší. Někdy byla jejich práce jiného rázu, když například ve skladišti rovnali pražce a pytlíky s cementem a železné pruty.

O jídlo byla v pracovním táboře opravdová nouze. „*Denní příděly potravin se zvětšovaly nebo zmenšovaly podle toho, jak byly rozmláceny nebo spraveny železnice černého Porúří.*“³⁷ Párkrát do týdne dostali chlapci příděl hovězího masa, jednou týdně knedlíky se šťávou, jednou týdně dostal každý z nich veku bílého chleba. Příděly chlapcům nemohly stačit, proto věčně hladoví psali o balíky s jídlem rodičům, sourozencům i známým. Když ale byly zrovna zničené železnice, balíky se toulaly po Německu i tři týdny, a když se konečně dostaly ke svým majitelům, chleba či buchty byly již plesnivé. Ale ani tak se jídlo nevyhodilo, plíseň se okrájela a jídlo se beztak snědlo.

I přes všechny útrapy, které chlapce dennodenně potkávaly, byli oficiálně dělníky pracovního odklizovacího tábora, ne koncentračního. Byli dělníky, kteří pomáhali odstraňovat válečné škody. Mělo se s nimi tedy jednat přátelsky a mírně. Německým

³⁷ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987. str. 142.

vojákům bylo řečeno, že jsou Češi na téže kulturní úrovni, nejsou to přeci jen Židé – ta nejnižší rasa, mělo by se s nimi tedy zacházet lépe.

4.1.5 JAZYK A FORMA

Dílo je psáno v er-formě. Autor používá hovorovou češtinu. V textu se často objevují německé výrazy nebo i celé věty.

Převažuje popisně realistické vyprávění, které je často prokládáno úvahovými pasážemi, vnitřními monology postav i reflexemi samotného autora – vypravěče, který v textu vystupuje jako nositel společného vědomí kolektivu.³⁸ Na několika místech můžeme v románu najít výňatky z Pepoušova deníku, kterými autor prokládá své vyprávění. Pepouš ho vede během svého nuceného pobytu v pracovním táboře (výňatky z deníku jsou na rozdíl od ostatního textu tištěny kurzívou). Právě tyto pasáže textu dodávají celému románu na autentičnosti.

4.1.6 SLOVO NA ZÁVĚR

Dílo *Ročník jedenadvacet* zůstává pro čtenáře i po více než půl století stále zajímavým a jedinečným obrazem otřesných zkušeností mladých českých lidí. Obraz válečného Německa, které je každodenně sužováno nálety spojenců a které se po letech začíná probouzet z iluze o neotřesitelné síle Třetí říše a z myšlenky národního socialismu, je stále živý a přesvědčivý.

Ptáčník klade svým románem závažnou otázku – co znamenalo poznání válečného Německa pro ročník jedenadvacet. Ve svém díle naznačil odpověď: chlapci se sami naučili znát sílu kolektivu a měsíce prožité v útrapách prověřily jejich charaktery.

Román dává ve svém celkovém vyznění odpověď na otázku všech „jedenadvacátých“ – co bude dál?³⁹ „A po přečtení posledních řádků zná odpověď i čtenář – už nikdy systém založený na násilí a diktatuře.“⁴⁰

³⁸ DOKOUPIL, B., ZELINSKÝ, M. a kolektiv. *Slovník českého románu 1945 – 1991*. Ostrava: Sřinga, 1992. str. 200.

³⁹ HORÁČEK, J., HOVORKOVÁ, V., PROCHÁZKA, M., TENČL, V. *Školní četba na dlani*. Praha: Erika, 1994. str. 193.

⁴⁰ Tamtéž, str. 193.

4.2 NORBERT FRÝD – KRABICE ŽIVÝCH

4.2.1 ÚVOD

Román *Krabice živých* je obrazem života v pracovním táboře Třetí říše na samém sklonku války. Román je dílem spisovatele židovského původu Norberta Frýda a byl vydán roku 1956. Pojednává o možnosti zachování lidské důstojnosti i v tak krutém prostředí, jakým byl nacistický tábor. V Janouškových *Dějínách české literatury* je zmíněno, že: „Frýdova originální vypravěčská strategie líčí příběh tábora jako sled intrik velitelů, usilujících především o obohacení a snadné přežití do konce války, reakcí vězňů na ně a narůstání kolektivního odporu.“⁴¹ N. Frýd se snaží prostřednictvím svého románu ukázat lidem, že v hrůzných podmínkách lágru nepomáhal přežít slepý pud sebezáchovy a bezohledné sobectví, ale samotná vůle a víra v život opřená o vzájemnou solidaritu.

Dílo vychází ze zážitků samotného autora, který byl během druhé světové války vězněn, jakožto příslušník židovského národa, i se svou rodinou hned v několika koncentračních táborech – nejprve v Terezíně, později v Osvětimi, kde přišel o svou manželku, bratra i otce, a nakonec v Dachau.

Látka, kterou si Norbert Frýd vybral pro zpracování románu, patřila v poválečných letech k nejvíce využívaným, bylo tedy třeba vypovědět fakta odlišným pohledem. Autor začal psát své dílo až deset let po skončení války. Tento časový odstup mu posloužil ke zbavení se bezprostřednosti prožitků a vytvoření objektivního obrazu tehdejší doby. Frýdovi se úspěšně podařilo v díle *Krabice živých* spojit své vlastní zážitky z koncentračních táborů s fiktivním světem románového pracovního tábora. Podle jeho slov bylo jeho záměrem to: „...aby lidé viděli na vlastní oči, aby věřili. Aby pochopili to, co bych já, nedostat se do lágru, sám od sebe taky nechápal.“⁴²

K válečné tematice se N. Frýd vrací v roce 1971. Jeho dílo *Lahvová pošta* (závěrečná část trojdílné rodové kroniky) vypráví o třinácti letech autorova života (1932 – 1945), tentokrát však prostřednictvím memoárové literatury. I zde jsou opět evokovány jeho trpké zkušenosti z koncentračních táborů.

⁴¹ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: II. svazek 1948 – 1958*. Praha: Academia, 2007. str. 314.

⁴² FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 438 (doslov Věry Menclové).

4.2.2 DĚJ

Román *Krabice živých* je rozdělen do tří částí. Každá z nich je dále dělena na řadu číslovaných kapitol, které jsou ještě dále rozčleněny. Děj je odehráván ve fiktivním koncentračním táboře Gigling 3 na sklonku války v říjnu roku 1944.

Příběh začíná příjezdem transportu vězňů, většinou Židů různých národností, z Osvětimi, kteří prošli selekcí. Je mezi nimi i Čech Zdeněk, který byl před válkou asistentem režie. Právě on je vybrán do funkce pomocného písaře, což mu zajišťuje určitá privilegia. Postupem času překonává svůj počáteční strach a pokouší se pomáhat kamarádům. Jednoho dne se Zdeněk dovídá, že v sousedním táboře je umístěn jeho bratr Jiří a že tam vede tajnou organizaci. Po krátkém váhání se rozhodne se svým bratrem spolupracovat a šířit myšlenky protinacistické organizace i v Giglingu. Po čase však v táboře vypukne epidemie tyfu a tábor je následně dán do karantény. Nyní slouží jako nemocniční lág, kam jsou přepravováni nemocní z okolních táborů. Je sem přepraven i Jiří, který v zápětí umírá. Ještě před svou smrtí naléhá na Zdeňka, aby po skončení války sepsal všechny události, které ho potkaly v koncentračních táborech. Čím více se blíží konec války a s ním i nevyhnutelná prohra německé říše, paralelně se mění i atmosféra v lág. Dozorci jsou v mnoha věcech ústupnější a jejich chování a trestání vězňů je mírnější. Autor nechává závěr příběhu otevřený – vězni slyší vzdálený postup spojenců, jejich bombardování, všem je zřejmý konec války a kdo z boje vyjde vítězně.

Děj románu je orámován dvěma na první pohled stejnými situacemi, které však mají naprosto odlišný emocionální podtext. Na samém začátku příběhu přicházejí do tábora noví vězni a němečtí vojáci jim na uvítanou zpívají poupravený starozákonní příběh z Bible, poupravený podle ideologie německého národa. V závěru se také setkáváme transportem nově příchozích. Ti už však vstupují do zcela jiné atmosféry. V táboře vládne jistá euforie očekávání brzkého a šťastného konce a fungování tajné organizace je více než slibné. To vše jen dokazují Zdeňkova slova směřovaná novému vězni: „*Vítám tě, soudruhu.*“⁴³

⁴³ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 435.

4.2.3 HLAVNÍ POSTAVY

V románu *Krabice živých* není ústřední hrdina. Největší pozornost však věnuje autor postavě Zdeňka Roubíka. Ten je jakousi spojnicí celého příběhu. Dalšími postavami jsou příslušníci různých evropských národů, většinou židovského původu – Češi Honza, Jarda, Mirek; Řek Fredo; Španěl Diego; Němci Erich Frosh, Fritz, Berl; Polák Jenkele Barbier; doktoři Oskar, Imre Rác, Šimi-báči; psychiatr Rác a mnoho dalších. N. Frýd tyto postavy odlišuje prostřednictvím jejich charakterových vlastností a postavením v táboře. Zvláštní pozornost je v knize věnována také některým z Němců – esesmanům Kopitzovi, Deibelovi a Leutholdovi a dozorkyni Rosshauptelové. Ty autor nelíčí jen jako pouhé nelidské stvůry, ale snaží se vystihnout i lidskou stránku jejich osobnosti.

Autor se pokouší skrze své dílo zobrazit co nejvíce autentický každodenní život těchto lidí, také jejich vzájemné vztahy a osudy, které se často prolínají, nekonečné útrapy a úmornou práci i postupný rozpad táborového režimu.

ZDENĚK ROUBÍK

N. Frýd se ve svém díle nejvíce věnuje postavě pražského intelektuála Zdeňka Roubíka. Právě tato postava nese četné autobiografické rysy a v průběhu příběhu projde rozhodujícím vývojem. Již samotné příjmení může nastínit proměnu Zdeňkova charakteru. Zdeněk, původně Roubíček, se za své jméno v dospělosti styděl. Když se stal filmařem, chtěl si upevnit postavení mezi kolegy, své příjmení si tedy upravil na „Roubíka“, což znělo dle jeho názoru daleko průbojněji. Tato změna započala i Zdeňkův celkový postoj k životu.

Po příjezdu do pracovního tábora Gigling 3 se Roubík nijak výrazně neodlišuje od ostatních spoluvězňů. Podobně jako jeho přátelé se i on ocitá v hluboké pasivitě a zajímá se jen sám o sebe. Když zazpívá píseň z Osvobozeného divadla a odhalí svou filmařskou profesi, nastává v jeho dosavadním táborovém životě zlom, je vybrán jako pomocný písař. Nová pozice sebou přináší jisté výhody – může se umýt, oholit, nosit lepší oblečení, dostává přiděly jídla navíc a poprvé se mu naskytne možnost pomáhat druhým.

Zdeňkovým hlavním úkolem nyní je, starat se o kartotéku vězňů. Jde o tzv. krabici živých, ze které vede často jen jediná cesta, a to do tzv. krabice mrtvých. Postupem času se jeho vlastní karta stává jistým symbolem naděje a vzdoru. „*Snad se to všechno dá přežít, snad je možno zůstat v téhle krabici, snad se člověk může stát i tím, čím byl dřív. Svou*

*kartu nikdy nechci vidět, ta se nehne, ta se přikrčí do sloupku mezi ostatní a bude se držet, držet.*⁴⁴

Poté, co se Zdeněk dovídá, že jeho bratr Jiří, který bojoval na španělské frontě, je naživu v sousedním táboře, začíná se čím dál více zabývat myšlenkou ilegální organizace. Ani následná smrt Jiřího ho od jeho odhodlání neodradí, ba naopak Zdeněk je nyní mnohem silnější a má větší touhu vzdorovat stávající situaci než kdy jindy,

HONZA ŠULC

Postavu Honzy nejvíce charakterizuje postoj, který zaujme při cestě vězňů z Osvětimi do Giglingu. V tomto retrospektivním průhledu do minulosti, kdy jsou vězni namačkáni v přeplněných dobytčích vagónech, autor poukazuje, jak je důležitá vzájemná ohleduplnost a také vůdce skupiny, kterým se stává právě Honza. Ten se ze všech sil snaží zavést téměř pološilným lidem nějaký řád (například střídání ve stání a sezení, dělbu o pití...). V pracovním táboře je Honza nucen řešit jisté vnitřní dilema – zda má utéct a zanechat v táboře kamarády svému osudu, nebo zůstat a připojit se k začínající ilegální organizaci. Nakonec, hlavně díky promluvám s Fredem, zůstává a zapojuje se společně s mnoha dalšími do nově vznikající organizace.

JARDA

Postava Jardy se v románu objevuje zřídka. Ztělesňuje nezdolného optimistu pevně věřícího v dobrý konec. Dříve býval krejčím, ale válka mu vzala nejen jeho obživu, ale také ženu a děti. Když mu hrozí smrt, je potřeba zaměnit jeho kartu a vydávat ho tak již za mrtvého. Paradoxně se tím mrtvým stává jeho kamarád Mirek, což Jardu velmi zasáhne.

MIREK

Postava inženýra Mirka je přesným opakem Jardy. Také tato postava se v příběhu objevuje spíše okrajově. Jedná se o realistu, jenž si plně uvědomuje současné dění. Uvědomuje si, že ho nečeká svoboda, a je přemáhán pocitem, že jeho stávající situaci nelze změnit. Nakonec už nemůže každodenní táborový život unést a definitivně se nechává ovládnout pocitem beznaděje. Svůj život raději ukončí sebevraždou. Paradoxně

⁴⁴ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 136.

však tímto činem zachraňuje život svému kamarádovi Jardovi, neboť je nutné právě Jardu považovat za mrtvého, což se daří díky záměně kartotéčních lístků.

FREDO

Fredo ztělesňuje postavu řeckého komunisty. Právě díky němu se daří postupem času v táboře vybudovat ilegální organizaci. Fredo se po celou dobu snaží šířit společné myšlenky mezi vězni a spojit všechny pro jeden společný zájem. „*Mám to ohromně snadné,*“ přisvědčil. „*Ale ne protože bych dělal svou politiku. Dělán v tomto táboře politiku Řekům, kteří mě vyslali do vedení. A s odpuštěním, dělám i politiku Čechů, i tvou politiku, Oskare – vůbec politiku nepřátel Hitlera.*“⁴⁵

DIEGO

Diego Pereira, hrobař pracovního tábora, se snaží co nejvíce zlepšovat stávající podmínky a zapojí se i do rozvíjející se organizační činnosti. Španělův charakter se naplno projeví v okamžiku, kdy odmítne odnést svou mrtvou krajanku bez příkrývky. Chce jí tímto gestem zajistit důstojnost alespoň po smrti. „*Diego vtáhl hlavu mezi ramena, v uších ho bolel nárek žen, který při pohledu na mrtvou kamarádku sílil a přecházel do nesnesitelného kvílení. Prudce se sehnul a vrátil příkrývku na staré místo.*“ „*Ponesu s houní, basta!*“⁴⁶ Tato scéna se dostává do kontrastu s obvyklým chováním Diega vůči mrtvým, kdy s jistou otrlostí dokáže bez mrknutí lámat v případě potřeby končetiny. Ukazuje se, že rutinní práce jeho osobnost jakkoli nezměnila, stále má úctu k zemřelým.

ERICH FROSH

Písař Erich Frosh je „vůdcem“ tzv. prominentů, původních vězňů zakládajících tábor. Ti vidí v každém z nováčků své poddané a mnohým z nich se nepříčí spolupracovat s esesáky, jen aby se měli dobře. Froshovo jméno zároveň charakterizuje jeho osobnost – příjmení „Frosh“ znamená v německém překladu „žába“, zároveň je i takto přezdíván svými spoluvězni. Sám se považuje za nejchytřejší a nejschopnější osobu v táboře a ve vedení kartotéky vidí své poslání a je za tuto pozici náležitě vděčný. Před válkou býval obyčejným vídeňským uzenárem, takže se dá říci, že si v táboře polepsil, protože zastává oproti minulosti větší mocenskou pozici. Právě místo táborového písaře mu umožňuje lágř částečně ovládat, čehož Frosh čas od času využívá a přispívá tak svým dílem k zlepšení

⁴⁵ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 85.

⁴⁶ Tamtéž, str. 141.

podmínek v táboře a pomoci mnoha vězňům. Je zběhlý v umění jednat s lidmi, tím si získává přízeň mnoha esesáků. Jeho cílem je vytvoření pracovního tábora a snesitelných podmínek pro jeho členy. Je si vědom toho, že válka nebude trvat věčně, proto se snaží do budoucna zajistit bezpečné místo pro přežití.

Jeho charakter opravdu může připomínat žábu – je úlisný, slizký, vypočítavý, pro ostatní záludný, značně pyšný na svou inteligenci. V knize je několikrát zdůrazňována jeho červená jizva na krku, která vznikla po operaci hlasivek. Frosh měl poškozené hlasivky a jeho řeč spíše připomínala sípání. Očima Zdeňka je popisován takto: *„Tam naproti seděl velký písař, statný, brunátný, s drátěnými brýlemi na očích, nesmírně důležitý. Na hlavě měl husté plavé kudrny jako nějaké andělské páže – vůbec se nehodili k širokému, krevnatému obličejí. Pod bradou až k uchu táhla se jakási strašlivá jizva, mohutný hrudník vězel v čistě bílém svetru a v čerstvě vyprané vězeňské kazajce.“*⁴⁷

FRITZ

Němec Fritz, typický árijec, patří, společně s krajany Karlchenem, Paulem a mnoha dalšími, k prominentům tábora. Je charakterizován jako malý zavalitý muž s „brutální“ bradou. Na první pohled se může jeho charakter jevit bezelstně, jenomže opak je pravdou. Je jedním z nejprohnanějších lidí v táboře, který se nezastaví před ničím a je schopen pro svou věc i vraždit.

BERL

Prostřednictvím této postavy, německého chlapce Berla, oblíbence obávaného německého prominenta Karlchena, autor poukazuje i na pokřivené charaktery lidí, kteří se zaprodali. Buď kvůli tomu, aby se jim jednoduše vedlo lépe, nebo aby si zlepšili svou pozici mezi ostatními řadovými vězni. Velkou roli mnohdy hrál i strach z nejisté budoucnosti.

JENKELE BARBIER

Postava táborového holiče Jenkeleho je po většinu příběhu spíše nenápadná a nějak výrazně se neprojevuje. Jenkele, Žid polského původu, je v příběhu líčen jako „šedá myš“ a právě toto přirovnání dokonale vystihuje jeho povahu. Jednoho se mu při holení svěřuje prominent Paul – dovídá se, že to on způsobil Felixovo zranění (vězeň Felix byl zraněn na začátku příběhu). Od tohoto okamžiku nemůže Jenkele klidně spát a obává se

⁴⁷ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 88.

pomsty z Paulovy strany, jelikož znal celou pravdu. Klíčovou postavou se stává v okamžiku, kdy se ho Paul při holení vyptává, zda snad nikomu neprozradil jejich tajemství. Jenkele tento tlak nevydrží a v důsledku epileptického záchvatu podřízne Paulovi hrdlo. Tímto činem způsobuje v táboře nevídaný rozruch. Za tento čin je však potrestán, jeho život končí na šibenici.

OSKAR

Postava Oskara, pražského Žida, představuje táborového revierältestera, šéflékaře místní nemocnice. Kvůli své kostnaté bradě je vězni nazýván „bradatý Brada“. Nezapojuje se do vznikající organizace, pro něj jsou na prvním místě jeho pacienti. Jeho hlavním charakterovým rysem je smysl pro spravedlnost, snaží se projevovat co největší solidaritu s vězni. Hluboce se ho dotkne zbytečné zranění Felixe, pro kterého se snaží zajistit tekutou stravu a snaží se ze všech sil vypátrat viníka.

IMRE RÁCZ

Na postavě maďarského zubaře autor ukazuje jistý paradox. Původně byl Imre RácZ ve funkci vojenského lékaře, získal dokonce za svého působení v armádě hodnost majora. Bojoval na straně Německa proti Sovětské armádě. Nakonec však skončil jako vězeň v německém pracovním táboře.

I na tak hrozném místě, jakým byl tábor Gignling, si RácZ dokázal udržet urostlou postavu. Navenek působil fyzicky velmi zdatně a důstojně, nic na tom nezměnil ani vězeňský šat.

RÁCZ

Tento jmenovec Imre Rácze je psychiatrem v táborové nemocnici. Je nazýván „malý“ RácZ“ a je protikladem „velkého“ Rácze“, který ho ovšem nesnáší kvůli jeho homosexuální orientaci. Pokouší co nejvíce povzbuzovat zraněného Felixe: *„...bude teď záležet hlavně na vás. Lékaři udělají, co bude v jejich silách, ale bez vaší pomoci dokáží málo. Musíte chtít žít. Vidíte, že chcete žít?“⁴⁸*

ŠIMI-BÁČI

Doktor Šimi-báči, Maďar pocházející z venkova, je charakterizován jako poněkud staromódní, velmi laskavý člověk. Je z lékařů nejstarší. Chce vězňům v táboře co nejvíce

⁴⁸ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 178.

pomáhat, to ho také stojí život. Když svým nadřízeným řekne o propukající skvrnivce, neboť chce co nejvíce pomoci dívkám, dostane se do vypjaté situace a je esesákem odveden na údajnou kontrolu hřbitova. Později se táborem rozšíří zpráva, že byl zastřelen na útěku. Pro úplnost je však v textu mimochodem zmíněno, že měl mrtvý střelnou ránu na hrudi.

KOPITZ

Postava Rapportführera Kopitze může do jisté míry spíše připomínat obtloustlého venkovana než příslušníka SS. V románu je charakterizován jako neotesanec zavalité postavy, kterou s námahou podpírají krátké nohy. Jeho typickým znakem je podbradek, pleš, baculaté tváře a neodmyslitelná porcelánová dýmka s kresbou jelena. Vše jen dokresluje jeho vytahané triko.

Kopitz nepovažuje za nutné vězně jakkoli zbytečně týrat: „*Co mám dělat, řekni mi! Mě je vás třeba líto, žejo, ale rozkaz je rozkaz.*“⁴⁹ Nebaví a do jisté míry ho i obtěžují apely a řízení samotného tábora. Jeho hlavním zájmem je dobré jídlo a především vlastní klid. Často se smutkem vzpomíná na svůj venkovský krámeček, jenž musel kvůli válce opustit, a na své děti. Postupem času se však čtenáři zjevuje i jeho stinná stránka. Skvěle ovládá umění diplomacie a v případě potřeby dokáže vyklíčkovat i z těch nejprekérnějších situací. Vězně považuje za pouhá čísla a tak se chová i k těm nejúslužnějším z nich. Jistá chladnokrevnost Kopitzovy osobnosti je zřetelná v okamžiku, kdy zaučuje nového eseáka tak, že mu ukazuje naho mrtvolu ležící ve sněhu, aby si co nejrychleji zvyknul na tamější prostředí.

DEIBEL

Postava Deibela je pravým Kopitzovým opakem jak po fyzické, tak i charakterové stránce. Již samotné jméno Oberscharführera Deibela, které zní někdy spíše jako „teufel“ (v překladu „démon“), mluví samo za sebe. Jeho krvelačnost a touhu bít a zabíjet ještě více umocňuje jeho vzhled – ostře řezané pohublé tváře s vystouplými lícními kosti, chladné bleděmodré oči. Při každodenní táborové rutině je jeho věrným pomocníkem kus pružné

⁴⁹ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 47.

oceli: „Z holínky vyčuhoval kus červeného kabelu, tenkého, nebezpečně pružného kusu ocele, obaleného vrstvou izolace.“⁵⁰

LEUTHOLD

Leuthold je v knize vylíčen jako částečný mrzák. Právě proto je přiřazený do pracovního tábora, aby zde dohlížel na chod kuchyně. Díky svému vzhledu připomínal spíše živoucí trosku než člověka – měl skleněné oko a zjizvenou tvář. Oproti svým kolegům, Kopitzovi a Deibelovi, je charakterově zcela odlišný. Nechápe zbytečně velké počty mrtvých ani své prominentní dávky jídla, které dostává na úkor vězňů. Ovládá ho strach z možné vězeňské vzpoury, připadá si jako v cirkusu, kde mu hrozí smrt od šelem: „Leutholdovi začalo být úzko. Co kdyby se těch tisíc šest set třicet šest trýzněných mužů vrhlo na ně, na mizerné tři esesáky, a roztrhalo je v mžiku nehty či zuby?“⁵¹ Nejprve se snaží považovat všechny vězně v táboře za pouhá čísla přesně podle rad Kopitze, ale tento přístup definitivně změní poté, kdy ve svém náručí chrání jednu z maďarských dívek. Tento čin v něm vyvolává pocit, že je opravdovým mužem, ochráncem žen, a přehodnocuje svůj dosavadní názor na své nadřízené.

INGE ROSSHÄUPTEL

Postava Inge představuje dozorkyni ženské části tábora. Její příjmení v překladu znamená „koňská hlavička“, svými esesáckými kolegy je však oslovována nezdobně – tedy jen „Das Rosshaupt“. O její povaze může mnohé vypovědět již to, že z ní mají hrůzu nejen vězenkyně, které má na starost, ale i mužská část vedení tábora. Její drsné rysy, povaha i hlas, který je natolik mohutný, že se vyztrácí i ten poslední zbytek ženské jemnosti, se dokonale hodí do prostředí pracovního tábora. Nechyběla jí energie ani chuť do takové práce, jako byla péče o čtyři bloky nových dívčích lágrů.

Její vztah k mužům i ženám je však zcela pokřivený. To jen dokazuje její výběr písáčky, kterou je teprve šestnáctiletá drobná a něžná dívka Jólán. Tu dozorkyně při každé příležitosti trápí a dokonce jí vyhrožuje smrtí. Kladné rysy její osobnosti jsou čtenáři ukázány v okamžiku, kdy zcela nečekaně daruje dívce kotě. Až později se dovídáme, že si sebou tato žena nese mnohé trápení ze své minulosti. Při bombardování jejich domu

⁵⁰ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 23.

⁵¹ Tamtéž, str. 117.

zahynula její mladší sestra. Když mladá pískařka onemocní, Inge se vrací vzpomínky na sestru a doslova dívce přikazuje, aby se uzdravila.

4.2.4 PROSTŘEDÍ

Děj románu *Krabice živých* je situován do fiktivního tábora Gigling 3. Ten leží nedaleko Dachova, v jehož blízkém okolí se nachází tábor Gigling 7, který slouží bývalým příslušníkům Schutzstaffelu. Gigling 3 je ve skutečnosti koncentrační tábor Kaufering, který byl v jedné z poboček většího a neblaze proslulejšího tábora Dachau. Právě v Dachau byl Frýd internován na sklonku druhé světové války.

Stěžejním prostředím románu je prostor pracovního tábora. Je přirovnáván ke „krabici“ a popisován jako prostor stísněný, omezující, navozující atmosféru strachu, skrývajících určitá tajemství. Příběh se také částečně odehrává na staveništi firmy Moll, za branami tábora (tam nahlédneme například při Fritzově pokusu o útěk), a na hřbitově.

S prostředím tábora autor čtenáře seznamuje nepřímou v průběhu děje, a ten si tak postupně vytváří reálný obraz tohoto prostoru. Vprostřed tábora se nachází velké shromaždiště, které ještě více zdůrazňuje nicotnost člověka. Celý tábor je ohrazen plotem z ostnatého drátu, který však paradoxně dává mnohým vězňům vidinu útěku. Když je přímo ve středu tábora postavena šibenice, v táboře sílí napětí a strach. Ubytovací jednotky, tzv. bloky vězňů a písárnu, čtenář poznává očima Zdeňka. Dále bych ještě zmínila prostor určený pro mrtvé, ten je v knize popisován takto: *„Umlčí komora ležela na nejzazším cípu apelpacu. Byla to bouda sestavená z dílců, z jakých se obvykle dělaly latríny, měla však pouze udusanou, rovnou půdu.“*⁵²

Autor zcela záměrně situuje příběh svého díla za ostnaté dráty „pouze“ pracovního, nikoli koncentračního tábora. Chtěl se tím vyhnout zbytečné drastičnosti, jež by mohla narušit hlavní cíl příběhu, a tím bylo podrobné vykreslení psychiky a charakterů osazenstva tábora.

⁵² FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 63.

4.2.5 MOTIVY

Stěžejním motivem tohoto románu je motiv vzdoru. V jeho opozici stojí pasivita a odevzdanost. Kromě těchto dvou hlavních motivů se v díle objevuje ještě několik dalších – motiv krabice, smrti, hojnosti, blížícího se konce války, písně. Ty se pokusím na následujících řádcích shrnout a popsat.

VZDOR

Motiv vzdoru je pro Frýdův román zásadní. Prvotní šok a pocity beznaděje se v příběhu postupně zmenšují a vyprchávají paralelně s narůstající snahou některých členů osazenstva tábora zmírňovat či zabraňovat utrpení a případné smrti.

Vyzdvihla bych lékaře a některé politické vězně, jejichž hlavní snahou bylo, aby lidí v táboře umíralo co nejméně. Právě díky jejich činům se prostředí tábora stává pro ostatní vězně snesitelnější. Postupem času začnou vězni nabývat na fyzické a psychické odolnosti, uvědomí si důležitost vzájemného kontaktu a sami se pokoušejí o solidaritu a pomoc tam, kde je potřeba.

Když dochází ke zranění českého vězně Felixe, vězně celá událost velice zasáhne, vzbudí v nich solidaritu a vztahy mezi nimi se ještě více upevní. Činem proti běžnému dění v koncentračním táboře je i moment, kdy zubař sešívá v nelidských podmínkách zraněnému Felixovi pusu a tím mu zachraňuje život. Tímto činem se snaží dokázat, že záleží na životě každého člověka v tomto táboře. „*Vaše nemoc je úplně zbytečná, zavinil ji jen nějaký syčák z našich vlastních řad. Proto bychom vás chtěli stůj co stůj zachránit a udržet mezi námi. Chápete? Pomohlo by to ostatním, zvedlo by jim to hlavy.*“⁵³ Dalším odvážným činem je pohřbení mrtvé dívky. Španěl Diego se vzepře rozkazu esesáka a dívku i přes zákaz zakryje pokrývkou. Pro ostatní vězně se díky tomuto odvážnému činu stává hrdinou. Snahu pomoci ostatním můžeme najít i u ústřední postavy příběhu Zbyňka, jehož strach a obavy se časem zmírňují, a když je potřeba zachránit život příteli, neváhá ani na okamžik a sám provádí záměnu kartotéčních lístků.

Všechny tyto ať už méně či více odvážné činy narůstají a přispívají ke stále většímu vzdoru proti poměrům v táboře.

⁵³ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 179.

KRABICE

Již samotný název románu v sobě nese tento motiv – motiv krabice. Má však dva významy. „Krabice živých“ doslova znamená prostor, do kterého jsou ukládány kartotéční lístky se jmény dosud žijících vězňů. Po jejich smrti lístek symbolicky putuje do „krabice mrtvých“. V přeneseném významu jde vlastně o samotný tábor Gigling – uzavřený prostor, kde jsou namačkány stovky lidí, prostor, kde neplatí „normální“ pravidla. Zde se nabízí otázka: má člověk vůbec nějakou možnost aktivně se bránit, nebo je jeho osudem jen pasivně čekat na svůj osud v podobě neživého kartotéčního lístku?

V podobě stísněného prostoru se „krabice“ v románu objevuje ještě na několika dalších místech. K těsné dřevěné krabici je přirovnán vagón, který převáží vězně do Giglingu. Zde se bojuje o sebemenší prostor, o každý hlt vzduchu, a také o život. Krabici může čtenáři připomínat místnost, ve které vězni přespávají. Již samotná představa na smrt vyčerpaných vězňů spících na zemi tak, že jsou jejich těla vklíněna mezi ostatní, musí vzbuzovat pocit stísněnosti. Dojem přeplněné krabice evokuje zase hromada mrtvých těl, která jsou převážena na káře do hromadných hrobů, kde budou namačkána i po smrti.

Je zřejmé, že krabice patří mezi dominantní motivy díla. Její častá přítomnost má za úkol podtrhnout hlavní myšlenku díla, která byla autorem zamýšlena.

SMRT

Dalším dominantním motivem románu je smrt. Smrt je viděna naprosto všude. Vězňům ji symbolizuje temná noc, nekonečnost ticha i chlad, který jimi prochází při pohledu na sněhovou peřinu. *„Sníh nepřestával padat, hustě, hustě, zůstal ležet, bílá pokrývka tloustla a se sněhem padalo ticho. Hluché ticho, tupé, vše zahrnující, mrtvé. S tichem padala smrt.“*⁵⁴

Smrt je v románu popisována v mnoha podobách. Pro esesáky je smrt naprosto všední věc, která nestojí za jejich zvýšenou pozornost. Pro písaře, jenž má na starosti kartotéku vězňů, je to povinnost přeřadit kartotéční lístky a také možnost přijít k dávkám jídla navíc, když je mrtvá osoba nahlášena o pár hodin později. Pro vězně a jejich lékaře je smrt věčným nepřítelem, který může zaútočit kdykoli a kdekoli a který si nevybírá. Každodenní rutinou je smrt i pro příslušníky pohřební čety. Ve vzpomínkách vězňů je

⁵⁴ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 105.

motiv smrti spojen s komíny kremačních komor v Osvětimi, kde vyhasly životy jejich žen, dětí, rodičů, přátel.

Motiv smrti je neodvratně spjat i s každodenním počítáním vězňů. Tato nezbytná součást života v táboře je jen malým krůčkem k počítání mrtvých.

HOJNOST

Motiv hojnosti je nejvíce zřetelný u postav vůdců tábora, esesáků a některých prominentních osob. Tento motiv vstupuje do silného kontrastu s řadovými vězni tábora, jejichž postavy jsou vylíčeny ve své chudobě a v celkové ubohosti existence.

Zatímco samotní vězni vidí dennodenně jen tvrdý chleba, bramboru či studenou polévku, kuchaři si vždy odloží něco navíc pro sebe a pro písárnu. „*Také písárna dostala z kuchyně obvyklý protekční kbelík; byly tam brambory dokonce oloupané a nakrájené na drobné plátky.*“⁵⁵ Až poté začnou s přiděly porcí pro jednotlivé bloky. Ale ani zde nepanují stejné podmínky pro všechny, neboť si přilepšují pro změnu „blokouši“. Samostatnou kapitolu představuje samozřejmě vedení tábora. To si bez sebemenších výčitek dopřává chutné jídlo a plnými doušky si vychutnává značkové víno.

KONEC VÁLKY

Motiv konce války získává postupně v průběhu příběhu na své důležitosti. S nevyhnutelným koncem války je spojena snaha přežít, a to jak ze strany vězňů, tak i ze strany členů vedení a ostrahy tábora – ti jsou nyní nuceni pomýšlet na svou budoucnost. Tento motiv symbolizuje vězňům naději, která znamená konec utrpení a přináší svobodu.

Hrozba prohry Němce děsí stále více a uvědomují si, že pokud říše padne, budou ohroženy jejich životy. Proto se snaží vymyslet a zajistit si pro sebe po skončení války bezpečnou alternativu. Sám Kopitz, když se loučí s Deibelem, mu radí, aby nebyl na vězně tak ostrý a nedělal si mezi nimi nepřátele, neboť by mohlo být těžké vydávat se za jednoho z nich. Někteří z vězňů na konci příběhu začínají přemýšlet o zaznamenání prožitých hrůz. To můžeme vyčíst v rozhovoru mezi Jirkou a Zdeňkem: „*Řekni mi raději hned, jak si takový film o lágru představuješ. Zlý, zoufalý, vzteklý?*“⁵⁶

⁵⁵ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 78.

⁵⁶ Tamtéž, str. 424.

PÍSEŇ

Motiv písně se v díle objevuje jako určitý způsob obrany, který má vězňům ulehčit od myšlenek na stávající situaci. Tento motiv má vězňům vnuknout naději a přinést do jejich životů alespoň náznak radosti.

Hned na prvních stránkách románu se setkáváme se zpívanou německou korekturou biblického příběhu, kdy Mojžíš vyvede svůj lid z egyptského zajetí. V tomto případě tomu však bylo naopak – z úst vojáků se dovídáme, že došlo k obratu v dějinách a židovský národ se nepodařilo zachránit. V tomto případě píseň nepovzbudí. Zdeňkovi píseň možná zachránila život. „*Na nás neplatí/ Ni pouta, okovy ni řetězy/ Pouta zrezaví/ A svoboda v řetězech nevězí...*“⁵⁷ Díky zpěvu písně z Osvobozeného divadla se Zdeněk vyhne osudu řadového vězně a dostává se do písárny, kde má možnost pomáhat ostatním. Povzbuzení nacházíme i ve zpěvu linoucího se s příchodem žen. Ty dávají svým zpěvem najevo, že se nebojí a že překonají všechny hrůzy, které je za zdmi tábora očekávají. V samém závěru se zase objevuje v podání Španěla Diega píseň o tom, jak budou o vánocích věšet své zrádné generály.

4.2.6 SYMBOLY

V průběhu celého děje nachází čtenář v textu nejrůznější narážky, které svou přítomností vyvolávají pocit jisté symboliky. Tyto symboly mohou předurčovat události, či je alespoň naznačovat. Mohou vyvolávat v lidech naději či jim včas podat varování. Pro některé jsou zase zdrojem radosti a víry v brzký a především šťastný konec všech stávajících utrpení.

SMRT

Smrt je v knize ohlašována nejrůznějšími znameními. Každý je vidí v něčem jiném. Pro někoho je symbolem smrti nechtěně povytažený kartotéční lístek, někdo jiný zase vidí předzvěst smrti v šibenici, která je postavena uprostřed tábora jako varování. I takové kotě uškvařené na plotě vzbuzuje v lidech pocit, že se blíží smrt.

⁵⁷ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 29.

Pro mnohé je naopak právě smrt symbolem vysvobození z nekonečných muk a utrpení. Dokonce i sama mrtvola (v tomto případě bych zmínila postavu dívky, kterou pohřbívá Diego) může paradoxně vyvolat naději a víru v lepší budoucnost.

NADĚJE

Naděje je symbolizována v mnoha maličkostech a drobnostech, které vězňům připomínají normální život. Tyto věci, či pouhé vzpomínky pomáhají vězňům překonávat tíživou skutečnost a především udržovat spojení s bývalým životem.

I taková věc, jako je rentgenový snímek zubů, může být pro člověka natolik důležitá a nepostradatelná, že se kvůli ní Honza Šulc vzdává možnosti útěku. Nechce za žádnou cenu přijít o jedinou hmotnou věc, která mu připomíná dívku, kterou si vzal v Terezíně. Honzův kamarád Ota zase u sebe neustále nosí rozřezanou reprodukcí van Goghových slunečnic. Jejich žlutá barva mu symbolizuje záři slunce. Mirek je dokonce ochotný, v zoufalé touze opět spatřit svůj obličej, vyměnit drahocenný kus chleba za zrcátko. Po Mirkově smrti daruje Diego tento předmět jedné maďarské dívce, s níž se musí rozloučit. Franta, číšník, který i přes prožité hrůzy neztrácí svou radost ze života, je zase pro ostatní symbolem optimismu a věčné pohody. Symbolem toho, jaký byl jejich život před válkou, je pro vězně osobní vlak vezoucí vězně na stavbu.

Je až neuvěřitelné, jak mohou tyto všední věci, které dřív byly samozřejmou součástí života každého z nich, probudit i dávno zapomenuté vzpomínky na poklidný rodinný život, o který byli oloupeni.

4.2.7 ALUZE

Norbert Frýd využívá ve svém románu literární aluzi a jako zdroj si vybírá příběhy Izraelitů ze Starého zákona.

Jak je již zmíněno u motivu písně, aluze je zřejmá v písni německých vojáků. „*Bible už dávno čekala na tuto německou korekturu: moře se zavřelo nad prchajícími židy, zahubilo je a neublížilo jejich egyptským pronásledovatelům.*“⁵⁸ Také práce na stavbě je v knize přirovnávána k otrocké práci židovského národa v egyptském zajetí. V tomto kontextu je zmíněno, že jeden den byli nuceni vydat se na práci mimo tábor také nemocní

⁵⁸ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 12.

a ženy. Počet pracujících ale mnohonásobně převýšil potřebné pracovní síly a spousta z nich naprosto zbytečně přišla o život. Rozhořčení vězňů bylo zřejmé již od samého počátku celé této nešťastné události: „*Tak se možná stavělo ve starém Egyptě, jenže moderní podnik se složitými stroji, to přece není stadión pro davové prostocviky lidského dobytka.*“⁵⁹ Dávné doby židovského utrpení v příběhu mimo jiné nápadně připomínají fanatické touhy Němců po slávě, moci a ovládnutí světa.

4.2.8 JAZYK A FORMA

Kniha je psána v er-formě. Dílo je psáno převážně spisovným jazykem. Jednotlivé postavy však používají nejrůznější mluvu, která čtenáři dokresluje jejich charakter. V textu můžeme najít slangové výrazy (kápo, blokouš), různé cizojazyčné výrazy a celé věty (z francouzštiny, z němčiny a mnoha dalších), které dodávají prostředí tábora větší věrohodnost: „*Kaffee holen!... ...Café au lait!... ...Kafe vole! Překládal si jej zas po svém František...*“⁶⁰ V průběhu děje se také můžeme setkat s mnoha nomen omen (například u písaře Ericha Froshe, dozorkyně Rosshauptelové...).

Záměrem autora nebylo ohromovat čtenáře velkými slovy nebo zveličenými scénami s drastickým podtextem. Nechtěl, aby jeho dílo mělo ve svém vyznění patetický nádech. Tomuto záměru odpovídá i zvolený jazyk. V knize je použit jazyk všední, věcný, jazyk záměrně civilní, prostě konstatující skutečnosti, které se odehrávají. Scény, které jsou pro román rozhodující, jsou překvapivě líčeny klidným tónem, což dodává na jejich autenticitě. Události v příběhu plynou poklidně, aniž by čtenář pociťoval jakékoli emocionální rozlišení – v jedné větě se dovídáme, že kuchař musí vařit a „*totenkomando*“ zase pohřbít šest mrtvých. Jistou sebeobranou před smrtí a hrůzou koncentračního tábora je černý humor, který dodává ději ozvláštnění. I přes zamýšlenou jednoduchost, má Frýdovo dílo velice věrohodný, silně emocionální dojem.

Vypravěč sleduje dění z jiného prostoru, než ve kterém se příběh odehrává. Díky tomu je na něj nahlíženo z vnější perspektivy. Používá výhradně spisovný jazyk.

⁵⁹ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 282.

⁶⁰ Tamtéž, str. 38 – 39.

4.2.9 SLOVO NA ZÁVĚR

Román *Krabice živých* vychází z drsných osobních zážitků, proto se také vyhýbá dobovému schematismu 50. let. Volba prostředí pracovního tábora, nikoli koncentračního tábora smrti, umožnila autorovi podrobně vykreslit nejrůznější dramatické osudy jednotlivých protagonistů, ať už na straně vedení tábora, nebo v řadách vězňů.⁶¹ N. Frýd se snaží prostřednictvím svého díla ukázat, že i v tak nelidském prostředí, jako je pracovní tábor nacistické Třetí říše, si lze uchovat lidskou důstojnost a čelit zlu. Celou tuto myšlenku zakládá na síle kolektivu, čínorodosti jedinců a solidaritě.

⁶¹ FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 439 (doslov Věry Menclové).

4.3 JAN OTČENÁŠEK – ROMEO, JULIE A TMA

4.3.1 ÚVOD

Tato novela Jana Otčenáška nám přibližuje silnou a bolestivou lásku českého studenta a židovské dívky na pozadí jednoho z nejkřutějších období protektorátu – heydrichiády. Byla vydaná v roce 1958. Tato Otčenášková novela vyjadřovala, podobně jako mnoho jiných děl té doby, fascinaci krutým židovským osudem; nahlížela však na něj z pohledu majoritní české společnosti.⁶²

O fašistické okupaci bylo již v době vydání této knihy mnoho napsáno. Autoři mohli jen stěží svými díly sdělit čtenářům něco podstatně nového. Novela *Romeo, Julie a tma* se však vymykala. Její námět byl sice prastarý a již mnohokrát použitý – příběh lásky dvou mladých lidí, chlapce a dívky, který končí jak jinak než tragicky. Otčenášek však pojal své dílo jinak, vložil do něj „něco“, co je vlastní jen této tragédii.⁶³ To „něco“ můžeme najít již v samém názvu. „*Je to právě nově viděná tma fašistické okupace a také následky, které v lidech zanechala.*“⁶⁴

Dílo *Romeo, Julie a tma* vypráví klasický milostný příběh, který je jakousi českou parafrází na Rollandovo světové dílo *Petr a Lucie*.

Dva roky po svém vydání (roku 1960) byla tato novela zfilmována Jiřím Weissem.

4.3.2 DĚJ

Novela je rozdělena do třinácti číslovaných kapitol. Její děj se odehrává v Praze v období druhé světové války, konkrétně v období heydrichiády.

Hlavním hrdinou příběhu je Pavel, z jehož pohledu příběh po většinu času sledujeme. Je studentem gymnázia a právě dokončuje maturitu, jeho mysl je však zahrnuta myšlenkami na děvčata a na nastávající dospělost. Při jedné ze svých večerních procházek potká v parku mladou pohlednou dívku, která vypadá rozrušeně. Opatrně s ní naváže konverzaci, z které se dovídá, že se jmenuje Ester a je židovského původu. Ester se dále Pavlovi svěřila i s tím, že se měla dostavit k transportu do Terezína, ale ze strachu tak

⁶² JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: III. svazek 1958 – 1969*. Praha: Academia, 2008. str. 288.

⁶³ RZOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 90.

⁶⁴ Tamtéž, str. 90.

neučinila. Pavel se rozhodne dívce pomoci a ukryje ji v malém pokoji vedle krejčovské dílny, kde pracuje jeho otec.

Následujícího dne se celá republika dovídá o atentátu na zastupujícího říšského protektora Heydricha. Po této události vstupují v okamžitou platnost nařízení, mezi které patří kruté tresty pro jedince, kteří by přechovávali nepřátele Třetí říše. Pavel ale svého skutku nelituje, i když riskuje životy nejen jich dvou, ale také životy celé své rodiny i mnoha dalších lidí v domě.

Pravidelně navštěvuje Ester v jejím úkrytu a postupně se spolu sblíží; jejich vztah časem přerůstá v lásku. Ester se však dovídá o riziku, které Pavla a mnoho jiných lidí ohrožuje. Dokonce plánuje útěk, aby Pavla její přítomnost neuvrhla do nebezpečí.

V domě, ve kterém je Ester ukryta, žije ale Rejsek, který se o skrývané dívce dozví. Když jednoho dne zastaví před pavlačovým domem fašistické auto, Rejsek začne zmatkovat a svým křikem Ester prozradí. Té se však daří z domu prchnout, než ale stihne zmizet z dohledu vojáků, je zastřelena.

Pavel se nikdy nedověděl, co se přesně událo, leč okolnosti jsou mu více než jasné. Od úvah k sebevraždě ho vytrhne vzpomínka na Esterin výrok: „*Ty musíš žít...*“⁶⁵ Příběh je zakončen Pavlovým odhodláním jít životem dál.

4.3.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

V knize se objevuje několik hlavních postav, z nichž mezi stěžejní můžeme zařadit Pavla a Ester. K této ústřední dvojici se dále řadí postava matky a otce Pavla, postava Čepka, tovaryše v dílně Pavlova otce, a Rejska. I když jsou tyto postavy méně významné, v průběhu děje sehraji důležitou úlohu.

Vedle již zmíněných postav se v knize objevuje celá řada vedlejších. Je to například paní Barášková, příbuzní a přátelé Ester (Jaroslav, Jitka). Ti jsou v příběhu zmiňováni pouze okrajově, mají spíše epizodní úlohu. Jejich prostřednictvím čtenáři přibližují a pomáhají pochopit některé skutečnosti týkající se hlavních hrdinů.

Postavy tohoto příběhu nejsou líčeny jako hrdinové.

⁶⁵ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 188.

PAVEL

Pavel je student gymnázia, který má před maturitou. Žije se svými již staršími rodiči, o nichž si myslí, že nemohou chápat jeho pocity a jednání. Často přemýšlí o své budoucnosti, kterou si představuje po boku dívky.

Má spoustu přání a snů, které si touží splnit, avšak kvůli okupaci se jich musí vzdát. Když pozná Ester, uvědomí si, že na světě nejsou jen jeho přání, ale i sny a touhy někoho jiného. Kvůli Ester se vzdává i věcí pro něho do té doby nepostradatelných. Již při prvním setkání s mladou dívkou musí učinit rozhodnutí, zda pomoci neznámé, nebo jít na představení v místním biografu. Aby zajistil Ester alespoň do jisté míry bezpečí, vzdává se částečně své vlastní svobody. Ester se stává neodmyslitelnou součástí Pavlova života. Když však umírá, je pro něho velmi těžké začít znovu samostatně žít. Jeho mysl se dokonce obrací k jedinému možnému východisku – sebevraždě. Nakonec si však vzpomene na slova Ester, která mu říkají, že musí jít životem dál, a od myšlenek na sebevraždu upouští.

Na této postavě autor ukazuje, že doba okupace byla pro mladou generaci velice složitá. Musela se vzdát mnoha věcí, které až do té doby pokládala za samozřejmost, a pokud nechtěla jen nečinně přihlížet současnému dění, musela i něco obětovat. J. Petrmichl analýzou Pavlovy postavy zdůvodňuje Otčenáškovu původnost: *„Vidí ji v Pavlově rozchodu s malým, omezujícím prostředím a v jeho prvním rozhodném kroku k budoucí svobodě, i když pro ni nemá v dané situaci přesnější jméno.“*⁶⁶

ESTER

Postava Ester představuje rovněž mladou dívku, dceru židovského lékaře, jejíž rodiče byli transportováni do koncentračního tábora. I ona nyní, během nacistické okupace, žije v neustálém strachu o sebe a své blízké. Právě kvůli sílícímu strachu, který se jí den ode dne víc zmocňoval, se nedostaví k transportu, ke kterému byla předvolána.

Dosavadní poklidný život i plány Ester do budoucna naprosto přetrhala a zastavila doba, která nebyla nakloněna Židům. Musela se vzdát svých přání a snů. Byla dokonce nucena zanechat studia na taneční škole. Fašismus jí vzal oba rodiče a postupně ji připravil i o přátele, kteří jí byli vždy oporou. Osud jí ale přivedl do cesty Pavla, jenž jí měl všechny tyto ztráty alespoň částečně nahradit a dát nový smysl jejímu životu. Pavel se pro ni stává člověkem, který jí v nejtěžší životní situaci nabídl bezpečí a přátelství. Časem city k jejímu

⁶⁶ RZOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 75.

zachránci přerůstají v lásku, a proto se rozhodne vzdát se toho nejcennějšího – vlastního života. Když si uvědomí, že svou přítomností ohrožuje život nejen Pavla, ale i mnoho dalších lidí, opouští bezpečí svého úkrytu.

Povahové rysy Ester jsou typické pro dospívající dívku – je citlivá, něžná, romantická a milá, ke svému okolí vždy ohleduplná, skromná. Její vzhled je v knize popsán následovně. *„Tvář pod temnými vlasy byla neskutečně bledá, postrádala souměru, ale drobné nesoulady ji jen zvýrazňovaly. Nerušily. Oči, z nichž hleděla tuhově černá noc, svítily pod oblouky hustého obočí, spojeného řídkými chloupky nad nosem, temnou září.“*⁶⁷

MATKA PAVLA

Postava matky zosobňuje v příběhu velice starostlivou ženu. Stará se pečlivě a oddaně s vroucí láskou o svého syna, ale mnohdy se setkává s jeho odmítavým postojem kvůli svému zájmu o jeho bezpečí. Strach o Pavla a s tím spojená přehnaná starostlivost je zřejmě zapříčiněná tím, že Pavel je jejím jediným dítětem. *„Vyrůstal jako jedináček, pozdní ratolest stárnoucích manželů, pod křídly jejich věčných starostí. Staří jsou pošetilí a ustrašení, třeba mít s nimi trpělivost. Slyší růst trávu a v každém koutě pro ně číhá nebezpečí. Hlavně máma: „To nesmíš, to nesmíš! Máme jen tebe, Pavle! Pavlíčku! Do ničeho se nezapleť, dítě naše!“*⁶⁸

OTEC PAVLA

Pavlův otec je v knize popisován jako velkorysý a chápavý muž, který vždy s Pavlem jednal jako s dospělým. V jeho jednání se synem nikdy nechyběla rovnost, nikdy nekladl nemístné otázky a měl vždy pro všechno pochopení. Pavel mu proto nikdy nelhal, nebylo to třeba. S otcem si proto rozuměl více než se svojí matkou. I když byl jeho otec skoro o čtyřicet let starší, Pavel v tomto věkovém rozdílu nikdy neviděl překážku, ba to spíš považoval za přednost jejich vzájemného vztahu. I přes to všechno se čas od času Pavlův otec projevuje jako starostlivý muž, který vždy zastává rozumné stanovisko a má tendenci vychovávat a řídit Pavlovy kroky. *„Bojí se slov. A přemlouvání. Co mu říci? Pravdu? Je prostá. Nemohu dál, tak je to! Ty bys stejně nesouhlasil. Jsi starý, máš jinou pravdu, mluvil bys asi o rozumu. To je tvoje písnička. Jak obehnaná!“*⁶⁹

⁶⁷ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 41.

⁶⁸ Tamtéž, str. 21.

⁶⁹ Tamtéž, str. 18.

Podle J. Petrmichla je právě ve vztahu Pavla a jeho otce poukazováno na generační problematiku. Pavel, jakožto mladý student, se nikdy nemůže smířit s nelidskostí fašistického režimu, a proto mu nechce za žádnou cenu podlehnout. Na druhé straně jeho otec, středostavovský muž v pokročilých letech, se jako rozumný člověk snaží válku přežít tiše v ústraní, aniž by se do čehokoli pletl.

ČEPEK

Tovaryš Čepek vystupuje v příběhu jako pomocník v krejčovské dílně. Jeho postava slouží autorovi k příkladné ukázce toho, jak lidé, kteří byli zmítáni fašismem, začali postupem času ztrácet naději a přestávali věřit v sebe, tak i v národ jako takový. S lidmi bylo jednáno a zacházeno tak, aby se vytrácelo jejich sebevědomí a nezbyla jim síla bojovat proti zhoubné moci fašismu.

Na začátku příběhu je Čepek popisován jako silný a odhodlaný člověk, jenž je připravený čelit jakékoli nástraze protektorátního systému. Pevně věří, že stávající situace potrvá jen několik dní, ale když se již delší dobu tento bezútěšný stav nelepší, tak i on začíná ztrácet svou vytrvalost a víru v brzký konec. O jeho povaze nás může přesvědčit následující úryvek: „Říká se tomu *Protektorát für Böhmen und Mähren*, ale starý Čepek důsledně jmenuje tenhle vypráskaný státeček – *protentokrát*.“⁷⁰

REJSEK

Zápornou postavou v tomto díle ztělesňuje Rejsek. Jednoho dne uvidí Ester za oknem, a tak začíná slídit okolo krejčovské dílny. Postupem času mu dochází, že někdo z domu ukrývá židovku. Později nakreslí na vrata židovskou hvězdu a v závěru díla v opilosti vykřikuje, že se v krejčovské dílně skrývá židovka. To on je vlastně příčinou toho, proč se Ester rozhodne opustit bezpečí svého úkrytu a utéct.

Rejsek je typ člověka, který nemá ani v těžké době soucit s ostatními a žije pouze pro sebe. Kdysi býval neškodným a nenápadným obyvatelem domu, ale v poslední době se stal u všech sousedů velice obávanou postavou. „...jeho příchod zpřetrhával rozhovory v půli vět. Vyhýbali se mu. Pozor – Rejsek! Psst!“⁷¹

Jeho chování a činy (zraňuje a přímo ohrožuje lidi ve svém okolí) může vysvětlit jedině ztráta syna a manželky.

⁷⁰ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 21.

⁷¹ Tamtéž, str. 129.

4.3.4 PROSTŘEDÍ

Prostředí knihy můžeme rozdělit na dvě místa – skrýš a město.

Skrýš, místo kde přebývá Ester, symbolizuje čtenáři svět snů a ideálů. Jedná se o místnost, kde se mladí hrdinové setkávají. Město je symbolem války, ve kterém se odehrávají všechny hrůzy fašismu. Pro Pavla a Ester je město chladným prostředím, které pro oba představuje případnou smrt.

Oba prostory, skrýše a města, se po dobu příběhu prolínají, nejsou samostatně odděleny. Autor odděluje každé z těchto míst a vytváří zcela odlišné světy – svět reality a svět snů. I přes snahu obou hrdinů však atmosféra realistického světa proniká a narušuje snový svět.

SKRÝŠ

Skrýš, svět snů a ideálů. Je základním prostorem, protože právě zde se Pavel a Ester setkávají. Na tomto místě se odehrávají všechny rozhovory mezi hlavními hrdiny, jejichž prostřednictvím poznáváme jejich skrytá přání, touhy a sny. Jen zde nechávají oba sklouznout své myšlenky k společnému plánování velmi nejisté budoucnosti. I přes to, že všude okolo nich zuří válka, jim tato místnost dodává pocit bezpečí a jistoty. Je to pro ně jediné místo, kde nepanuje zmatek, strach ani obavy. Pavel a Ester si zde vytvářejí svůj vlastní optimistický svět, plný ideálů, snů.

V knize autor tento prostor popisuje následujícími slovy: „*Byla tu tatáž pohovka s proleželými pery, atlas hvězd, rozklížená židlička a umývadlo s oprýskaným smaltem. Pod oknem stolek, na němž mezi rozprášenou soškou obrýlené sovy a stolní lampou s papírovým stínidlem chrastívalo zfušované rádio.*“⁷²

Pro Pavla symbolizuje tato místnost svobodu. Jen zde si může dělat, co chce, aniž by ho kdokoli omezoval, či mu bylo cokoli zakazováno. Také sní o tom, že zde bude jednou prožívat radostné chvíle se svojí dívkou. Toto přání se mu určitým způsobem vyplní v okamžiku, kdy potkává Ester.

Pro Ester je místnost, ve které ji Pavel ukryje, symbolem bezpečí, ale i vězením. Zde tráví všechn svůj čas a očekává Pavlův příchod.

⁷² OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 19.

MĚSTO

Město představuje svět, ve kterém zuří válka. Autorem je město pokládáno za chladné prostředí, jež ve všech směrech kontrastuje s bezpečím malé místnosti Pavla a Ester. Městské prostředí je nám zobrazováno skrze negativní události, které se v něm odehrávají. Je symbolem prázdnoty, krutosti a především fašismu.

Město je samo o sobě rozlehlým prostorem, jenž nabízí zde žijícím lidem svobodu. Z knihy však nabýváme dojmu, že se jedná spíše o klec, která lidi uvnitř svazuje a nahání jim strach. Autor město většinou popisuje jen jako spleť různých uliček na rozdíl od skrýše, které věnoval detailní popis. Bližšímu přiblížení prostředí města se v knize nevěnuje.

Prostředí města je v příběhu realistickým světem, kde se odehrávají skutečné události a ve kterém se nesmí snít ani se radovat. Je to místo, ve kterém lidé nežijí, pouze přežívají.

4.3.5 ČASOVÁ ROVINA

Příběh je řazen chronologicky – děj je vypravován v časové posloupnosti. Všechny události jsou v průběhu děje řazeny logicky za sebou, což dodává celkovému vyznění příběhu na přehlednosti.

Celý příběh novely se odehrává v přítomnosti. Do minulosti se vrací jen tehdy, když Ester vzpomíná během rozhovorů s Pavlem na svou rodinu a přátele. Díky tomuto retrospektivnímu pohledu se dovídáme, jaký byl život Ester před válkou. V některých částech textu se dostáváme prostřednictvím rozhovorů dvou hlavních hrdinů také do blízké budoucnosti. Pavel a Ester si společně plánují budoucnost a představují si své zatím nesplněné sny a přání. Ve své fantazii si vytvářejí obraz života, který by mohli prožívat společně po skončení války.

4.3.6 MOTIVY

V díle se objevují dva zřetelné motivy – láska a tma. Tyto motivy si vzájemně odporují a v průběhu celého děje se neustále střetávají. Oba také můžeme přirovnat k odvěkému boji dobra a zla.

Láska je čtenáři v knize symbolizována důvěrou, obětavostí, optimismem a především nadějí na lepší budoucnost. Tma je naopak symbolem války, fašismu a pocitem beznaděje. „*Jsou to často tóny i polotóny vzájemně se křížících citů lásky, radosti, strachu, zoufalství, naděje, smutku, odvahy i zbabělosti.*“⁷³

Dále bych zmínila motiv hvězdy a války a podrobněji bych se jimi zabývala.

LÁSKA

„*Láska je v Otčenáškově okamžikem, kdy se v člověku vyjevují právě ony světlé stránky charakteru začasné až v bezbranné, o to však působivější podobě. Láska hodná toho jména, je pro něho okamžik, kdy člověk přestává myslet jen na sebe a kdy v rodičích se vztahu rodí se i jeho nová, nesobecká budoucnost.*“⁷⁴ Tak popisuje motiv lásky jakožto jeden z rysů autorových děl V. Ržounek.

Motiv lásky můžeme spojit s jemu podobným - motivem dobra.

Láska, jakožto stěžejní motiv příběhu, je zobrazována ve dvojí podobě. Láska je líčena jakožto milostné vzplanutí a následný trvající cit; také je chápána jako rodičovský cit ke svému dítěti, který je nedotknutelný a který nic a nikdo nedokáže zničit.

Láska jako milostný cit se v průběhu děje zrodí mezi dvěma hlavními hrdiny – Pavlem a Ester. Zároveň však tento cit vstupuje do rozporu s tehdejší dobou, která mladému páru v jejich lásce nepřeje. I přes všechna úskalí oba dva ve svých citech setrvávají a odmítají se jich vzdát. Právě láska se pro ně stává jakousi obranou a útočištěm před stále narůstající tmou fašismu.

Jiný pohled na motiv lásky čtenáři ukazuje láska Pavlových rodičů. Ti ji dávají najevo svou někdy až přehnanou starostlivostí a péčí. Všechny svoje výtky a výhrady k Pavlovi a jeho jednání však činí vždy s dobrým úmyslem a také ze strachu o svého syna. Pavel přijímá jejich projevy lásky často s nevrlostí a opovržením.

Zatímco lásku ze strany Ester přijímá Pavel rád a je odhodlaný kvůli citům k ní mnohé riskovat, láska ze strany rodičů je mu až nepříjemná. To bych vyzdvihla jako zásadní rozdíl motivu lásky v této novele.

Z příběhu je patrné, že i tak silné city jako je láska a lidská sounáležitost může navždy zničit nelidskost a krutost války a s ní spojeného fašismu.

⁷³ RŽOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 91.

⁷⁴ Tamtéž, str. 99.

TMA

Tma je kontrastujícím motivem tohoto díla. Symbolizuje rozpínavost fašismu a krutost války. Tento motiv můžeme také spojit s jemu podobným – a to motivem zla.

Otčenášek se ve své novele snaží co nejvíce umocnit motiv tmy; a to prostřednictvím co nejvěrnějšího popisu transportu Židů, vyhlášek zakazující pomoc Židům pod vyhrůžkou smrti, prohledávání bytů...

V jedné z kapitol se čtenář může dočíst i o vyhlazení Lidic. I když jméno obce není v této části textu zmíněno, z následujícího úryvku je však zcela zřejmé: *„Čerstvý plakát na nároží ho přibíl k dlažbě. Přelétl očima s pocity chladu v kostech oznámení vyhlazení jakési vesničky, jejíž jméno nikdy neslyšel. Kolem něho, za jeho zády se nakupili lidé, čtou mu přes rameno. Mlčí, nedýchají... Dospělí muži zastřeleni... ženy dopraveny do koncentračního tábora, děti... náležitě vychovaní! Budovy obce byly srovnány se zemí...“*⁷⁵

V novele je koncentrována krutost fašismu a celková otřesnost a bezvýchodnost doby, která sama fašismus stvořila. Jsou zde ale také zachyceny síly, které mohou tmě čelit a navždy ji zničit. Největší zbraní proti stávající tmě je láska a lidská sounáležitost.

HVĚZDA

Hvězda je v tomto díle motivem, který nelze opomenout. Hvězda se v příběhu objevuje hned několikrát a je pevně spjata s životy obou hrdinů. Znak hvězdy má pro každého z nich zcela odlišný význam.

Pro Pavla je hvězda symbolem budoucnosti. Pozorování hvězd je jeho zábavou i koníčkem, kterému by se chtěl v blízké budoucnosti naplno věnovat. *„Večer budu chodit do observatoře. Otevřu kopuli a budu pozorovat oblohu. Už jsem to zažil. Je ti to úžasné.“*⁷⁶

Ester ochotně a se zájmem naslouchala Pavlovu vyprávění o hvězdách a byla s ním ochotná i jeho radost sdílet. Pro ni měla ale hvězda úplně jiný význam. Vždyť ona sama byla hvězdou označena. Za druhé světové války označovala žlutá hvězda příslušníka židovského národa a předurčovala jeho krutý osud. Osoba, která nosila na své paži žlutou hvězdu, také vyvolávala nebezpečí pro ostatní lidi. Pro Ester hvězda nepředstavovala v žádném případě budoucnost, ale symbolizovala jistou smrt, jež je v samotném závěru

⁷⁵ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 133.

⁷⁶ Tamtéž, str. 101.

naplněna. „I v komíhavém světle, které klouzlo po dívčí postavě proti němu, si stačil povšimnout, že na pomačkaném kabátku je přišita jasně žlutá hvězda s černým nápisem vprostřed: JUDE.“⁷⁷

VÁLKA

Tento motiv je obsažen v celém díle, neboť příběh se odehrává právě v době německé okupace za druhé světové války. Autor ji čtenáři podává jako absurdní věc, kterou lidstvo postupně ničí samo sebe. Skutečnost, že v ulicích města zuří válka, je čtenáři neustále připomínána, a to postavami vojáků, raziemi proti Židům, či ohlušující střelbou, která je odpovědí na nedávno spáchaný atentát. „Dududu... Střelba neustávala, po odmlkách se znovu rozpoutávala racháním pušek, dalším bubnováním kulometu, přerývaným otřásajícím duněním, které páralo oblohu a plašilo ptáky.“⁷⁸

Válka je v díle vnímána z pohledu jednotlivce, nikoli masově. Smrt jednotlivců je zde vylíčena jako zdrcující rána, kvůli které je člověk nenávratně zraněn a je jí navždy poznamenán. Příběh o lásce mezi dvěma mladými lidmi má podobně jako mnoho dalších tragický konec. Můžeme tedy jen spekulovat – kdyby nebylo války, nemusel by se tento příběh vůbec odehrát nebo být ukončen smrtí jednoho z hrdinů.

Válka v tomto příběhu symbolizuje moc, která zbavuje lidi národního vědomí, posouvá je na samé dno lidské důstojnosti a dokáže zbavovat i lidství. Válka je viděna jako činitel, který dokáže lidi deformovat, někdy i nenávratně.

4.3.7 JAZYK A FORMA

Novela *Romeo, Julie a tma* je psána v er-formě převážně spisovným jazykem. Ten je charakteristický pro vypravěče příběhu. Spisovný jazyk se dále objevuje i v promluvách jednotlivých postav. Vystupující postavy zde však také používají hovorovou i nespisovnou češtinu. V textu můžeme najít výrazy studentského slangu, archaismy, eufemismy, různá přirovnání či metafory.

Vypravěč je v příběhu vševědoucí postavou. Popisuje prostřední a přibližuje jednotlivé situace v průběhu celého příběhu. Vypravěč se také zaměřuje na myšlenky a

⁷⁷ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 31.

⁷⁸ Tamtéž, str. 172.

nitra samotných hrdinů. Dostává se do jejich myšlenek a otázek, které probíhají v jejich mysli.

V díle se nachází hned několik jazykových prostředků, které mají za úkol zvýšit jeho dramatičnost. Děj tak získává rychlejší spád a stává se více dynamickým (například pomocí útržkovitých vět, které často obsahují jen jediné slovo – tázací zájmeno, podstatné jméno).

Celý příběh je propleten otázkami, které jsou součástí myšlenek hrdinů. Na tyto otázky si většinou odpoví tazatel sám. Někdy však vyvstanou v mysli otázky, na které hrdina nechce, nebo nedokáže odpovědět.

Aby se stal pro čtenáře děj ještě více zajímavým, používá autor nedokončené věty. V díle je charakterizuje použití teček, které daný text spojují. *„Co se vlastně stalo? Poslouchejte! ... na dopadení pachatelů... deset miliónů korun... nad okresem oberlandratu... civilní výjimečný stav... zákaz vycházet z domu od jedenadvacáté hodiny... uzavírají se veškeré... kdo se... v uvedené době objeví na ulici, bude zastřelen...“⁷⁹*

Vnitřní svět hlavních hrdinů odhalují monology, které se odehrávají v jejich nitru. Jejich prostřednictvím se dovídáme o jejich nejtajnějších představách, snech, přáních, touhách, myšlenkách na budoucnost...

4.3.8 KRITIKA

Novela *Romeo, Julie a tma* získala velký ohlas u čtenářů. Navzdory čtenářskému úspěchu byly však reakce kritiky rozporuplné.

„J. Petrmichl vychází z konstatování, že novela může připomínat Rollandův proslulý román Petr a Lucie a typickým osudem skrývající se židovské dívky pak neméně známý Deník Anny Frankové.“⁸⁰

Podobné stanovisko můžeme nalézt i u slovenské kritiky. J. Vojtek uznává, že Otčenášek přináší tímto tématem do literatury něco zcela nového. Téma novely je podle jeho názoru odlišné *„...již svým obsahem, ale i pojetím rasismu, který se takto vymyká evropské izolovanosti a dotýká se celého lidstva.“⁸¹* Proto také novela nachází své

⁷⁹ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. str. 45.

⁸⁰ RZOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 75.

⁸¹ Tamtéž, str. 75.

následovníky, jako je román *Adoisaanta*. Tento román také líčí tragický příběh v tomto případě holandského chlapce a židovské dívky. Liší se však v prostředí, ve kterém se jeho děj odehrává – nikoli tedy za fašistické okupace Holandska, ale ve Spojených státech amerických.

Kritický hlas zní i od J. Vohryzka, jenž ve svém referátu považuje Otčenáškovu dílo za příliš obecné. Vyčítá mu nedostatečné psychické a emoční vykreslení postav, které je pouze povrchové a zabývá se jen jejich sociální a věkovou stránkou: „*Pavel je syn krejčího, malého ustrašeného živnostníčka, a má před maturitou. Toť vše...*“⁸²

„Úspěch poněkud problematický“ – tak nazval svůj referát zabývající se Otčenáškovou novelou Jiří Hájek. Skrze něj uznává poutavost i dojemný příběh tragické lásky, vyčítá však absenci silných charakterních postav, které by se mohly rovnat pravým hrdinům (poměřuje je se Shakespearovými hrdiny). Podle jeho názoru: „*Úspěch novely je příliš snadný, nehodný Otčenáškovu talentu.*“⁸³

Otčenáškovu tragická novela vyvolala bezprostředně po svém vydání i ohlas mezinárodní. Zde bych zmínila předmluvu L. Aragona k francouzskému vydání tohoto díla z roku 1959), ve které se mimo jiné zabývá vztahem Otčenáška k dílům Shakespeara. Ten je dle jeho mínění autorovi přirozený, jelikož již jeho předchozí román *Občan Brych* mu symbolizoval postavu Hamleta. Oproti původní Shakespearově hře se *Romeo, Julie a tma* samozřejmě liší – Pavel není syn italského šlechtice, život Ester nikdo nepomstí a nikdo nemůže bránit její čest. „*Ale právě v tomto rozdílu, v tmě doby, objevujeme trvalost přítomného času slovesa milovati, onu vzájemnost lidské čistoty a nevinnosti, jež je vlastní Shakespearově tragédii...*“⁸⁴

4.3.9 SLOVO NA ZÁVĚR

Romeo, Julie a tma – dílo na první pohled obyčejné, v závěru však dramatické a strhující. Je to příběh, jenž byl ve své době provázen nevídaným čtenářským ohlasem. Můžeme si jen položit otázku: Proč? Čím je tato malá knížka natolik výjimečná, že vzbudila neobyčejný úspěch jak doma, tak ve světě? Otázka je prostá: „*...Esteřin a Pavlův... příběh*

⁸² RZOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. str. 76.

⁸³ Tamtéž, str. 77.

⁸⁴ Tamtéž, str. 79.

*lásky je příběhem našich lásek, protože je to naše temno...*⁸⁵ Jedná se o příběh, který je natolik autentický a srozumitelný, že v něm našlo obraz své minulosti nespočet pamětníků.

Na závěr bych snad ještě položila otázku. Byla ona láska mezi našimi hrdiny, Pavlem a Ester, opravdová? Nejednalo se jen o nucený cit, který vznikl v důsledku těžké doby? Vždyť Ester ani Pavel neměli vlastně možnost důvěrně poznat někoho jiného, s nímž by měli možnost trávit čas a společné radosti. Cítili by k sobě vzájemně tento cit, kdyby se potkali za jiných okolností, než v době fašistické okupace?

⁸⁵ OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982. (předmluva Lenky Ščerbaničové).

5 OBDOBÍ 1960 – 1969

V období šedesátých let byla problematika okupace, koncentračních táborů a nově především židovského osudu a holocaustu pocíťována jako velmi aktuální.⁸⁶ Válka a nacistická okupace byla stále součástí mnoha osobních zkušeností autorů i čtenářů a její následky stále přetrvávaly v českém povědomí. Na druhé straně byla válečná realita natolik vzdálená, že při jejím zobrazování ustupovalo dokumentování hrdinství odboje a zločinů nacismu modelování obecně lidských situací.⁸⁷ Autoři se začali zabývat individualitou jedince, jeho prožitkem a válečným údělem.

Jako zástupce tohoto období jsem zvolila stejně jako u předchozího tři díla – *Ditu Saxovou* Arnošta Lustiga, *Bez krásy, bez límce* Hany Bělohradské a *Ostře sledované vlaky* Bohumila Hrabala. První jmenovaná rozsáhlejší próza se dotýká obtížného překonávání válečných traumat hlavní hrdinky. Krátká novela H. Bělohradské z období protektorátu je příběhem obyvatel jednoho domu, jejichž charakterové vlastnosti jsou v průběhu příběhu utvářeny různými okolnostmi. V posledním jmenovaném díle, novele B. Hrabala, se lidské vlastnosti dostávají do konfrontace s válečným děním, které jim v závěru dává lépe vyniknout.

⁸⁶ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: III. svazek 1958 – 1969*. Praha: Academia, 2008. str. 281.

⁸⁷ Tamtéž, str. 281.

5.1 ARNOŠT LUSTIG – DITA SAXOVÁ

5.1.1 ÚVOD

Dita Saxová je psychologická novela spisovatele židovského původu Arnošta Lustiga. Poprvé byla vydána roku 1962. Příběh dívky, která se po válce navrací z koncentračního a není pro své otřesné zážitky schopná navázat normální život, je jedním z vrcholů Lustigovy tvorby. V *Dějínách české literatury* se můžeme dočíst, že: „*Základní ideou autora a intencí díla je tlumočit složitost života těch, „kteří se vrátili z války příliš mladí, než aby mohli být ponecháni jen sami sobě, a příliš vyspělí, než aby někomu dovolili, aby se o ně staral.*“⁸⁸ Lustig ve své próze popisuje válku jako hrůzné dědictví, které podle nacistické ideologie o čistotě árijské rasy ukradlo mladým Židům jejich dětství, rodiny, sny; vzalo jim domov, do něhož by se mohli vrátit, a tím je uvrhlo do izolace, z které vedlo jen málo cest k návratu do normálního života.⁸⁹

Tvorba A. Lustiga jen málokdy odbočuje od tématu holocaustu. Vychází z autorových otřesných válečných zkušeností především z koncentračních táborů. Jeho díla jsou vlastně jakousi „osobní zповědí“. Lustig byl ke konci roku 1942 odsunut nejprve do terezínského ghetta. Od roku 1944 byl přemístěn do koncentračního tábora Osvětim, poté do Buchenwaldu. Roku 1945 se mu podařilo uprchnout z transportu smrti, který mířil do Dachau, a až do konce války se ukrýval v Praze.

Prostřednictvím svých děl chtěl Lustig vylíčit období nacistické okupace a válečné hrůzy své dceři. Možná proto si jako hlavní postavy svých románů s válečnou tematikou vybíral právě ženy. Skrze osudy mladých dívek, žen a také starých lidí chtěl vyjádřit co největší autentičnost nacistických hrůz, neboť právě oni jsou nejvíce zranitelní a bezbranní vůči událostem, které se za války odehrávaly.

Cílem A. Lustiga bylo ukázat čtenářům různé charaktery ženských postav. Chtěl co nejvíce přiblížit jejich chování a jednání v krajních životních situacích, které jim do cesty postavila sama válka. Toužil popsat všechna utrpení, jimiž si musely projít, všechna ponížení a pokoření, jež musely podstoupit a přetpět, a kam až byly ochotny zajít, či klesnout, pokud chtěly přežít. Z mnoha děl je tedy jasně zřetelné, jak moc obdivoval

⁸⁸ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: III. svazek 1958 – 1969*. Praha: Academia, 2008. str. 285.

⁸⁹ Tamtéž, str. 286.

odvahu, statečnost, soucit a nezdolnost žen. To je patrné i z jeho prohlášení: „*Naučil jsem se vážit si žen, když jsem viděl, jaký je jejich osud. Jak ho nesly. Co to znamená narodit se jako žena. Kromě toho, když přemýšlím o kráse, to nejkrásnější na světě je žena.*“⁹⁰ „*Žena je to nejhezčí, co se Bohu povedlo. Poněvadž je mnoho věcí, co se mu nepovedlo. Nemoce, stáří...*“⁹¹

Inspirací pro některá díla se A. Lustigovi staly skutečné příběhy žen (viz. Dita Saxová, Kateřina Horovitzová, Colette...). Při psaní novely *Dita Saxová* vycházel autor ze života skutečné dívky, kterou znal ze Starého města pražského. „*Vysoká, plavovláska, modrooká Židovka, velice krásná, vypadala už dospělá. Přežila tři roky války, neznásilnili ji, z tábora se vrátila neporušena... ... Mír jí nedal, co čekala. A jednoho dne se zabila...*“⁹² Tato jistá autobiografičnost jen znásobuje autentický zážitek a vytváří netradiční dojem z těchto děl.

Většina autorových knih s válečnou tematikou se odehrává v koncentračních táborech. *Dita Saxová* je v tomto výjimkou – její příběh můžeme sledovat až v poválečných letech.

K tématu druhé světové války se spisovatel vrací v mnoha svých dílech. Jmenovala bych ta, které se podobají novele *Dita Saxová*, co se týče výběru hlavní postavy, coby ženy (*Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, 1964; *Nemilovaná: Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.*, 1978; *Colette: Dívka z Antverp*, 1992; *Tanga: Dívka z Hamburku*, 1992; *Lea: Dívka z Leeuwardenu*, 2000; *Krásné zelené oči*, 2000).

Próza *Dita Saxová* byla roku 1967 zfilmována režisérem Antonínem Moskalykem.

5.1.2 Děj

Novela je rozdělena na čtyři části, každá z nich je rozčleněna na číslované kapitoly. Její děj se odehrává z větší části v Praze, ke konci ve švýcarském alpském městečku Grindelwaldu v poválečných letech 1947 – 1948.

Hlavní postavou je osmnáctiletá židovská dívka Dita, která jako jediná z rodiny přežila věznění v koncentračních táborech za nacistické okupace. Tragická ztráta obou

⁹⁰ <http://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-200705003>, cit. dne 6. 3. 2012.

⁹¹ Tamtéž, cit. dne 6. 3. 2012.

⁹² LUSTIG, A. *Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.)*. Praha: Odeon, 1991. str. 219.

rodičů ji poznamenala na celý život. Po osvobození se vrací zpátky do Prahy, kde je zaměstnána v archivu Židovské obce. Studuje Školu užitých umění, ale práce ani studium její život nenaplnují a nesplňují její představy o životě. Dita se neustále cítí vnitřně osamělá a jen stěží se orientuje v poválečné společnosti, kde opět nade vším převládá lidská bezohlednost a zklamání.

Dita bydlí v Domově dívek, jenž zřídila Židovská náboženská obec v Praze pro mladé lidi, kteří po návratu z táborů nenašli žádné žijící příbuzné. Zde je ubytováno mnoho dalších židovských děvčat (Brita, Líza, Linda, Doriska, Tonička...). Ta se přátelí s mladíky z Domova chlapců (Alfrédem, D. E. Huppertem, Andym, Herbertem...). Všechny spojuje jedna věc – stejné osudy a zážitky z koncentračních táborů.

Hlavní hrdinka tráví nejvíce času s ostatními dívkami. Čím dál víc touží po opravdové lásce a snaží se ji vyhledávat. Největší zalíbení nalezne v bratrovi své kamarádky Lindy, Davidovi Egonovi Huppertovi. Poté, co spolu stráví noc, D. E. Huppert se jí po několik týdnů neozve. Dita nese toto zklamání těžce a píše svému milému mnoho dopisů, na které však nedostává odpověď, či je sama ani neodešle.

Na jednom večírku je Dítě nabídnuto letní stipendium ve švýcarském Grindelwaldu. Vycestuje tedy do zahraničí, ale ani zde se její city k D. E. nemění. Celé dny v alpském městečku tráví péčí o osiřelé děti a procházkami krásnou horskou přírodou. Zde se sblíží s dvěma bratry, Petrem a Pavlem Werliovými, kteří ji svou společností alespoň na chvíli zbavují myšlenek na Lindina bratra. Poté se vydává do zasněžených hor, kde se definitivně vzdává vidiny lepší budoucnosti. Svůj život ukončí dobrovolným pádem z ledovce.

5.1.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

Postava Dity stojí v centru veškerého dění. Ostatní postavy, které se v příběhu objevují, se pohybují kolem ní a jejich dějová linie je vyobrazována především v souvislosti s Ditou.

DITA SAXOVÁ

Dita je krásná osmnáctiletá židovská dívka, která žije společně s jinými děvčaty v penzionátu. Válečná léta prožila v každodenní hrůze, strachu a na pokraji smrti

v koncentračním táboře a nyní se pokouší navrátit do života, který jí vzala válka. Snaží se najít svou cestu, která by jí přinesla lásku, uspokojení a naplňovala její prázdný život.

Dita nejvíce zaujímá a budí pozornost okolí svým vzhledem, na který je v celém románu kladen velký důraz. Díky svým blondatým vlasům a modrým očím působí velice atraktivně a budí dojem silné osobnosti. Dočkávala se proto mnoho uznání, především ze strany mužů: *„Na Národní třídě se za ní otáčeli muži. Někteří hodně mladí, jiní starší.“*⁹³ Obdivu se dočkávala také ze strany svých kamarádek, ovšem v mnoha tento obdiv vzbuzoval nenávisť. Některé z nich zastávaly názor, že krásné dívky jako Dita mají život snazší už jen díky svému vzhledu. Třeba Tonička Blauová se při pohledu na Ditu zabývá myšlenkami: *„Napadlo ji, že Dita je po večírku bledá, s kruhy pod očima jako děvčata, která vedou čilý noční život. Měla před sebou Ditinu dlouhou tvář, hezké pravidelné rysy, nos, ústa, čelo. To si tak někdo vyrostle do krásy, myslela si. Ditě to přála. Také ji napadlo, že hezkým děvčatům ledacos projde.“*⁹⁴

Dita ve svém životě ztratila mnoho – přišla o zázemí rodičů, přátele, o své vzdělání, plány do budoucna, o své sny. Pobyt v koncentračním táboře ji nesmazatelně poznamenal a tato zkušenost ji stále izolovala od společnosti, do které nebyla schopná se začlenit. Tíživá minulost se promítala do přítomnosti i tím, že Dita poměřovala lidi ve svém okolí podle toho, zda by s nimi chtěla být v koncentračním táboře. Tamější pobyt chápe jako zkoušku charakteru a morálky lidí, kteří se v takovéto situaci ocitli.

Ditinou oblíbenou větou, kterou také často používá je: *„Život není to, co chceme, ale to, co máme...“*⁹⁵ Netouží podobně jako ostatní dívky z penzionátu po materiálním zabezpečení a sňatku, touží po něčem mnohem silnějším, ale sama neví, co by to mělo být. Ditě nepřináší štěstí ani spokojenost sexuální život, skrze který se pokouší nalézt svou pravou lásku. Čím dál více se tady zaplétá do flirtování a milostných hrátek, které v ní ale nakonec probouzí pocit zkaženosti.

Dita touží vyjít ze svého osamění, ze své nečinnosti a pociťuje, že o této změně nemůže jen mluvit, ale že pro to musí i něco učinit. Rozhodne se pro emigraci do Švýcarska s očekáváním, že se ve svém dosavadním životě konečně dočká jakékoli změny k lepší budoucnosti. To se jí ale nepovede, a tak dobrovolně opouští tento svět.

⁹³ LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002. str. 68.

⁹⁴ Tamtéž, str. 84.

⁹⁵ Tamtéž, str. 100.

BRIGITA MANNERHEIMOVÁ

Brigita bydlí společně s Ditou a Lízou na pokoji číslo 16. Dívky jí přezdívaly pro její postavu „Brita“ nebo „Bohorodička“ a někdy „Velká Británie“. Byla při těle, měla trudovitý obličej a silné ruce i nohy. Života si Brita užívala naplno, až budila dojem, že se snaží dohnat vše, o co přišla během války. Dokázala strávit noc s muži, které znala pár hodin, aniž by od toho očekávala cokoli vážnějšího. Kvůli muži dokonce neváhá změnit prostředí, a tak se vydává hledat své štěstí do Anglie.

LÍZA VÁGNEROVÁ

Líza obývá pokoj společně s Brigitou a Ditou. Lízin vzhled je čtenáři přiblížen hned na začátku příběhu, kdy si ji správce domova vybavuje: „...s nosem jako čepel protipožární sekerky s širokými ústy v tenkých promodralých rtech.“⁹⁶

Líza je v domově známá svou aférkou s obvodním doktorem, při níž byla přistižena správcovou ženou Isabelou. Lékař byl proto vyměněn. Štěstí Líza nachází ve sňatku s boháčem, s dvakrát starším mužem, než byla ona sama.

LINDA HUPPERTOVÁ

Linda je v příběhu zápornou postavou. Bydlí společně s Toničkou na pokoji číslo 15. Linda je nepřející, závistivá a sobecká, vždy se zajímala hlavně o druhé a motala se do věcí, do kterých jí nic nebylo. Je nevlastní sestrou E. D. Hupperta, který jí nemá pro její povahu v oblibě. Linda pociťuje k mnoha lidem závist, nejvíce však k Ditě. Závidí jí její krásu a úspěchy u mužů. Na druhou stranu ji obdivuje a v leccems by se jí ráda podobala.

TONIČKA BLAUOVÁ

Postava Toničky ztělesňuje nejmladší a zároveň nejmenší obyvatelku dívčího internátu. Díky své dětské postavě si u ostatních děvčat vysloužila přezdívku „Mumie“. Tonička kvůli svému malému vzrůstu podstupovala u doktora Fitze hormonální kúry, ty bohužel nepomáhaly. Velice se kvůli tomu trápila, a aby alespoň trošku povzbudila své nízké sebevědomí, spala s inzerátem: „JSEM KRÁSNÁ. Mé tvary ňader, které činí impozantní zjev krásy, docílila jsem jedině pěstováním mastí – prsním balsámem profesora Larryho.“⁹⁷ Za svou drobnou postavu se cítila vinna, často úmorně cvičila.

⁹⁶ LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002. str. 16.

⁹⁷ Tamtéž, str. 90.

Toničku válka krutě poznamenala, nejvíce jako ženu. Během válečných let byla znásilněna a s tímto zážitkem se stále nemohla vyrovnat. Ve spánku vykřikovala do tmy věty, jimž nikdo nerozuměl. Tížila ji také obava, aby se kvůli tomu, co ji potkalo, nedostala do řečí.

Tonička má velice blízký vztah k Ditě. Je její věrnou přítelkyní, obdivuje její osobu a závidí jí její vzhled. Svou závistí nemyslí nic zlého, jen touží po něčem, co má ten druhý, aniž by v tom byly jakékoli vedlejší pohnutky. Nakonec se i na Toničku usměje štěstí v podobě lásky.

ISABELA GOLDBLATTOVÁ

Postava Isabely, správcovy ženy, představuje pro dívky v domově něco jako náhradní matku. Svou srdečností vzbuzovala v děvčatech důvěru, jen k ní mohla přijít pro radu a se vším se jí svěřit. Ona sama si tímto vyhrazovala péči, kterou nemohla dát svým třem zesnulým synům, ke kterým se navrácí ve svých myšlenkách. Ti přišli o život během války. Isabela se nechová srdečně jen k lidem, ale má také velice ráda zvířata, především kočky, jichž má sedm. Dita si je velice oblíbila a jako jediná dokázala každou z nich rozeznat podle jména.

Osud však nebyl Isabele příznivě nakloněn. Nejdříve jí zasadil ránu v podobě ztráty milovaných synů, se kterou se nikdy nedokázala smířit. Poté se měla vypořádat s další životní překážkou – rakovinou. Ta se však vyléčit nepodařila a Isabela své nemoci nakonec podlehla.

MUNK

Profesor Munk zaujímá v životě Dity důležité postavení. Díky němu chodila do Školy užitých umění a právě on jí byl věrným průvodcem a rádcem ve světě umění. Také profesor Munk měl k Ditě vždy vřelý a láskyplný vztah. Možná mu v mnohém připomínala jeho dceru, která přišla tragicky o život. Munk se také zasloužil o Ditinu lásku ke knihám, z kterých si nejvíc oblíbila Dykova *Krysaře*.

5.1.4 MOTIVY

NEVYROVNANOST

Postava Dity se čtenáři od samého začátku příběhu jeví bezradně. Válka ji zasáhla již v dětských letech a neumožnila jí dozrát a získat životní jistotu. Nevyrovnanost a nespokojenost s jejím životem v ní začínají probouzet úvahy o zbytečnosti její existence a o smrti, která se jí čím dál více jeví jako jediné vysvobození. Začíná nenávidět sama sebe: „... asi jsem se už narodila jako děvka. Neumím pořádně žít a jaktěživa to umět nebudu. Měla jsem tam zůstat. Trochu bych se dusila a bylo by to za mnou. Jsem prachbídna mrcha...“⁹⁸ Dita je bezradná, osamocená, před svým okolím ukrývá své pocity a své pravé já.

Dita se snaží ve svém novém životě najít lásku, po které vroucně touží. Ve svém nitru však řeší otázku, zda má vůbec naději po prožitém utrpení a ponížení v koncentračních táborech na opravdovou lásku. Bojí se, že když se někomu druhému svěří se svými pocity, vznikne tím překážka pro možný budoucí vztah.

Ditě se daří lidi ve svém okolí dokonale klamat. Její chování je natolik přesvědčivé, že u ostatních budí dojem, jak moc je statečná, a že se přes svou minulost již přenesla. Vypravěči je však zřejmý pravý opak. Jen on zná Ditino nitro a vše, co se v něm odehrává.

Dita se snaží vyhýbat situacím, v nichž se musí rozhodovat. Odmítá utvářet svou budoucnost a vzdává věci, které nedokončila. Má strach cokoli řešit a vyhýbá se konfliktům. Svou zbabělost si uvědomuje a stydí se za ni.

Ke stále větší rozpolcenosti Ditiny osobnosti také přispívají vzpomínky z minulosti. Ze své paměti nedokáže nikdy vymazat okamžik, kdy se rozhodovalo, zda bude žít ona nebo její matka. Tenkrát chtěla, ač ponižujícím způsobem, zachránit své matce život, to se jí však nepodařilo. „*Stály před vojákem, který dohlížel na rozdělení prádla. Měl jezdecké boty z leštěné hovězí kůže a světlezelenou košili. Vyřadil matku pohybem palce. Dita si před něj klekla a prosila za matku. Měl oči prázdného člověka a všechnu moc světa. Kopl ji. Byla skoro ráda, že padla tváří do bláta.*“⁹⁹

⁹⁸ LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002. str.154

⁹⁹ Tamtéž, str. 34.

SEBEVRAŽDA

Ditu čím dál více pohlcují myšlenky o zbytečnosti jejího života. „*Začínám si myslet, že svět pro mě není to nejvhodnější místo.*“¹⁰⁰, „*Proč se člověk narodil? Proč jsem se také narodila? Komu jsem přinesla štěstí? Komu jsem ho vzala? Kdo ho vzal mě? K čemu jsem přežila?*“¹⁰¹ Připadala si odstrčená, vyřazená ze společnosti; měla pocit, že nikam nepatří. Tyto pocity se nejvíce umocní při pobytu ve Švýcarsku. Zde definitivně ztrácí naději v lepší život a budoucnost a dobrovolně ukončí svůj život.

Dita přežila všechna utrpení v koncentračních táborech, mnoho jiných takové štěstí nemělo. Byla jí tedy dána šance žít. Tu však nedokázala využít, nemohla již dále žít s maskou na obličeji, přetvařovat se a ztrácet tak svou důstojnost. Nechtěla žít v neustálém očekávání bezstarostného života. Od skončení války ani nenašla osobu, se kterou by byla schopna sdílet své nejnítěrnější pocity a plánovat společnou budoucnost.

Dobrovolný odchod z tohoto světa je pro Ditu jediným možným východiskem a spasením. „*Všechno se před ní ztrácelo, jak ji opouštělo vědomí, strach, že někomu způsobí potíže...*“¹⁰²

5.1.5 PARADOX

V příběhu Dity můžeme vidět několik paradoxů.

Již v samotném odjezdu z Prahy do Švýcarska je vidět jistý paradox. Tímto útekem do cizí země chtěla změnit svůj dosavadní život a začít od začátku, přesto se myšlenka sebevraždy zrodila v její mysli již v Praze. Při procházce ve švýcarských Alpách se Dita splní dětský sen o zelených jezerech, která chtěla celý svůj život toužebně spatřit. Paradoxně se však v mžiku rozplývá vidina v naději na lepší budoucnost. Paradox také můžeme najít již v samotné osobnosti Dity. Ta může čtenáři symbolizovat ledovec. Ten je také místem, kde Dita opouští tento svět. Ledovec je, podobně jako Dita, navenek pevný, ale uvnitř neustále v pohybu, tak jako její nitro. Paradoxně mohou znít i některé názory hlavní

¹⁰⁰ LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002. str. 361.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 295.

¹⁰² Tamtéž, str. 368.

představitelky. V průběhu děje je několikrát zmíněno, že Dita nenávidí smrt, přesto sama svůj život ukončí sebevraždou.

5.1.6 JAZYK A FORMA

Novela je psána v er-formě. Autor používá spisovný jazyk. V textu se občas objevují cizojazyčné výrazy nebo celé věty. „*One night hen the moon was so yellow... Už třetí den tu nebylo k hnutí.*“¹⁰³

V novele je důležitým znakem rychlý přechod mezi formami výpovědí. Autor přechází z vyprávění do dialogu, vnitřního monologu a zase zpět. Titulní postavu Ditu poznáváme především skrze vnitřní monology, vševědoucího vypravěče či z přímých výpovědí druhých postav. Minulost a rodinu hlavní hrdinky poznáváme prostřednictvím retrospektivních průhledů, kterých autor často využívá.

5.1.7 SLOVO NA ZÁVĚR

Autor na ústřední postavě svého románu ukazuje, že ani ti lidé, kteří přežili hrůzy druhé světové války a koncentračních táborů, neměly vyhráno. Jejich nitro je válkou zasaženo natolik, že nejsou schopni přenést se přes otřesné zážitky a vzpomínky a začít nový život v poválečné společnosti.

Dita dostala příležitost žít, příležitost jí dál. Po válce se před ní otevřel nový svět, který byl plný možností pro mladou krásnou dívku – mohla studovat, cestovat, dobře se provdat a zaopatřit se tak na zbytek života. Nedokázala si však svou cestu zvolit, nedokázala se rozhodnout, kam by měl její život směřovat.

Na závěr bych tedy uvedla citát, jenž vystihuje hlavní myšlenku Lustigova díla *Dita Saxová*: „*Příběh dívky, která přežila válku, ale ne mír...*“¹⁰⁴

¹⁰³ LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002. str. 276.

¹⁰⁴ <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/arnost-lustig/dita-saxova-pribeh-divky-ktera-prezila-valku-ale-ne-mir.html>, cit. dne 30. 3. 2012.

5.2 HANA BĚLOHRADSKÁ – BEZ KRÁSY, BEZ LÍMCE

5.2.1 Úvod

Novela *Bez krásy, bez límce* je literární prvotinou Hany Bělohradské. Tento knižní debut vydaný roku 1962 je vůbec první autorčinou publikovanou prací a byl přijat kritikou s vysokým oceněním. V *Literárních novinách* se o H. Bělohradské psalo: „Až do vydání této novely neotiskla Hana Bělohradská nikde ani řádku. A přece má v sobě vypěstovanou nesmiřitelnost umělecké stylizace skutečnosti. Má jakýsi tichý, cudný a lahodný jazyk, píše jím pružné a pevné věty, do nichž se jí vejde jas i kal života. Vychutnáváte je, vnímáte každý výraz ne pro jeho výlučnost, nápadnost, ale proto, že vás vede tam, kam je nezbytné...“¹⁰⁵

Kniha přibližuje životy obyvatel jednoho domu v období okupace a její děj je vyhocen židovským původem jednoho z hrdinů. Je zde postavena česká podlost a zbabělost jedněch proti lidskosti a pochopení druhých. V centru příběhu stojí tedy paralela dvou lidských a mravních typů lidí. Autorka na jednotlivých postavách svého díla ukazuje, jak se v modelových situacích, které jsou jim v průběhu děje předpokládány, zachovají a jak se postupně vybarvuje jejich pravý charakter. Jednotlivé události tak spějí k hlavní otázce – čeho je vlastně obyčejný člověk vystavený strachu a nebezpečí schopen.¹⁰⁶ Autorka také poukazuje na celou absurditu situace, co se týče jednotlivých postav a jejich chování: co ještě před rokem bylo nemožné, nepředstavitelné, stalo se skutečností a zákonem, a spolu s okolnostmi se mění i lidé.¹⁰⁷

V novele se obměňuje téma židovského údelu. Samotný příběh židovského lékaře čekajícího na povolání k transportu zde není hlavní osou díla. Ani tragika jeho osudu není pro čtenáře hlavním motivem. Tato postava je vtažena do událostí, které se zrovna odehrávají v její bezprostřední blízkosti a svou důležitostí zastiňují na čas osud lékaře, coby příslušníka židovského národa.

Dílo bylo v roce 1964 zfilmováno pod názvem *...a pátý jezdec je Strach*. Režie se ujal Zbyněk Brynych.

¹⁰⁵ BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964. přebal.

¹⁰⁶ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: III. svazek 1958 – 1969*. Praha: Academia, 2008. str. 291.

¹⁰⁷ JEŘÁBEK, D., VÁLEK, V., PAVELKA, J., SUCHOMEL, M., KUDRNÁČ, J., BOČKOVÁ, H. *Česká literatura od roku 1945 do poloviny let osmdesátých*. Brno: vyd. rektorát UJEP Brno, 1988. str. 89.

5.2.2 DĚJ

Kniha je rozdělena do jednotlivých obrazů. V nich se příběhy postav odehrávají samostatně nebo se částečně překrývají. Příběh se odehrává na počátku druhé světové války v prostředí činžovního domu.

První postavou, se kterou je čtenář seznámen, je Žid Armín Braun. Žije v neustálém strachu a v očekávání toho, co s ním bude. Vaří si mléko k večeři, ale jeho mysl je upnutá ke vzpomínkám na syna, který emigroval. Svou nepozorností mléko spálí. Vydá se tedy ještě ten večer do obchodu, jenže podle předpisů už je po hodině, kdy tam Židé smějí nakupovat. Prodavač ho proto z krámu vyhodí. „... *To byste se mi sem takhle mohli lézt jeden za druhým, já vás tady vůbec moc rád nevidím. A předpis je předpis – máte své hodiny, a jindy u mě nemaj židi co pohledávat.*“¹⁰⁸ Celý incident pozorují další dva lidé, kteří bydlí v tomtéž domě jako Braun. Oba jsou prodavačovým jednáním rozhořčeni a zhnuseni natolik, že odejdou z obchodu, aniž by si něco koupili.

První z nich, starý Jiráček, o tom vypráví doma manželce. Po menší hádce se společně dohodnou, že Braunovi dají nějaké jídlo ze svého. Druhý z nich – malý kluk Honzík – dostane doma vynadáno, že nekoupil chleba pro tatínka k polévce. Důvod však Honzík neprozradí.

Jiráčková přinese doktoru Braunovi bramborový guláš – ten doktor sní jen s největším sebezapřením, neboť zrovna toto jídlo z duše nenáviděl. Přesto je manželům Jiráčkovým ze srdce vděčný a těší ho i teplo lidské společnosti, kterou už po dlouhou dobu postrádal. Ještě ten večer sáhne po svých houslích a hraje. V bytě pod ním jeho hře naslouchá stará učitelka hudby.

Ve stejnou dobu se v témže domě hádají manželé Šidlákoví. Pan Šidlák se totiž rozhodl schovat u nich v bytě nemocného člena odboje. Jeho manželka proto šíjí strachy – bojí se, že by na to mohla přijít policie a všechny, včetně jejich malého syna, zastřelit. „*Neměl ses ženit a mít dítě, když sis chtěl hrát na hrdinu. Najdou ho tady, musí ho tady najít, a všechny nás postřílejí, všechny, i Pepička...*“¹⁰⁹

¹⁰⁸ BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964. str. 11.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 21.

Šidlák ví, že zraněný muž, kterého ukrývá, je těžce nemocný, a proto se rozhodne zajít s prosbou o pomoc za Braunem. Ten souhlasí a jde mladíka i přes hrozící riziko vyšetřit. Doktor pozná, že to s jeho novým pacientem nevypadá dobře – má nejspíš zápal plic. Po několika dnech se tedy rozhodne vyhledat svého starého učitele z profese, jenž by mu mohl pomoci sehnat potřebné léky, které on sám k dispozici nemá.

Doktor nakonec svého bývalého kolegu najde. Vše se zprvu nevyvíjí příznivě. Wiener (tak se jeho bývalý kolega jmenuje) byl šťastně ženatý, měl krásný byt vybavený spoustou vkusných uměleckých děl. Teď ale bydlel v malém krcálku s mnoha dalšími lidmi, jeho žena se pomátla a chytají ji různé záchvaty nenávisti a sám Wiener jen vysedává v hospodě. Právě tam ho také Braun najde a požádá ho o potřebné léky. Wiener mu je nakonec sežene, ale už o něm nechce nikdy slyšet.

Nové léky plní svůj účel a odbojář Jiří Pánek se začíná ze své nemoci zotavovat. Jenže v tu dobu na kontrolu přichází gestapo. Učitelka hudby ale stihne Šidlákovi včas varovat a následně se snaží sama policisty u sebe co nejvíce zdržet. „*A vtom už klavír umkl, řetěz uvnitř zarachotil, pes se rozštěkal – tlustá, strašně bledá žena otevřela, s podivným pohledem řekla Ich höre nicht gut, a sesunula se pomalu ve dveřích.*“¹¹⁰ Mezitím stačili Šidlákovi Pánka přepravit a schovat v bytě u Brauna. Policie tak při své razii nikoho nenašla.

Pánek se po čase úplně zotaví a vrátí se zpět do práce. V tu dobu Pan Veselý, který bydlí v tomtéž domě, přemýšlí, jak by zlepšil svoji finanční situaci, aby si i nadále udržel svoji náročnou milenkou Zdenou. Ale když mu sama Zdena navrhně, že by si mohli vydělat udáním Šidláka, Veselý prohlédne, v nenadálém návalu vzteku Zdenou uhodí a odejde.

Ještě ten večer si pro Veselého přijde policie. První myšlenka, která Veselého napadne, je, že ho musela udat dotčená Zdena. Později ale podezření padne na jeho sekretářku, jež ho už dlouho zhrzeně miluje. Mezitím Zdena kontaktuje jeho manželku, paní Veselou, a společnými silami dostanou Veselého z vězení.

Avšak po návratu domů Veselý zjistí, že během jeho pobytu ve vězení byl zatčen Šidlák. Rozhodne se však, že už se nechce do ničeho zaplést a ponechá Šidláka jeho osudu.

¹¹⁰ BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964. str. 68.

„Já se netrápím, Evo, protože vím, že jsem toho nezavinil tolik, abych se tím musel týrat. Šidtlák je dospělý člověk – věděl jistě, co dělá, a znal riziko toho, co dělal.“¹¹¹

Honzík začne docházet na hodiny klavíru k učitelce hudby. Ta nabývá přesvědčení, že je Honzík opravdu talentovaný a rozhodne se zajistit mu přijetí u známého učitele hudby.

Nastává říjen roku 1941. Armín Braun je povinen začít nosit žlutou hvězdu. Začíná se izolovat od okolního světa, nechce s nikým mluvit. Jediným člověkem, kterému se daří udržovat s ním kontakt, je vytrvalý Honzík.

Začátkem prosince přišel první sníh a Židé ho museli odklízet z veřejných chodníků. Braun odklízel také. Když za ním Honzík spěchal ze školy, uviděl, jak ho člen SS chce mlátit, protože ve své práci „zahálel“. Honzík ve vzteku vykopl míč a ten přesně trefil Němce. Braun teprve nyní uviděl, kdo mu chtěl pomoci, ale při pohledu na chlapce se chytil za srdce a skácel se Němci k nohám. „*Honza pochopil, že teď musí utíkat...*“¹¹²

5.2.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

ARMÍN BRAUN

Žid Armín Braun je čtenáři představen jako starý, unavený člověk s chatrným zdravím. Celý svět pro něj představuje už pouze děs, samotu a vzpomínky, na které by si přál raději nemyslet. Žena ho opustila, syn se rozhodl emigrovat a byl ještě rád, že svého otce nemusí brát sebou. „*Půjdeš přece samozřejmě s námi, tati.*“ *Odpověděl mu jen tak, z navyklé váhavosti: „Nevím, Arnošte, jsem stár a nerad bych...“ V tom se ohlédl a už větu nedokončil. V Arnoštových očích četl úlevu. Tak řekl: „Ne, skutečně ne, děkuji ti, Arnošte, ale rozhodl jsem se, že zůstanu.*“¹¹³

Braun je povoláním doktor – to byla také jediná podoba mezi ním a jeho otcem. Právě proto k sobě měli dobrý vztah. Otec tedy určil Armínovu práci, která se stala jeho životním posláním. Armínova matka byla bývalou pacientkou jeho otce. Zemřela na souchotiny, když byly jejímu synovi dva roky. Za svého života byla zpěvačkou, to právě po

¹¹¹ BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964. str. 116.

¹¹² Tamtéž, str. 132.

¹¹³ Tamtéž, str. 10.

ní zdědil Armín hudební nadání. Po svých rodičích také zdědil některé povahové rysy jako plachost a přemrštěnou starostlivost.

Novou chuť do života získává až tehdy, kdy je požádán o pomoc svými sousedy, kteří ukrývají člena domácího odboje, je nemocný a potřebuje tedy doktora. Armín se po dlouhé době cítí být opět užitečný a prospěšný svému okolí i přesto, že je vystaven velkému nebezpečí.

ŠIDLÁK

Pan Šidlák je v knize charakterizován jako čestný a zásadový muž, který věří ve vyšší ideály. Proto se rozhodne pomoci nemocnému členovi odboje, který je pronásledován, a poskytne mu i přes nesouhlas své manželky úkryt v jejich bytě. Tento jeho čin lze posoudit jako hrdinství, ale i jako projev nezodpovědnosti a sobectví vůči vlastní rodině. Nad tou totiž visí hrozba smrti, neboť tímto všichni pomáhají nepříteli Třetí říše.

VESELÝ

Na pana Veselého se může čtenář dívat jako na postavu s pochybným charakterem. Tento muž podvádí svou krásnou ženu a profituje na Židech, kterým chytře poskytuje „árijskou“ zástěrku pro firmu. Ovšem když jeho milenka přichází s nápadem udat Šidláka za ukrývání a pomoc nepříteli, rázně odmítne a dokonce chce rodinu Šidlákových varovat. Nakonec se ale ze strachu stáhne do ústraní.

HONZÍK

Honzík je nejmladší jednající postavou příběhu. Je talentovaný, poctivý a hodný kluk, který se jen tak něčeho nezalekne. Po celý čas se snaží dostat blíže k doktorovi, přestože ten ho velmi často odbývá. Svým dětským pohledem sleduje všechny události v domě. Často nedokáže odhadnout nebezpečnost situace a ve vyhrocených okamžicích se zachová lehkomyšlně. Zatím nedokáže domyslet důsledky svého jednání, jako například v závěru knihy, kdy kopne míč do německého vojáka.

UČITELKA KLAVÍRU

V průběhu děje působí jako spíše nenápadná postava, která ale dělá vše, co je potřeba – když se snaží zdržet gestapo, aby její sousedé mohli včas ukryt člena odboje. Žije v malém bytě, jenž udržuje ve velkorysém nepořádku, jen se svým psem Belinkou.

Ráda poslouchá Armínovu hru na housle, která k ní doléhá se shora z jeho bytu. Právě to v ní oživí vzpomínky na její dávnou hru na klavír a na manžela Ondřeje, o kterého obětavě pečovala. Po jeho smrti začala výrazně tloustnout a učit, co vlastně vůbec neuměla. Její tehdejší žáci naštěstí neměli téměř žádné nadání, takže to nikdy ani nepoznali. Nikdy proto ani neuvažovala, jaké by to bylo, kdyby narazila na opravdu nadané dítě. Když ale začne vyučovat Honzika na klavír, tak rozpozná jeho talent a snaží se mu zajistit přijetí u známého učitele klavíru.

5.2.4 JAZYK A FORMA

Dílo je napsáno v er-formě. Autorka píše spisovnou češtinou. V textu také hojně využívá přímou řeč.

Příběh je přiblížen prostřednictvím vypravěče, který je vševědoucí. Díky tomu čtenář může sledovat nejen jednání, ale i myšlenkové pochody jednotlivých postav. Často se zde setkáváme i s retrospektivním pohledem; například ve vyvolávání vzpomínek na předešlý život, na rozhovor se synem.

V celé knize jsou příběhy postav rozděleny. V některých situacích se překrývají, ale zároveň fungují i odděleně. Každá z postav prožívá v novele svůj vlastní příběh, který vynáší na povrch její at' už kladné, nebo záporné charakterové vlastnosti a sleduje její jednání ve vypjatých situacích.

5.2.5 SLOVO NA ZÁVĚR

Čtenáři, kteří od této novely H. Bělohradské čekají strhující četbu, kde nebude nouze o napjaté scény se zdrcujícím vyústěním, si na své nepřijdou. Román plyne poklidně i přes dramatickou situaci v domě, který se jen hemží různými lidskými charaktery.

Autorce se daří v každé části své knihy dokonale vystihnout jednání lidí, jež se ve vypjatých situacích mění a vybarvuje. V podtextu svého příběhu pokládá otázky: „*Jaký je vlastně obyčejný člověk, čeho je schopen, jak zná svou lidskou povinnost.*“¹¹⁴

¹¹⁴ BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964. přebal.

5.3 BOHUMIL HRABAL – OSTŘE SLEDOVANÉ VLAKY

5.3.1 Úvod

Poslední válečná zima a maloměstská zapadlá železniční stanice poblíž hranic tvoří kulisu jedné z nejznámějších novel Bohumila Hrabala, která byla vydaná roku 1964. Mísí se v ní napětí mezi každodenní životní rutinou a krutostí války, osobními životy a událostmi dějin, lidmi oddávajícími se milostným dobrodružstvím a válčícími vojáky. Obrazy válečného života se prolínají s osobním životem vypravěče, kterým je mladík, jehož první milostný nezdar dovede až k pokusu o sebevraždu.

Pro autora se stala předlohou skutečná událost – a to výbuch německého muničního vlaku odpáleného časovým spínačem podskupinou partyzánské skupiny Podřipsko z Lysé nad Labem nedaleko železniční stanice Stratov. B. Hrabal také čerpal ze svých zážitků, poněvadž za války pracoval nejdříve jako železniční dělník a poté zastával funkci výpravčího na nádraží v Kostomlatech nad Labem.

Ústředním tématem Hrabalovy novely je přerod chlapce v muže. Tím se hrdina stává nejen vlivem událostí tehdejší doby, ale i první sexuální zkušeností. Hrabal prostřednictvím této knihy poukazuje na nesmyslnost a zbytečnost války, která zasahuje do osudů obyčejných lidí, mění jejich charaktery a zároveň může zničit vše, co dává prostému lidskému životu smysl a činí ho nezapomenutelným a krásným.

V roce 1966 natočil podle této novely režisér Jiří Menzel stejnojmenný film, který získal Cenu Americké akademie Oscar za nejlepší cizojazyčný film za rok 1967.

5.3.2 Děj

Děj novely se odehrává v období konce druhé světové války roku 1945 v malém městečku v prostředí železniční stanice.

V této době je již válečná atmosféra velice vypjatá a stanicí denně projíždí několik tzv. ostře sledovaných vojenských německých transportů. Ústřední postavou příběhu je mladíček Miloš Hrma, který se po několikaměsíční neschopnosti po nevydařeném pokusu o sebevraždu kvůli nešťastné lásce vrací do práce. Postupem času se ve stanici zaučí nejen práci, ale dopracuje se i k intimnímu vztahu k ženám.

Hlavní dějovou linií je záměr zneškodnit vlak, který bude naložený výbušninami, tak jako to v té době dělali běžně partyzáni. Výpravčí Hubička proto uloží Milošovi úkol, hodit do vlaku nálož. Miloš tedy vyleze v noci na semafor a čeká na příjezd vlaku. Je ze všech událostí ve velké euforii, neboť konečně strávil noc se ženou a nyní má šanci ukázat se jako hrdina. Když transport konečně projíždí stanicí, hodí Miloš výbušninu podle plánu do jednoho z vagónů. Na konci vlaku však jel speciální vagón, a to vagón strážný, ve kterém byl hlídač. Ten Miloše zpozoroval a vystřelil po něm. Současně vystřelil i Miloš a voják po jeho zásahu vypadl z vlaku. Miloš ještě slyší výbuch nálože, a poté umírá vedle německého vojáka.

5.3.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

Ústřední postavou novely je mladík Miloš Hrma, který je zároveň vypravěčem příběhu. Dále věnuje autor větší pozornost postavě výpravčího Hubičky a přednosta stanice, okrajově se objevuje například postava rady Zednicka, telegrafistky Zdeničky či tajemné Vikrorie Freie, která na stanici přináší výbušninu k zneškodnění vlaku a zasvěcuje Miloše do intimního života.

MILOŠ HRMA

Ústředním hrdinou příběhu je dvaadvacetiletý Miloš Hrma, který se právě zaškoloval v železniční stanici na pozici výpravčího a zároveň prožíval poměrně zvláštní období svého života – stával se mužem. To je pro něj daleko důležitější, než události tehdejší doby, kdy zuřila druhá světová válka. Miloš ztělesňoval mladého a citlivého hochu, který se nedávno sblížil se svou dívkou Mášou, která rovněž pracovala jako průvodčí. Byli spolu po delší dobu, ale když mělo dojít k milostnému aktu, Miloš zklamal a nedokázal již dále pokračovat. *"... přišla Máša, vklouzla pod tu plachtu s aeroplánem a hladila mne, celá se přitiskla a já jsem ji hladil taky, a byl jsem mužský až do té doby, kdy k tomu mělo přijít, ale tu najednou jsem zvald, a bylo se vším ámen."*¹¹⁵ Miloš se neosvědčil jako muž. To zlomilo jeho osobnost natolik, že se rozhodl spáchat sebevraždu, podřezal si žíly. Jeho počínání však bylo neúspěšné.

¹¹⁵ HRABAL, B. *Ostře sledované vlaky*. Praha: Mladá fronta, 2009. str. 31.

Po návratu z nemocnice začne Miloš během práce ve stanici své pochroumané sebevědomí léčit a začíná toužit po hrdinství, kterým by mohl dokázat, že je schopen velkých činů. Přijme proto nebezpečný úkol, kdy má vhodit do projíždějícího vlaku výbušninu a tím ho zneškodnit. Noc před plánovanou akcí přijde na stanici jistá slečna, Němka, která má Hubičkovi sdělit podstatné informace týkající se transportu. Ve chvíli volna se jí Miloš svěří se svými problémy týkajícími se milostného života a následně se s ním dívka ochotně pomiluje. Miloš se konečně stává mužem. Tato nová skutečnost a fakt, že se při svém odvážném činu zneškodnit vlak stane hrdinou, ho natolik pohltí a zbaví opatrnosti, že následující den při plánované akci umírá.

Během své služby na stanici zažil Miloš hned několik dobrodružství. Po kolejích se stanicí často řítily německé „ostře sledované“ vlaky, transporty zbraní či vojáků, které mířily na frontu nebo zpět. Tyto vlaky se často stávaly terčem partyzánských oddílů, které měly za cíl jejich zničení. Byly tedy přísně hlídané a také od pracovníků drah se vyžadovala naprostá přesnost. Jednou se na Milošově stanici vlak opozdil. Dva ozbrojení Němci si proto chtěli vzít s sebou výpravčího Hubičku, ale nakonec s nimi jel Miloš. To pro něj, jakožto „nádražáka“, znamenalo jistou smrt. Když si ale Němci všimli Milošových jizev na zápěstích (od nepovedené sebevraždy), pustili ho. Hubička byl Milošovi nadosmrti vděčný.

HUBIČKA

Milošovým velkým vzorem byl výpravčí Hubička, který pracoval ve stejné železniční stanici. Hubička byl známým sukničkářem, který nikdy neměl o ženy nouzi. To on byl strůjcem „razítkové aféry“, během které se sblížil s jistou telegrafistkou a obtiskl jí na pozadí několik razítek. V závěru se tento velký incident řeší a Hubička z něj nakonec vyvázne bez úhony.

PŘEDNOSTA

V díle vystupuje také postava přednosta stanice, jehož jméno čtenáři zůstane po celý děj knihy neznámé. Ten byl velmi ctižádostivý a trochu nafoukaný, ale i přes to s ním lidé vycházeli. Jeho velkou zálibou byl chov holubů, kterým se obětavě věnoval, i když byl zrovna ve službě. Vzhledem k jeho pracovnímu nasazení ho v blízké době čekalo povýšení. Jenže nakonec se ho nedočkal – v tu nejméně vhodnou chvíli přijela na stanici komise, která měla vyšetřit případ Hubičky a porazítkované telegrafistky. Pan přednosta zrovna

čistil holubník, a tak byl patřičně zaneprázdněn. Celou situaci ještě zhoršilo podřimování Hubičky a Miloše ve službě, a tak komise byla právem znechucená.

5.3.4 MOTIVY

RAZÍTKOVÁNÍ

Bezpochyby nejpůsobivějším motivem v Ostře sledovaných vlacích je razítkování. Kvůli této slavné razítkovací scéně, kdy výpravčí Hubička při noční službě orazítkuje telegrafistce Zdeničce pozadí, na stanici přijíždí inspektor a celý případ je vyšetřován. Pan přednosta o tom vypráví Milošovi: „Zkrátka pan výpravčí Hubička o noční povalil Zdeničku a potom jí vyhrnul sukně a jedno razítko naší stanice za druhým otiskl naší telegrafistce kolem zadnice. I datumovku jí tam dal! ... A hned musela Zdenička na ředitelství a tam si ty razítko prohlédl i sám ředitel státních drah!“¹¹⁶ Nakonec se při vyšetřování radou Zednickem Zdenička přiznává, že tuto hru podstoupila s panem výpravčím dobrovolně. Celá tato situace vyznívá čtenáři velice humorně, čemuž nahrává i hra Hrabalova vypravěče se jmény.

Motivu razítkování můžeme přisoudit jistou erotičnost. V textu se totiž objevují určité atributy, které samu erotičnost definují (jako je nahé tělo).

SEBEVRAŽDA

Jako další motiv bych zmínila sebevraždu. Hned v úvodu autor čtenáře vtahuje do děje i příběhem dědečka Miloše Hrmy, neozbrojeného muže, který kráčel vstříc německým tankům a snažil se je zastavit silou myšlenky: „...a tank jej přejel, uskřípl mu hlavu, a už říšské armádě nic nestálo v cestě. A tatínek se potom vydal hledat dědovu hlavu... ..dědova hlava byla vmáčknuta mezi pásy a ty pásy byly tak natočené, že tatínek si vyprosil, aby mohl tu dědovu hlavu vyprostit a potom ji pochovat i s tělem, tak, jak se na křesťana sluší.“¹¹⁷ Z pohledu Milošova dědečka se jednalo o vzpouru, o jistý odpor proti německé okupaci; ovšem z pohledu čtenáře to byly pouze kroky, které vítaly jistou smrt.

Druhá sebevražda končí v knize pouze neúspěšným pokusem, kdy si Miloš zhrzený z nevydařeného milostného pokusu podřeže zápěstí. Nová šance, kterou mu život udělil, se na jeho osobnosti projeví novou chutí do života a touhou po hrdinství.

¹¹⁶ HRABAL, B. *Ostře sledované vlaky*. Praha: Mladá fronta, 2009. str. 20.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 9.

LIDSKOST

Z konce knihy je patrná síla lidskosti, která se za války vytrácí. V samotném závěru leží Miloš vedle tratě spolu s umírajícím německým vojákem. Při vzájemné přestřelce byli oba smrtelně zraněni. V posledních chvílích svého života si Miloš uvědomil, že oba dva zbytečně zemřou jen proto, že se zde setkali v době války, ve které byli proti sobě postaveni jako nepřátelé hájící každý jiné zájmy. „A já, který jsem se ještě před chvílí těšil na ten pohled, ležel jsem vedle německého vojáka dál, natáhl jsem ruku a otevřel jsem jeho tuhnoucí dlaň a dal jsem mu do ní ten zelený čtyřlístek, který přináší štěstí...“¹¹⁸

5.3.5 JAZYK A FORMA

Knihy je napsána v ich formě. Autor používá převážně spisovný jazyk, ale občas se objevují i výrazy nespisovné (prdeláč, ceckounek...) a nespisovné tvary slov (mužskej...). V textu se často vyskytují cizojazyčné výrazy, či celé věty („*Sollten sie am Arsch zu Hause sitzen.*“¹¹⁹). Příběh je vyprávěn čtenáři retrospektivně.

Bohumila Hrabala jakožto autora díla charakterizuje i jeho specifický způsob psaní založený na opakování. Tím se snaží dosáhnout výsledného efektu, že příběh vypráví doopravdy ten naivní dvaadvacetiletý Miloš Hrma. V díle, i přes vážnost daného tématu, můžeme najít i erotické zápletky a komické situace, kdy například výpravčí Hubička protrhne s jistou dámou přednostovo kanape.

5.3.6 SLOVO NA ZÁVĚR

Novela *Ostře sledované vlaky* je napsána osobitým způsobem, který je B. Hrabalovi vlastní i v mnoha dalších dílech. Poukazuje na to, jak válka ovlivňuje životy obyčejných lidí, a v samém závěru se pozastavuje nad zbytečnými ztrátami na životech.

Jednou z autorových myšlenek bylo sdělit, že za svou vlast může bojovat kdokoliv bez ohledu na to, jaký je. Prostřednictvím myšlenek hlavního hrdiny poznáváme problémy průměrného řadového občana dané doby a to, jak se zachová v určitých situacích.

¹¹⁸ HRABAL, B. *Ostře sledované vlaky*. Praha: Mladá fronta, 2009. str. 76.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 69.

6 OBDOBÍ 1970 – 1975

Sedmdesátá léta byla obdobím normalizace – ta zasáhla a ovlivnila mnoho lidských osudů, neméně také českou literární tvorbu. Mnoho spisovatelů emigrovalo do zahraničí, aby zde mohli svobodně vydávat svá díla, která by u nás často neprošla přísnou cenzurou. Autoři, kteří chtěli ve své domovině nadále publikovat knihy, se buďto zcela identifikovali s normalizací, nebo pro ně ideová propaganda nebyla prioritou, ale i přes to museli přistoupit na řadu nejen tematických omezení.

Toto období reprezentují dvě díla – zvolila jsem *Smrt krásných srnců* Oty Pavla a *Pražskou eklogu* Jiřího Kovtuna. Ota Pavel, který byl doposud znám jen jako sportovní novinář a autor reportážních próz, se začal věnovat v druhé polovině šedesátých let tvorbě vzpomínkových próz s rodinnou tematikou a s četnými autobiografickými prvky, které zveřejnil na počátku let sedmdesátých. Vznikla tady dvojice povídkových sbírek *Smrt krásných srnců*, kterou se budu zabývat podrobněji, a *Jak jsem potkal ryby*. Jiří Kovtun, jenž se věnoval próze spíše příležitostně, vydal v exilu v Mnichově svůj první román *Pražskou eklogu*, která je příběhem tří studentů, kteří se ocitnou uprostřed Pražského povstání v roce 1945.

6.1 OTA PAVEL – SMRT KRÁSNÝCH SRNCŮ

6.1.1 ÚVOD

Smrt krásných srnců je kniha osmi povídek, ve kterých Ota Pavel vzpomíná na šťastné dětství před válkou i hořký okupační úděl smíšené židovské rodiny. Tato sbírka autobiografických próz byla vydaná roku 1971, druhého vydání se dočkala o dva roky později již jako sbírka sedmi povídek, neboť byla zcenzurována.

O. Pavel ve svém díle dokonale zachycuje útrapy války, ale stejně dobře se mu daří líčit veselí a radosti každodenního života. Popisuje pohodu v životě jedné obyčejné židovské rodiny, ale také její osud ovlivněný nacistickou okupací. Životní dění popisuje jako cosi „*smutně krásného*“ a zároveň „*krásně smutného*“.¹²⁰ Z celé knihy je patrný autorův silný vztah k přírodě, k rybaření, sportu a rodné zemi.

Jak již bylo zmíněno, román je silně autobiografický. Ota Pavel, vlastním jménem Otto Popper, se narodil v Praze jako nejmladší syn židovského obchodního cestujícího Lea Poppera. V roce 1939 byla rodina Popperových nucena přestěhovat se do Buštěhradu na Kladensku a v následujících letech války byla rozdělena – jeho otec a dva starší bratři Jiří a Hugo byli transportováni do koncentračního tábora a malý Ota zůstal sám s matkou, která nebyla židovského původu. Rodina měla nakonec to štěstí, že se po skončení války vrátili živí oba Otovi bratři i jeho otec. Tyto události z let války zanechaly v O. Pavlovi nesmazatelné vzpomínky a staly se velkou inspirací pro napsání jednoho z nezapomenutelných děl.

O. Pavel se prostřednictvím svého díla zapsal do české literatury jako osobitý vypravěč. Pozadí Pavlovy tvorby však z velké části utvářelo jeho psychické onemocnění, které ho přivedlo ke vzpomínkám na svět vlastního dětství, na rodiče a další příbuzné a známé.¹²¹ Zdánlivě prosté povídky této knihy jsou plné nostalgického humoru, vypovídají o smyslu a krásách života a svou upřímností vytvářejí obraz prostředí a doby.

Volným pokračováním knihy *Smrt krásných srnců* je rovněž povídková sbírka *Jak jsem potkal ryby*, která vznikla na sklonku autorova života (roku 1973) a vyšla posmrtně roku 1974. Jednotlivé povídky jsou také silně autobiografické a jsou rozděleny do oddílů,

¹²⁰ JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945: díl, M – Ž*. Praha: Brána, 1998. str. 181.

¹²¹ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: IV. svazek 1969 – 1989*. Praha: Academia, 2008. str. 480.

ve kterých se O. Pavel skrze své vzpomínky vrací do dětství. Většina děje vypovídá o rybaření – o autorově vztahu k rybám, řekám a také přírodě, vzpomíná ale také na dobu druhé světové války.

Některé z povídek byly použity jako předloha ke stejnojmennému filmu z roku 1986 režiséra Karla Kachyni.

6.1.2 DĚJ

Všechny povídky v románovém souboru jsou autorovými vzpomínkami na šťastné dětství před válkou, neradostná válečná léta i na osudy rodiny Popperových po jejím konci. Soustředěny jsou především okolo ústřední postavy Pavlova tatínka Lea. Ota Pavel zde vystupuje jako místní vypravěč celého příběhu. Prostředí v povídkách tvoří dominantní úlohu. Stěžejní je pro příběh řeka Berounka a její okolí, Křivoklátsko a tamní krásná příroda.

NEJDRAŽŠÍ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

První povídka vypráví, jak tatínek naletěl a koupil rybník pouze s jedinou rybou i přes mamčinu prosbu, aby tak nečinil. Po zjištění skutečnosti, se bývalému majiteli rybníka pomstil tím, že mu prodal tu nejdražší „bednu na králíky“ v celé Evropě.

VE SLUŽBÁCH ŠVÉDSKA

Druhá povídka ukazuje tatínkovu podnikavost u firmy Elektrolux, kde se věnuje nabízení ledniček a vysavačů. V prodeji se stal mistrem světa, hlavně díky paní Irmě, manželce pana ředitele Korálka, které se mu tuze líbila. Maminka o této tajné lásce věděla, ale příliš se tím neznepokojovala, neboť věděla, že tatínkovy šance na úspěch u paní Irmy jsou mizivé. Když se jednoho dne tatínek seznámil s věhlasným malířem, rozhodl se této známosti využít a chtěl, aby malíř Nechleba namaloval paní Irmu. Doufal, že si ji tímto gestem získá. Vše ale nakonec dopadlo úplně jinak, než tatínek očekával – když už Irma stála před malířem, Nechleba řekl, že ji malovat nebude. Pan a paní Korálkovi tím byli znemožněni a rozzlobeni, protože už všude malování rozhlásili. Tatínka tak před vyhazovem zachránilo jen jeho obchodní umění.

SMRT KRÁSNÝCH SRNCŮ

Tato povídka je jednou z nejznámějších. Začíná v předválečném období, kdy byla celá rodina Popperových šťastná a netrpěla nedostatkem peněz ani jídla. Popisuje také pytlácké příhody pana Proška a jeho vlčáka Holana. Vše ale končí zřízením protektorátu. Kvůli židovskému původu je život pro rodinu Popperových stále obtížnější. Když jednoho dne přijde předvolání nejstarších synů k transportu do koncentračního tábora, tatínek chce, aby se před odjezdem pořádně nasýtli masa. Doma ale skoro nic nemají, proto se rozhodne, že pojede na ryby na Proškovu chatu, i když tím sám riskuje. Sundá žlutou hvězdu s nápisem Jude a vydává se na rozvrzaném kole obstarat jídlo. Rybaření však není úspěšné, proto žádá Proška, aby mu půjčil Holana. S jeho pomocí se tatínkovi skutečně daří ulovit srnce. Možná právě toto vydatné jídlo před nuceným odchodem do tábora zachránilo Hugovi a Jirkovi život.

KAPŘI PRO WERMACHT

S tím jak tatínek vypálil Němcům rybník, nás seznamuje v pořadí čtvrtá povídka, která se odehrává za 2. světové války. Je období okupace a Němci zabaví do svého vlastnictví tatínkův milovaný rybník. Ten se s tím nemůže smířit a i přes zákaz chodí „své kapříky“ krmit a jednou v noci, kdy vysekává do ledu otvor, aby mohli kapři dýchat, rybník tajně vyloví. Nastane slavnostní den a rybáři v uniformách wehrmachtu ho přijedou vylovit. Po slibném začátku, kdy hraje muzika a je velké sláva, přichází zjištění, že v rybníce kupodivu nic není. Nikdo si záhadu nedokáže vysvětlit a muzika vlastně hraje na počest tatínkovi, který se žlutou hvězdou na kabátu převezl Němce.

JAK JSME SE STŘETLI S VLKY

Tato krátká povídka vypravuje o tom, jak Vlci dali Otovi Pavlovi a jeho tatínkovi lidově „na frak“. Po válce odjela rodina Popperových do Luhu. Prošek tenkrát povídal, jak tam bylo hodně štik, a tak se tatínek s Otou vydali rybařit. Náramně se jim začalo dařit, a když už byla řeka zplundrovaná, začala nevypsaná soutěž mezi Popperovými a Vlkovými. Vlkovi obstáli v lovu štik lépe, a tak ten den jeli tatínek s Otou domů se svěšenými hlavami, protože dostali, jak se lidově říká, „na prdel“.

OTÁZKA HMYZU VYŘEŠENA

Šestá povídka přibližuje tatínkovy poválečné obchody. Tatínek začíná s prodejem mucholapek Bomba – chemik. Daří se mu a do obchodů zapojuje také svého syna. Ovšem jak rychle uspěl, stejně tak rychle o svou slávu přišel. Dokonce mu přicházejí telegramy typu: „*Pane Popper. Mouchy nechcípají. Spravujou se! Jděte do prdele s takovým zázrakem!*“¹²² Je ironií, že o pár let později začali tutéž mucholapku vyrábět Holanďané jako Sly Killer („zabíječ much“), s nímž zaplavili celou Evropu.

PRASE NEBUDE

Sedmá povídka byla cenzurním zásahem vyřazena z druhého vydání souboru, poněvadž byla považována za protisocialistickou. Jedná se opět o krátký příběh, ve kterém předseda JZD nabídne tatínkovi Leovi, zda by nechtěl krmit prasata. Tatínek opět ucítil šanci rychlého výdělku peněz a s touto krásnou vidinou nabídku přijal. Do práce se vrhl s úžasným elánem a o prasata se staral jako o svá vlastní. Proto mu bylo slíbeno, že si jedno prase bude moci odnést. Jakým bylo ovšem překvapením, když po nějaké době dostal oznámení, že prase nebude! Tatínek okamžitě se vším přestal, sbalil si věci a odešel. Nakonec věta: „*Prase nebude!*“ přišla tatínkovi i mamince velice humorná a dlouho se jí ještě smáli.

BĚH PRAHOU

Tato povídka byla rovněž zakázána cenzurou a vyřazena z prvního vydání, knižně vyšla až roku 1991. Popisuje, jak se tatínek rozhodl uspořádat předvolební závod jako agitaci pro komunistickou stranu. Ukazovala tatínkovo zklamání z víry v komunismus spojené s politickými procesy z počátku padesátých let. Povídka dodávala celku knížky nenahraditelnou výpověď rozporuplných pocitů mnoha lidí z tehdejší politické situace.

KRÁLÍCI S MOUDRÝMA OČIMA

V poslední povídce prodávají Popperovi chatu a kupují domeček u Radotína. Viděli to jako poslední štaci tady na světě a nakonec to byla štace šťastná. Tatínek začal se zvláštním chovem králíků šampanů, které dokonce brával na výlety a jednou i na výstavu, a maminka se starala o krocany, slepice a prodávala vajíčka. To trvalo po deset let. Tatínek se jednou z výstav vrátil dotčený, protože nevyhrál, a všechny králíky pustil

¹²² PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. Praha: Olympia, 1981. str. 92.

na pasece. Domů se vrátil k ránu v zbědovaném stavu, a proto maminka přivolala sanitku. Před odjezdem ještě pověsil na vrátka cedulku s nápisem „Přijdu hned“, ale už nikdy nepřišel.

6.1.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

Stěžejní postavou všech povídek O. Pavla je jeho tatínek, Leo Popper. V každé povídce je autorem líčen jinak – v povídce *Nejdražší v celé Evropě* jako člověk, který snadno naletí; v povídce *Smrt krásných srnců* zase jako otec, který neváhá pro dobro svých synů riskovat vlastní život; v povídce *Otázka hmyzu vyřešena* jako neúspěšný prodejce; v povídce *Králíci s moudrýma očima* jako postarší muž, kterého se může velice dotknout jeden neúspěch....

V jednotlivých povídkách se vyskytují další postavy, některé jen okrajově, jiné mají v příbězích důležitou roli – maminka, malý Ota, bratři Hugo a Jirka, strejda Prošek, ředitel Korálek se svojí manželkou Irmou, rodina Vlkových... a vlčák Holan.

TATÍNEK

Hlavní postavou všech povídkových příběhů je autorův otec Leo Popper, který je v povídkách nejčastěji zmiňován jako „tatínek“. Leo je český Žid, který má své kořeny v městečku Buštěhrad. Představuje „lidský originál“, protože jde za všech okolností za svými zájmy. Je nadšeným rybářem a zahrádkářem; nejdříve se živí jako vynikající obchodní zástupce firmy Elektrolux, poté jako prodavač spon na kšandy i mastí proti svrabu či mucholapek.

Z knihy je zřejmé, že pro O. Pavla byl jeho tatínek velkým vzorem. V průběhu děje přímo líčí svůj obdiv k tomu věčnému snílkovi a dobrodruhovi, který si v každé situaci věděl rady, nikdy neztrácel naději a neuhnul před žádným nebezpečím či bezprávím.

Pro tatínka byla také charakteristická jeho láska k přírodě, k řece Berounce, k rybám a ostatně k všemu živému, kterou malý Ota získal právě po něm. Co se týče malých milostných dobrodružství, v těch tatínek nebyl ideální, ale všechny neúspěchy zlehčoval jeho smysl pro humor. V povídce *Smrt krásných srnců* se Leo ukazuje jako obětavý otec, který se vydává na lov srnce jen proto, aby se jeho dva synové mohli před odchodem do koncentračního tábora vydatně nasytit. Později i on sám musí opustit svou

rodinu. Po skončení války se snaží navrátit k práci, ale moc se mu to nedaří a je ze svých neúspěchů často nešťastný.

MAMINKA

S něhou vzpomíná O. Pavel na svou maminku, kterou popisuje jako statečnou ženu, jež vždy dokázala s nadhledem akceptovat všechny tatínkovy výstřelky. Ve svém vyprávění jí není věnována přílišná pozornost, a tak nejbližší informací, kterou se z textu dovídáme, je ta, že: „... maminka strašně toužila jet před válkou do Itálie.“¹²³

PROŠEK

Nezanedbatelnou postavou v příběhu je „strejda“ Prošek, tatínkův nejbližší přítel. Prošek představuje člověka, který je naprosto srostlý s přírodou u Křivoklátu a řeky Berounky. Celá rodina Popperových u něj trávila víkendy a prázdniny. Je líčen jako „král“ všech pytláků a všeuměl. *„Srncí opatřoval Karel Prošek záhadným způsobem v křivoklátských lesích, aspoň dlouhá léta to nikdo nevěděl. V Proškovi ovšem kolovala od narození pytlácká krev.“*¹²⁴ Jeho životem ho doprovází věrný vlčák Holan, který mu pomáhá při pytlačení.

HOLAN

Vlčák, kterého si strejda Prošek opatřil od sedláka Nováka jako štěně a pojmenoval ho podle slavné pražské speditérské firmy – Holan. Holan byl mohutný, měl silné nohy a obrovskou tlamu. Svému pánovi byl nápomocný nejen při pytlačení: *„Přihnal husy domů a tu, na kterou mu strejda Prošek před posvícením ukázal, zakousl jako malinu. Vyháněl kravku a slepice z políček. Ráno našel Prošek na prahu chaty zabitou kunu nebo tchoře a zakousnuté němky ležely vyrovnány v řadě jako slepice na hřadě.“*¹²⁵ Mezi Holanem a jeho pánem rostlo přátelství, které často nevzniká ani mezi lidmi.

6.1.4 PROSTŘEDÍ

Stěžejním a zároveň nejkrásnějším prostředím díla je příroda. V *Dějínách české literatury* se můžeme dočíst, že: *„Těžiště jednotlivých povídek leží ve vyvolání kouzelných*

¹²³ PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. Praha: Olympia, 1981. str. 7.

¹²⁴ Tamtéž, str. 44.

¹²⁵ Tamtéž, str. 46.

*chvil strávených v kraji kolem Berounky, v evokaci autorových dětských i pozdějších setkání s lidmi, přírodou a řekou a také rybami.*¹²⁶

Ota Pavel ve svých povídkách popisuje, jak společně se svými bratry rád jezdil do kraje v okolí hradu Křivoklát. Brával je tam tatínek, který jim chtěl ukázat krásu přírody a prostý venkovský život, neboť si byl dobře vědom, že i to je pomíjivé a že by si jeho synové měli uchovat vzpomínky na dětství, které šťastně prožili právě tam – v kraji, který ještě plně nezasáhla moderní doba a kde člověk žil v souladu s přírodou. *„Můj tatínek pochopil už tenkrát, že jednou můžu uvidět bulváry Paříže, a mrakodrapy New Yorku, ale už nikdy nebudu moci týdný bydlet v chalupě, kde voní v peci chleba a v máselnici se tluče máslo, protože u těch chalup budou jednou zastavovat embéčka, uvnitř budou blikat televizory, podají vám špatnou černou kávu a vybledlý chleba.*¹²⁷

Díky tomu, že byl O. Pavel sám rybářem a bývalým kanoistou, a znal tedy důvěrně přírodu nejen ze svého dětství, popisuje ji natolik důvěrně, že se po přečtení povídek „...*těšíme, až bude sobota a vyrazíme tam, kde voní tráva a řeka.*¹²⁸

6.1.5 SCÉNA

Okamžik, který zanechá v čtenáři bezpochyby hluboký dojem, nalezneme v povídce „Smrt krásných srnců“.

Tatínek si vypůjčí Proškova vlčáka Holana, protože potřebuje jeho pomoc při lovu srnce. Na této scéně autor ukázal vztah člověka a psa – člověka, který zoufale volá po sebemenší pomoci; psa, který zprvu odmítá jakoukoli spolupráci a nechce být ničím nápomocný člověku, který není jeho pánem. *„Holan seděl, jenom mrkal očima a prohlížel si dál mého tátu. Bylo jasné, že s ním nepůjde, nešel nikdy s nikým. Můj tatínek ho znovu prosil, jako neprosil nikdy nikoho, ale marně. Říkal mu Holane, Holanečku, ale bylo to zbytečné. Pak už začínal být zoufalý a byl na pokraji toho stavu, kterému se říká šílenství. Vyndal z kapsy tu malou plátěnou hvězdu Jude a ukazoval ji Holanovi a křičel: "Já jsem*

¹²⁶ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: IV. svazek 1969 – 1989*. Praha: Academia, 2008. str. 480.

¹²⁷ PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. Praha: Olympia, 1981. str. 42.

¹²⁸ Tamtéž, str. 260 (Z ohlasů na dílo Oty Pavla; Večerní Praha, 1971).

*ted'ka Žid a žádný buřty nemám. Sám bych nějaký potřeboval. Jsem Žid a potřebuju pro mý báječný kluky maso a ty mi ho musíš opatřit!*¹²⁹

Jakýsi tichý souboj, který probíhal mezi tatínkem a Holanem, dokázal autor dokonale vystihnout: „...Oči psa a člověka se střetly. Dívaly se na sebe dlouho, snad celý věk, světla v nich zhasla a rozsvěcovala se, a co si říkaly, to se nikdo nedoví, protože oba jsou mrtvi, a kdyby byli živi, nikdo by to nevěděl, protože oni sami to nevěděli. Snad nadávali na psí život, snad na židovský, ale to je všechno snad.“¹³⁰

6.1.6 JAZYK A FORMA

Celé dílo tvoří jednoduše psané příběhy v ich-formě. Autor používá hovorový jazyk, který je čtenářům blízký pro své lidové vyznění, a často v textu nacházíme přímou řeč. V díle se objevují i významové zkratky – například tragédie Lidic je vystižena takto: *"Zkáza Lidic zasáhla celý svět. Ale Buštěhrad, můj tatínek, maminka, bratři, já, my jsme viděli Lidice hořet, my jsme slyšeli Lidice přes kopec křičet..."*¹³¹

Povídky mají všudypřítomného vypravěče a tento vypravěč, jakoby zcela totožný s osobou autora, je silně zainteresovaný na své výpovědi. V nejrůznějších širších souvislostech vypráví o sobě, svých bratřích, matce, a především o otci, ústřední postavě rodinného kruhu. Dále čtenáře seznamuje s rodinnými událostmi, zážitky, ať již byly dobré, či nikoli. O. Pavel ve své knize nic neharmonizuje, ani nedramatizuje. Jeho snahou bylo vzbudit radost a úsměv a zároveň vyvolat pocit smutku a nostalgie.

6.1.7 SLOVO NA ZÁVĚR

Ota Pavel ve svém díle zobrazuje životní okamžiky, které se zdají v mnoha ohledech typické pro každého z nás. Dokázal jim však dát okouzující formu v drobných povídkách, do nichž autor vložil mnoho utajovaného smutku, ale i moudrosti, ale které se zdají být díky svému humornému podání optimistické. Povídky nevynikají velkou fantazií či složitými zápletkami, nenajdeme v nich ani souvětí, která by neměly konce. Čtenáře si získají svou nenuceností, úsměvnými okamžiky a autorovou upřímností.

¹²⁹ PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. Praha: Olympia, 1981. str. 55.

¹³⁰ Tamtéž, str. 56.

¹³¹ Tamtéž, str. 66.

6.2 JIŘÍ KOVTUN – PRAŽSKÁ EKLOGA

6.2.1 ÚVOD

Filozofické dílo *Pražská ekloga* vypráví osudy tří spolužáků za květnového povstání v Praze. Jedná se o románovou prvotinu Jiřího Kovtuna z roku 1973, která vyšla v exilu v Mnichově. Ten do české literatury vstoupil nejdříve jako autor spirituálně laděných veršů.¹³² Již z jeho poetistických začátků lze soudit, že byl J. Kovtun křesťansky založený člověk se silnými morálními zásadami vyznávající také určité hodnoty. To je zřejmé i z jeho díla *Pražská ekloga*, například ve *Slovníku českého románu* se můžeme dočíst, že: „*Cestou vedoucí k základním lidským hodnotám je podle autora křesťanská víra a morálka.*“¹³³

Kovtun se v díle nesnaží potvrdit oficiální, více méně zavádějící, veřejně známý výklad pražského povstání. Naopak se přímo snaží o jeho popření: „*interpretuje povstání jako zbytečnou krvavou koupel, jejíž význam pro osvobození Československa je sporný.*“¹³⁴ Akce povstalců líčí jako: „*...pouhé pronásledování zbytků zbídačelých německých vojáků i civilistů, akt msty, jehož vykonavatelé nepátrají po míře viny, někdy dokonce ani nerozlišují mezi vinným a nevinným.*“¹³⁵ Toto jednání Kovtun chápe jako: „*...morálně neoprávněné a zvrhlé.*“¹³⁶

V díle se autor snaží zachytit i typické znaky české národní povahy. I k tomuto se staví značně kriticky: „*Češi začnou konat hrdinské vlastenecké skutky vždy až ve chvíli, kdy už je o věci rozhodnuto: pražské národní povstání je toho dokladem.*“¹³⁷ Naráží také hlavně na fakt, že český národ nikdy opravdu nebojoval.

6.2.2 DĚJ

Dílo *Pražská ekloga* je členěno do 14 kapitol (obrazů), z nichž každá zachycuje jednu epizodu z pražských květnových událostí, které se odehrály roku 1945 na konci 2. světové války.

¹³² JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945: díl 1, A – L. Praha: Brána, 1995. str. 427.*

¹³³ DOKOUPIL, B., ZELINSKY, M. a kolektiv. *Slovník českého románu 1945 – 1991. Ostrava: Sfinga, 1992. str. 112.*

¹³⁴ Tamtéž, str. 112.

¹³⁵ Tamtéž, str. 112.

¹³⁶ Tamtéž, str. 112.

¹³⁷ Tamtéž, str. 112.

Líčí osudy tří chlapců, Kamila, Ludvíka a Artura, studentů břevnovského gymnázia. Ti chtějí v jisté euforii, která tehdy panovala v celém českém prostředí, společně přivítat konec války. Místo toho jsou ale přímo vtaženi do posledních válečných střetů a stávají se jejich nedobrovolnými účastníky. Příběh se v románu začíná odvíjet od soboty 5. května. Tomu, že válka skutečně definitivně skončila, nasvědčuje i příjemná jarní atmosféra, kterou jen občas protnou nepříjemné vzpomínky minulých let. Ústředním motivem děje je odhodlání očistit Prahu od Němců i všech domácích kolaborantů. Je vidět absurdita celé akce, jejímž výsledkem je nesmírné utrpení lidí a které padne za oběť mnoho životů na obou stranách (například v epizodě o dobývání školy). Tragické události vyvrcholí v okamžiku, kdy válečné hry dospělých začnou napodobovat děti (putování dětského „rytířského vojska“ pod vedením „krále“ Štěpána za záchranou dítěte, které končí nesmyslnou smrtí většiny zúčastněných). Tři ústřední protagonisté se nikdy nedostávají do centra skutečných bojů. Po nějakou dobu zůstávali pouze svědky „nesmyslných“ bojů, nakonec jsou však do víru událostí vtaženi. Poslední okamžiky války jejich osudy navždy nesmazatelně poznamenávají – Ludvík umírá, Artur odchází s mladou Němkou do její země a Kamil se upne k víře v Boha.

6.2.3 CHARAKTERISTIKA POSTAV

LUDVÍK, KAMIL, ARTUR

Ludvík, Kamil a Artur – to jsou tři ústřední postavy románu. Tito osmnáctiletí chlapci nesou všechny vlastnosti, zvyklosti, ideály i traumata mladých lidí jedné určité generace ve zvláštním a jedinečném prostředí.¹³⁸ Čtenáři se dokonce může nabídnout otázka, zda všichni tři nenesou autorovy autobiografické rysy. Je to více než pravděpodobné, protože autor byl v době, kdy se tento příběh odehrává v chlapeckých letech, podobně jako hlavní protagonisté jeho románu.

J. Kovtun v celé knize nastoluje hlavním hrdinům modelové situace, ve kterých se chovají vždy s realistickou věcností. Ludvík, Kamil ani Artur nejsou tedy bezhlavě zapálení pro „věc“, ani se nechovají ve vyhrocených situacích fanaticky. *„Nejsou ani pohrdavě nezúčastnění. Jsou takoví, jakými právě byli lidé narození na sklonku dvacátých let, když je doba postavila na životní mez: zvyklí prožívat svou každodennost v krutých poryvech dějin,*

¹³⁸ KOVTUN, J. *Pražská ekloga*. Brno: Atlantis, 1992. str. 243 (doslov Josefa Jedličky).

*nehledají i uprostřed společenských tragédií, ničení a zabíjení nic jiného než svou autentickou seberealizaci.*¹³⁹

Ani pro jednoho z chlapců však nekončí příběh idylicky. Ludvík, který se definitivně nedokáže vyrovnat s krutostí a nelidskostí tehdejšího světa, umírá. Artur demonstruje marnost společenského konfliktu svazkem s Barbarou, s dívkou „nepřítelem“, Němkou, a společně odcházejí do Německa. Kamil veškerou svou zbylou naději a ideály vkládá do náboženského poznání, které se mu jeví jako jediná jistota tehdejší doby. Podle autora byla právě víra v Boha jediným možným útočištěm před světem a východiskem z tehdejší situace. Proto tedy k víře přímo přivádí jednoho ze svých hrdinů, a tím klade důraz na osobní volbu jako cestu k autenticitě života.¹⁴⁰

FEST

Jednotlivé kapitoly románu se jen hemží lidmi, kteří se chtějí stát pravými hrdiny války, o jejímž výsledku je už rozhodnuto. Největší iniciativu při tom vyvíjí pan Fest. Ten velel skupině, která připravovala odboj proti německé armádě. Bylo známo, že pan Fest obecně lidmi poněkud pohrdal a dokonce si příliš nevážil ani členů své skupiny. Ale i přes tuto skutečnost je považoval za nepostradatelné, poněvadž to oni byli nutným prostředkem jeho cíle a celkového úspěchu. Festův pravý charakter začalo jeho okolí vidět a následně se od něj odvracet až po čase, což je zřejmé z Arturova dopisu, který zanechal Kamilovi na rozloučenou: „*Vyříd' panu Festovi, že je vůl. Nic než to. Jdi k němu a řekni mu: Artur vám vzkazuje, že jste vůl.*“¹⁴¹

6.2.4 PODTEXT

To, že má Kovtonovo dílo filozoficko-výchovný podtext, můžeme vidět na některých postavách i událostech; obojí je podepřeno historickými aluzemi. Postavy Napálka – Napoleon, Nahýbal – Hannibal a další jsou vlastně karikaturami skutečných historických vojevůdců, kteří dobyli nejedno území. Historickými událostmi rozumíme bitvu mezi Napálkou a Jelínkem, která není ničím jiným než groteskním přepisem bitvy u Waterloo. Dobývání předměstské školy zase věrně připomíná aktualizovaný příběh o

¹³⁹ KOVTUN, J. *Pražská ekloga*. Brno: Atlantis, 1992. str. 243 (doslov Josefa Jedličky).

¹⁴⁰ JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: IV. svazek 1969 – 1989*. Praha: Academia, 2008. str. 395.

¹⁴¹ KOVTUN, J. *Pražská ekloga*. Brno: Atlantis, 1992. str. 217.

dobývání Bastily. A v absurdní vojenské akci pana Nahýbala dešifrujeme Hannibalovo tažení proti Římu.

6.2.5 SCÉNA

Hned v první kapitole nacházíme jistou „přízračnou“ scénu, kdy Ludvíka, který čeká na své dva kamarády, osloví německý voják. Z následného, z Ludvíkovy strany nuceného, rozhovoru můžeme mimo jiné vysledovat i určitý postoj Němce. Ten vypovídá o vybombardování německého města Drážďan, o tom, jak bylo celé město zbytečně zničeno, a o nevinných mrtvých, kteří nebyli před náletem ani v nejmenším varováni. Mluvil také o krásách Prahy, o tom, jaké má český národ štěstí, že pražské scenérie a památníky nebyly zničeny: *„Voják řekl několik vět, ze kterých Ludvík vyrozuměl, že obsahovaly chválu různých pražských scenérií a památníků. Nechal ho mluvit a sám nic neříkal, Voják konečně pochopil, že mu Ludvík dává najevo demonstrativní nezájem, a skončil uprostřed věty.“*¹⁴²

6.2.6 JAZYK A FORMA

Román Pražská ekloga je psán v er-formě. Autor používá hovorovou češtinu; v částech textu můžeme najít i vulgarismy. Vypravěčská funkce je v mnoha částech podtržena například oslovením, či odkazy na jiná místa v textu. Autor často události komentuje, často i s ironickým podtónem – ten dodává textu vyznění, které bylo autorem záměrně zamýšleno.

6.2.7 SLOVO NA ZÁVĚR

Pražskou eklogu můžeme charakterizovat jako výchovný román¹⁴³, jehož „skryté“ téma autor vidí v hledání Boha. Podle Kovtuna je právě víra jedinou spásou před světem plného nástrah a nebezpečí. Toto dílo je také ojedinělým postojem, který autor zaujímá ke květnovým událostem; skrze něj chápeme Pražské povstání jako zbytečné, v ničem prospěšné k osvobození Československa.

¹⁴² KOVTUN, J. *Pražská ekloga*. Brno: Atlantis, 1992. str. 14.

¹⁴³ Taméž, str. 243 (doslov Josefa Jedličky).

7 ZÁVĚR

Pro svou bakalářskou práci jsem si zvolila téma často zpracovávané, pokusila jsem se však nahlédnout na vybraná díla vlastním pohledem. Hlavním cílem bylo interpretovat jednotlivá díla, zobecnění atributů, motivů a jejich závěrečného porovnání. Značnou pozornost jsem věnovala židovské problematice a s ní spojeného holocaustu, sledovala jsem proměny některých próz od roku 1945 s touto tematikou. V průběhu tvorby této práce jsem dospěla k závěru, že se způsob zpracování děl proměňoval v závislosti na událostech politických i společenských.

Primární literatura této práce má společné téma druhé světové války, liší se však ve svém zpracování, které nám dává možnost poznat nejrůznější válečné i poválečné osudy lidí, Čechů, Němců, Židů. Snažila jsem se zachytit co nejširší autorské postoje, které byly ve většině případů inspirovány vlastními válečnými prožitky.

Dílo *Život s hvězdou* vyšlo v době, kdy bylo pro literaturu s válečnou tematikou především nezbytné heroizovat statečné činy hrdinů. Román byl tedy svým pojetím zcela odlišný, což vyvolalo v době vydání odmítavé přijetí kritiky. Nesouhlas s dílem a jeho nepochopení souviselo z velké části s autorovou osobou, neboť J. Weil byl po celý svůj život věrný rusista.

K. Ptáčník ve svém díle *Ročník jedenadvacet* zaznamenal válku očima dospívajících mladých kluků. V tomto příběhu můžeme vidět odlišný pohled na prostředí pracovního tábora, ve kterém byli chlapci drzeni. Oproti jiným táborům zde vládl mnohem mírnější režim, který už sám dával vězňům pocit naděje brzkého konce všech válečných útrap. Na postavách chlapců autor ukázal nejrůznější lidské povahy, také jejich proměny pod vlivem událostí a prostředí. Především však vidíme mladé lidi, které krutá doba vytrhla z jejich životů, odvedla je od jejich rodin a přátel, překazila sny a představy o budoucnosti; ale oni si i přes to udrželi svůj optimistický pohled na svět a dokázali nahlížet na koloběh událostí s humorem.

Krabice živých je jedním z románů, které se věnují problematice holocaustu a jeho vlivu na proměnu charakteru člověka, který se ocitne v otřesném prostředí koncentračního tábora. N. Frýd nám na ústřední postavě ukazuje postupný vývoj – z utápnutého bázlivého človíčka, který se strachuje v první řadě o svou existenci, se stává

sebevědomý muž, jenž je odhodlán i za cenu možného ohrožení života pomoci svým přátelům. Podobně jako v předchozí knize K. Ptáčníka je i zde vyobrazeno velké množství postav, které projdou v průběhu příběhu charakterovou proměnou. Zaujala mě také určitá podobnost těchto dvou děl – *Ročník jedenadvacet* a *Krabice živých* – v podobnosti postav německých vojáků. V obou případech převažují na německé straně postavy záporné, objevují se však také postavy kladné, a to svobodník Lipinski (*Ročník jedenadvacet*) a Leuthold (*Krabice živých*). Ani jeden z nich není nakloněn zbytečnému trápení či zabíjení vězňů a dokonce se oba dostávají do situace, kdy zaujmou odlišné stanovisko a postaví se proti svým krajanům.

Otčenášková novela *Romeo, Julie a tma* je dílo nevelké svým rozsahem, jeho výpověď však i po několika desetiletí neztrácí na své hodnotě. Příběh lásky dvou mladých lidí, kteří se setkávají v období nacistické okupace a pokouší se společně překonávat nástrahy doby, může v mnohém připomínat červenou knihovnu. Autor však ve svém díle dokonale vystihuje tíživou a vypjatou atmosféru strachu, útlaku a napětí, které vzrůstalo každým dnem mezi lidmi v období heydrichiády.

Román *Dita Saxová* se jakožto jediný z vybraných odehrává celým svým dějem (opomeneme-li *Smrt krásných srnců*) v poválečném období. Arnošt Lustig si pro své dílo vybral coby hlavní postavu mladičkou dívku, která není schopna navázat po prožitých hrůzách v koncentračním táboře na normální život. Tato problematika nebyla náhodná či smyšlená; zdůraznila zde proto fakt, že někteří lidé přežijí válku, především koncentrační tábory, nedokázali unést tíhu minulosti a sáhli si na život.

Novela *Bez krásy, bez límce* je zcela ojedinělá svým pojetím. H. Bělohradská se prostřednictvím svého díla pokouší přiblížit nejrůznější lidské charaktery, které buď hlouběji utvářejí nebo přeměňují události dnů za nacistické okupace. Autorka postavila do centra dění postavu staršího člověka, židovského doktora, který nachází novou chuť do života skrze pomoc raněnému členu odboje. To mu dává pocit užitečnosti a uplatnění, když mu byla jeho praxe zakázána, což pro člověka v těžké životní situaci znamená mnoho.

V novele *Ostře sledované vlaky* je válka zobrazena atypickým způsobem. B. Hrabal neváhá do svého díla vkládat humorné pasáže, které kontrastují s každodenní válečnou mašinérií, kdy železniční stanicí projíždějí německé vlaky, jež stále znamenají nebezpečí, i

když se válka nevyhnutelně blíží ke konci. Obyčejné tragikomické příběhy tvořící příběh jsou na konci stmeleny stěžejní problematikou díla – válkou. Do centra dění autor staví postavy Čechů, ti jsou nositeli mnoha vlastností zcela typických pro českého člověka a svým chováním jsou strůjci často úsměvných situací, které s lehkostí prostupují tíživou válečnou atmosférou.

Soubor povídek *Smrt krásných srnců* nahlíží na válku odlišným způsobem, než tomu je u ostatních děl. Ota Pavel zobrazuje období druhé světové války dětskýma očima, což dodává povídkám v konečném vyznění na nostalgii. Hlavním hrdinou však není malý Ota, jak by se mohlo jevit, nýbrž jeho tatínek, který je pro autora stále i po mnoha letech hrdinou a velkým vzorem. Prostřednictvím povídek bych vyzdvihla prostředí, které zde na čtenáře působí zcela odlišně, než je tomu v jiných dílech s okupační tematikou. Prostředí přírody (řeky Berounky, hradu Křivoklát) působí pozitivním, radostným dojmem, zatímco prostředí koncentračních táborů či okupovaného města budí dojem opačný.

Poslední kniha, kterou jsem se ve své bakalářské práci zabývala, nám přibližuje osudy tří studentů při Pražském povstání. Zmínila bych, že *Pražská ekloga* je pro mě jedinou známou knihou, která se zabývá tímto válečným tématem. J. Kovtun ve svém díle zobrazuje bezvýchodnost situace, ze které dle jeho názoru vědou jen tři cesty – a také na každou z nich jednoho ze svých hrdinů přivádí. Zdůraznila bych zde autorův postoj ke květnovým událostem, skrze něj chápeme Pražské povstání jako zbytečné, v ničem prospěšné k osvobození Československa. Tento román vznikl s odstupem téměř tří desítek let, takže měl autor dostatek času získat určitý odstup a mohl objektivně popsat zkušenosti spojené s bezprostředním koncem války.

Tato práce mi pomohla rozšířit tradiční povědomí, které jsem během let získala především ze školních výkladů. Věřím, že tato práce může sloužit k prohloubení znalostí a také k dalšímu bádání.

8 SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ

8.1 POUŽITÁ LITERATURA

8.1.1 PRIMÁRNÍ LITERATURA

- 1) WEIL, J. *Život s hvězdou*. Praha: Lidové noviny, 1999.
- 2) PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
- 3) FRÝD, N. *Krabice živých*. Praha: Československý spisovatel, 1985.
- 4) OTČENÁŠEK, J. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1982.
- 5) LUSTIG, A. *Dita Saxová*. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2002.
- 6) BĚLOHRADSKÁ, H. *Bez krásy, bez límce*. Praha: Československý spisovatel, 1964.
- 7) HRABAL, B. *Ostře sledované vlaky*. Praha: Mladá fronta, 2009.
- 8) PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. Praha: Olympia, 1981.
- 9) KOVTUN, J. *Pražská ekloga*. Brno: Atlantis, 1992.

8.1.2 SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- 1) JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: I. svazek 1945 – 1948*. Praha: Academia, 2007.
- 2) JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: II. svazek 1948 – 1958*. Praha: Academia, 2007.
- 3) JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: III. svazek 1958 – 1969*. Praha: Academia, 2008.
- 4) JANOUŠEK, P. a kolektiv. *Dějiny české literatury 1945 – 1989: IV. svazek 1969 – 1989*. Praha: Academia, 2008.
- 5) JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945: díl 1, A – L*. Praha: Brána, 1995.
- 6) JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945: díl 2, M – Ž*. Praha: Brána, 1998.
- 7) BLAHYNKA, M. a kolektiv. *Čeští spisovatelé 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

- 8) KUNC, J. *Česká literární bibliografie*. Praha: Státní knihovna ČSSR – Národní knihovna, 1963.
- 9) GROSSMAN, J. *Analýzy*. Praha: Československý spisovatel, 1991.
- 10) HOLÝ, J. a kolektiv. *Vrcholy literatury 1970 – 1990*. Praha: Galaxie, 1993.
- 11) HORÁČEK, J., HOVORKOVÁ, V., PROCHÁZKA, M., TENČL, V. *Školní četba na dlani*. Praha: Erika, 1994.
- 12) HAMAN, A. *Česká literatura po roce 1945*. Praha: Fortuna, 1990.
- 13) RZOUNEK, V. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985.
- 14) LUSTIG, A. *Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.)*. Praha: Odeon, 1991.
- 15) DOKOUPIL, B., ZELINSKÝ, M. a kolektiv. *Slovník českého románu 1945 – 1991*. Ostrava: Sfinga, 1992.
- 16) KUNC, J. *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945 – 1956*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.
- 17) JEŘÁBEK, D., VÁLEK, V., PAVELKA, J., SUCHOMEL, M., KUDRNÁČ, J., BOČKOVÁ, H. *Česká literatura od roku 1945 do poloviny let osmdesátých*. Brno: vyd. rektorát UJEP Brno, 1988.
- 18) PETRMICHL, J. *Patnáct let české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1961.
- 19) REUTH, R.G. *Hitlerova nenávisť k Židům*. Praha: Euromedie Group, 2011.
- 20) HUSSON, E. *Heydrich – Konečné řešení židovské otázky*. Ostrava: Domino, 2009.
- 21) HORNÍK, J. *Proč holocaust*. Praha: Rybka Publishers, 2009.

8.2 INTERNETOVÉ ZDROJE

- 1) <http://www.cbdb.cz/kniha-55550-za-heydrichem-stin-za-heydrichem-stin>
- 2) <http://www.fronta.cz/kniha/andrejs-smrt-boha-smrti>
- 3) <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=168>
- 4) <http://www.cesky-jazyk.cz/ctenarsky-denik/jan-otcenasek/romeo-julie-a-tma-9.html>

- 5) <http://www.cesky-jazyk.cz/ctenarsky-denik/hana-belohradska/bez-krasy-bez-limce.html>
- 6) <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1207>
- 7) <http://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-2007050031>
- 8) <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/arnost-lustig/dita-saxova-pribeh-divky-ktera-prezila-valku-ale-ne-mir.html>
- 9) <http://www.csfd.cz/film/6664-ostre-sledovane-vlakly/zajimavosti/strana-2/>

8.3 ČASOPISECKÉ ČLÁNKY A STUDIE

- 1) ŠTERN, J. *Boj o hrdinu v naší literatuře*. Tvorba 1951.

9 RESUMÉ

9.1 RESUMÉ

Ve své bakalářské práci sleduji proměny vybraných próz s tematikou okupace. Cílem byla jejich interpretace, prohloubení tradičního povědomí o jednotlivých dílech a podání odlišných pohledů na zpracování druhé světové války v české literatuře.

Primární literaturu jsem volila s ohledem na její proměny v prvních třech poválečných desetiletích. Zaměřila jsem se na texty notoricky známé, ale i na texty pro mnoho lidí zcela cizí.

Začátek práce přibližuje problematiku židovství a následně fenoménu války v české literatuře v prvních poválečných letech. Další části jsou rozděleny podle časových období a vybraná díla jsou do nich zařazena. U každého z děl se zaměřuji na určité atributy, které jsou podrobněji rozebrány.

V závěru práce shrnuji získané poznatky o jednotlivých dílech, díla vzájemně srovnávám a pokouším se vystihnout jejich odlišnost a originalitu.

9.2 ABSTRACT

This bachelor's thesis deals with the changes in chosen writings in prose with the topic of the occupation. The aim was to interpret them, to deepen general knowledge about writings and to show different views on the description of the Second World War in Czech literature.

Primary literature was chosen with regard to the changes in the three post-war decades. I focused on well-known texts and also on texts which are totally unknown for many people.

In the beginning the thesis deals with Judaism and the war itself in Czech literature in the first post-war years. Other parts of the thesis are divided according to the periods and the chosen pieces of work are categorized into them. For each writing, I focus on certain attributes which are analysed in details.

In the conclusion I summarize the required findings about individual writings, I compare them and I try to express their differences and originality.

